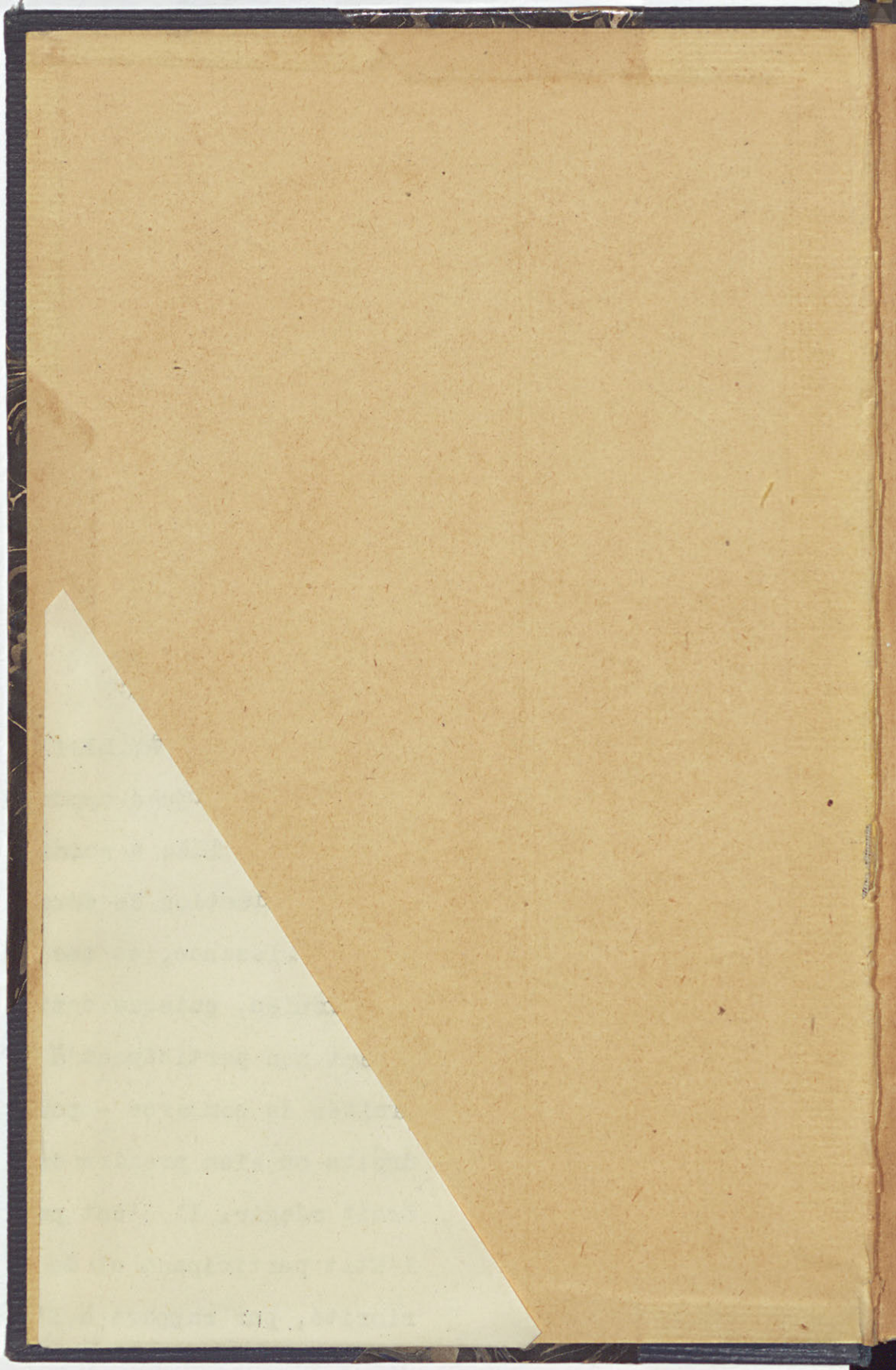

1822
11
Vol. 1
Part 1

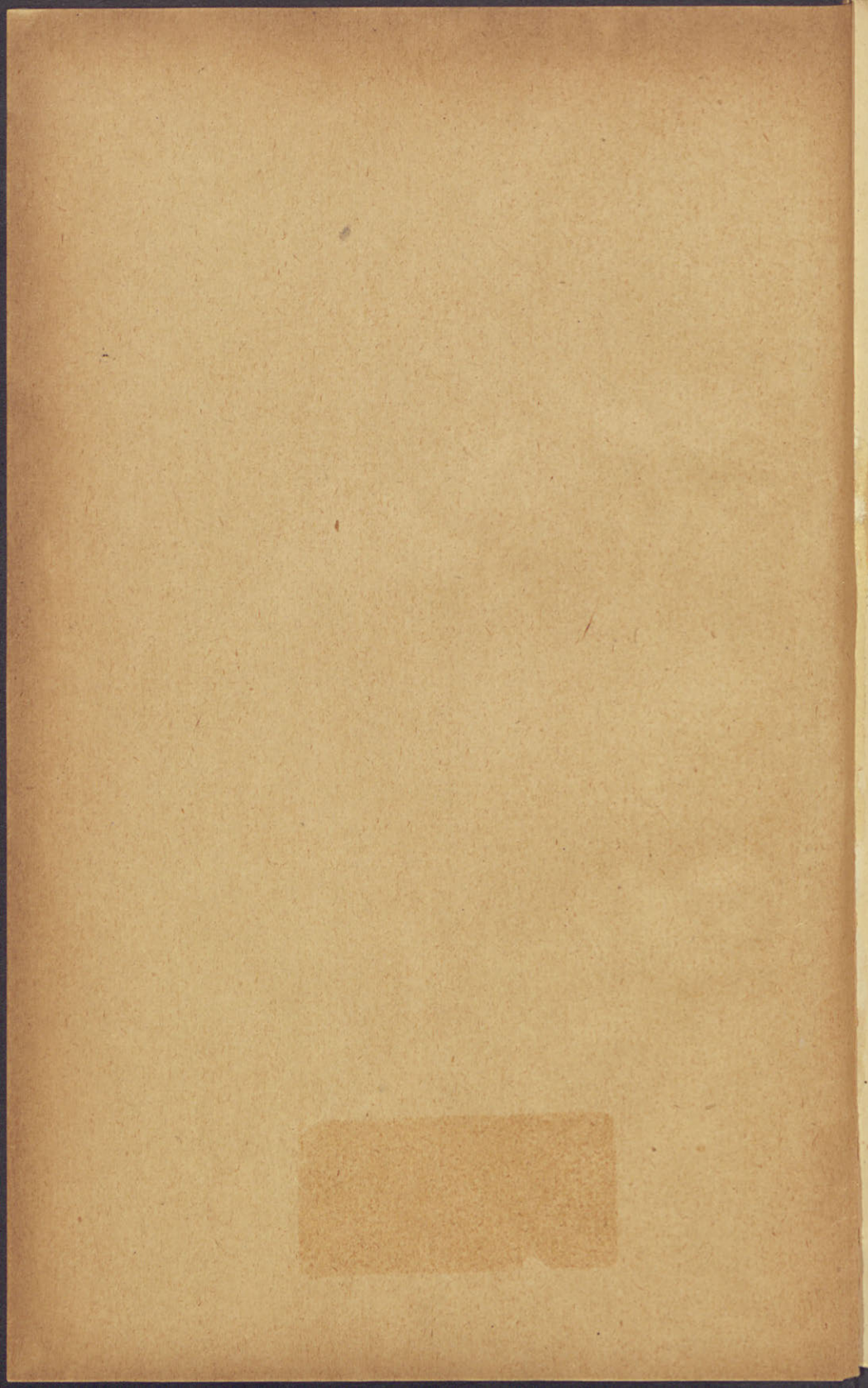

2

Debreceni Egyetem
Egyetemi és Nemzeti Könyvtár

0 000008 398833

TUDÁKOS
LEVELEK
1 • 9 • 1 • 4

IRTA
DELI

Margit

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS.
ÉS KIR. UDVARI KÖNYV-
NYOMDÁJA • BUDAPEST 1914

7/15 15

7/15 -

au

104821

Testvér!

Hát úgy esett, hogy tavaly kiválogattam trawn=streeti teli-vér méneseimből egy pár lovat, s befogtam a szekereembe, a saraglyába néhány jegyzetet tevék s felöltvén immár ötödik évre hajló kaki díszruhámat, nekiváltottam a világnak. Bizony testvér, koczogós, már=már sántító két egy kabala volt ez az én kettősöm. Az egyiket, a görhesebbiket Fantáziának hívják, a másik a Tudákos névre hallgat. Jámbor állatok szegénykék, nem hiába zöldséges koszton élnek. Nagy nehezen megindultak csendes ügetéssel. Ha erőt vett a fáradság rajtok, egyet fattyintottam az ostorral, s ügettek, poroszkáltak odább. Ha a Fantázia ficzánkolt, már tudniillik a maga módja szerint, a Tudákos is tülekedni kezdett.

Így aztán csak eljutottunk Mária ferdejébe. Ott megpihenetek, ők jól bezaboltak, a gazdájok meg koplalt. Mindahárman azonban jól jártak.

Erőre kapva világgá indultunk. Neki váltottunk Oroszországnak, körüljártuk a Fekete tengert, megízleltük a török világot, a piláfot nem, de azért rosszul lettem a Xenophonék kosztjától és a végén segítettem profétálni az albán «szikla-szilárd» új állam jövő sorsa iránt. Hogy miképen jártunk, ime arra megfelelnek ezek a levelek.

Megvallom, hogy nem nagy kedvvel fogtam e tiszavirágdad írások sajtó alá rendezéséhez. A tavalyi leveleknek még csak volt valamelyes értelmök, hisz Téged akartalak megörökíteni, szívem levélcsősze. De most már csak magam húzom a szekeret. Te meg, mint érdemes nyugdíjas, részint nikotinmentes

operászokból eregeted a füstöt, részint pontatlanul jársz be a hivatalba. Irigyellek is érte, vén Bocskay-huszár.

De hát a kedvedért íme mégis kiálllok ezekkel a «verista» levelekkel. Arra törekszem bennök, hogy felfogásom erejéhez mérten igazán meglássam azt, amit megnéztem. Nincs a világon szomorúbb dolog, mintha az ember önmagát áltatja, vagyis magyarán szólva öntudatlanul fillent. Egy életöltőn át mindig hazug benyomásokkal tartani olvasó embertársait, bünszamba megyen. Ezt akartam elkerülni az én véges tudákosságommal. Mert most már a koturnus kifeslik a való élet rögzös útján; hát mért ne járjak kényelmes czipőben s miért ne fejezzem ki a gondolatomat nyíltan?

De nem bölcselkedem. Jól szaval erről a Prédikátor (I, 2): «Mert a bölcsességnek sokaságában sok búsulás van és valaki öregbíti a tudományt, öregbíti a gyötrelmet». Hát nem is gyötörném én a szíves olvasót, ha nem akad vala egy merész kiadó, a ki tekintet nélkül családja anyagi érdekeire, kinyomatta ezt a papirhalmazt.

Melléje állott piktor fiam Csánki Dénes, a ki tiszta lelkesedésből megillusztrálta a betűkből formált leírásokat. Ebből a lelkesedésből táplálja majd a családját?

Mit csináljak én az ilyen buzgóság ellen? Nos hát, szaporítom a magyar könyvek számát, egygyel több lesz majd a — raktáron; Te meg, Testvér, ne dohogj. Ha majd téli estéken, füsttel telt meleg szobában el=elmélázol a multakon s én már többé nem leszek — adjon az Isten továbbra is egészséget énnékem — jusson az eszedbe, hogy igazabb barátod nem volt, mint a vén

Deft.

I.

Márjafürdeje, 1913 augusztus.

Testvér,

tehát ismét fölszedtem a sátorfámat s vándorútra keltem. Hiszen addig vándorol az ember, a míg él: bujdosók és jövevények volnánk ezen a földön (Zsid. XI. 13). Fényes úttervet dolgoztam ki, de végre is fölforgattam az egészet. Írásaim között kutatgatva, kezembe akadt a belvederi Apollónak a képe. Már is a sutba akartam dobni ezt a czite-rázó istent, a mikor hirtelenében eszembe jutott, hogy nem is volna rossz egy kis karcsúságra szert tenni. Hosszabb szemlélődés után azt találtam, hogy mégis különb legény ez a múzsavezető kettőnkél. A mint rá gondoltam foghíjas voltodra s mellem jelentékeny folytatására, melyet Csokonai a nép egyszerű nyelvén poczaknak nevez, bizony mondom, tisztában voltam vele, hogy mit kell cselekednem. Íszom a Márjafürdő kereszties kútjából, s megszépülök, már tudniillik a mennyire lehet.

Pedig igazában búsulhatnékom van, a mikor elgondolom ezt az önkínzást.

Hát igazság az, testvér, hogy a mikor házi tűzhelyünk Vesta=szűze tíz hónapon át jeles pörköltekkkel és ízes gyúrott tésztaikkal föltáplál 105 kilóig, most meg két hónap alatt tenger pénzen el kell tüntetni a következő kezményeket? Könnyű neked, testvér, a ki nagykőrösi Aesculapod tanácsait sem szoktad megfogadni. Sőt annak még te adsz útbaigazítást, hogy őnéki miképen kellene csöndesen kimúlnia, most pedig magad helyett engem küldesz ide fogyni. Azzal állok rajtad bosszút, hogy semmit sem írok a különböző gyógymódokról, szénsavas fürdőkről. Hogy esik az eső, azt úgyis tudod, egyébként hol s mikor nem esik? Lesz arról még szó. Társaságom nincs. Azaz van: Tregényi Hózseás, a kit azért csaltam ide, hogy a fenyvesek közt megihlesse a múzsa s írjon — ha tud — verseket. Ahelyett azonban, lám, konfettit dobál idősebb hölgyekre, a kik bukjelszoknyában tipegnek a fő sétat helyen. A tavalyi kedves társaság sincs már itt. Az egyik nagykeresztet kapott a mellyire s valamelyik német tengeri fürdőben lidóz, a másíknak, szegénynek, a sírja fölé tűznek keresztet, a harmadíknak meg a munkája a nagy keresztje s ezért nem mozdul az odvából. Ezzel már eleve is leszámoltam, s egy ládányi könyvet hoztam magammal, hogy majd végigolvasom, a mit

lehet. Máris útban van — hazafelé a sok tudomány. Az volt a ter-
vem, hogy majd a fenyvesek ölén letelepszem egy padra s megélvezek
egy-egy jó könyvet. Hát, testvér, pad van elég, de magány nincs. Mert
porosz vigécz van mindenütt, a ki, ha látja, hogy embertársa egyebet
cselekszik mint ő, rögtön hozzád jön, s megkérdi, mivel foglalkozol.
Hiába honorárod ezt a tapintatot lenéző hidegséggel, mégis csak te hú-
zod a rövidebbet. Avagy mellém ül egy hazánkfia s újságolvasás köz-
ben megkérdi, hogy mi a nézetem a jövőről. Hiába felelem, hogy nem
vagyok próféta, azzal vág vissza, hogy ezt nem is állította, hanem az
én nézetemet akarja tudni. Hát ösmer engem? — Nem, de éppen azért
kérdi. Tessék ilyenkor Lucanust olvasni, hogy miképen vélekedik ő a
dolgok lényegéről.

Egyébként, testvér, ilyen természetbőlcseleti költeményt ne vigy
magaddal útravaló olvasmányul. Hiszen magasztos dolgokat magyaráz
a nagyészű római Memmius nevű komájának, de mikor én azért jövők
ide, hogy ezt a nyomorúságos és mégis oly édes életet meghosszabít-
sam, folyton azt véssem az elmémbe, hogy az emberi nem hiába s hasz-
talanul erőlködik? Azt is mondja, hogy az emberek nem ismerik az
igazi élvezetet. Persze, neki a meditálás volt a gyönyörúsége, de más-
nak meg más. Minden szava bölcsesség, de olyan kátészerű, hogy
kényelmetlen az ő nagy okossága, kivált itt, a hol az emberek nem filo-
zofálnak. Rossz doktor, a ki az elmúlást prédikálja, ha betege tanácsot
kér tőle.

De méltán kérdezheted, hogy mit szídom én Lucanust, a mikor
semmi közöm hozzá? Szinte látom magam előtt a fürgetegszemű Cuse-
ket, a ki elbámul, hogy miket olvasok én. Igazatok van. Éppen oly
határozott hangon szoktuk mi is tanulmányaink eredményeit hirdetni,
mint a régiek, s csakhamar elhisszük, hogy föltaláltunk valami igazsá-
got. Pedig? . . .

Csanád megyének hunyorgató, jelenleg — a legjobb mérleg szerint —
kerekszám 96 kilós alispánja beszél, hogy egy makói ember két hold
földön hagymát vetett s egy év mulva 2800 korona tiszta haszna volt
belőle, sőt még tartozását is kitisztázta. Hát, testvér, kerestünk mi a
tudományunkkal egy év folyamán 2800 koronát? Nincs az a tudákos,
a ki ennyi pénzt látott volna az után, a mit az agyával termelt. Legföl-
jebb a tankönyvgyártás engedi meg, hogy pecsenyét is ehessél. De
ehhöz kézi ügyesség kell. Hát ebből csak az következik, hogy a hagyma
ára folyton emelkedik, a mi tudományunké meg hanyatlík.

De maradjunk csak Makónál, a melynek itt lefogyó intelligenciájával
szoktam tárgyalgatni a jeruzsálemi viszonyokat. Szeretném lerajzolni
neked az egyik csodarabbit, a ki már hajnalban olvassa bréviáriumát a
kereskes kút előtt. Két kanonokja tiszteletteljes távolságban követi. Egy

intésére vizet hoznak neki, a főpap erre biccent egyet a fejével s vörös varkocsai meglibbennek, a mint húsos ajkával a pohárhoz ér. Irigyli is ezt a fegyelmet az egri szeminárium rektora, a ki hajnalban sétálgatva leczkéket vesz a tót nyelvből. Nem tudni, hogy ebben a szlávós világban — ha ugyan nem irtják ki egymást — mire lesz jó ennek a mi belső hazai világnyelvünknek a tudása.

Különben jól tudod magad is, testvér, hogy nemzeti torzsalkodásnak itt nyoma sincs. A nemzetek értékét ilyen helyen a borralvaló nagysága szabja meg s minthogy mindenkinek kell adnia, íme meg van oldva, a mire századok óta hiába törekszik a művelt emberiség. Csakhogy a folytonos fizetést, az 1913-iki júliust s a balkáni háborút meg lehet ám unni. Az utóbbiról nem írok, mert rögtön profétálásra kéne adni a fejemet. El kéne mondanom, hogy némely kérdéseket nem lehet sem karddal, sem egyezményekkel megoldani. Csodálkozol-e rajta, hogy a mikor ilyen erupció úgyszólván új alakzatokat teremtett a politikai geológiában, csak úgy parancsszóra nem áll meg az ilyen földindulás? Nagy idő kell ahhoz, míg ezek az erők bizonyos keretekbe szorulnak, s nemzedékek fogják megérezni ezt az átalakulást. Ismét fecsegésen kapom magamat, de mit csináljak, ha ablakomat veri az eső, s az erdő felől megzendül az ég?

Rád gondolok ilyenkor, borjúcsülökező papiros Achilles — ezt a jelzőt Baksay Sándor nem találta meg az Iliászban — s élvezem erdei sétáim kellemes utóízét. Képzeld el, testvér, megtanultam a madarak nyelvét, akár szent Ferencz de Assisia. Eddig is értettem valamennyire a különféle madár-tájszólásokat. Most azonban, a mikor hajnalban meglépek a fenyvest, akár csak tagja lennék a nagy madár családnak, megértem a gébicset, a kedves czinkét, az esőben nagyon elszontyolodott pacsirtát, az útféltisztogató varjakat, a mint hajnalban köszöntgetik egymást. Tudom, hogy a vércsesivítésra mind elhallgatnak, csak a sárgarigó nem únja vezérlő motívumait ismételtetni. Egyet nem értek, testvér, hogy a sárgarigó felesége miképen tudja ezt az egyhangú koczatenoristát türelemmel végighallgatni. De tán jól rendezte el a természet, hogy az asszonyféle rigó hallgat, mert akkor az ura nem túrné s világgá bujdosnék. Különös, hogy a madárvilágban nincsenek feministák, ott mindegyik fél tudja, hogy mi a kötelessége, a hölgyek kiköltik az új nemzedéket, az urak élelmet visznek s énekelnek. Próbálj efféle elveket hirdetni, még a legkevésbé kék lábravalóju hölgyek is megbotránkoznak rajtad.

Mindenesetre bocsánatodat kérem, hogy ily ornitológiai észleletekkel úntatlak, de hát a tepli premontrei rendház gazdag könyvtárában nem volt módomban ezuttal kutatni. Pedig érdemes lett volna magyar vonatkozásokat keresni, mert az a régi magyar szójegyzék, a melyet ott

találtak, tán egyéb nyomra is vezethetne. Ezek a premontreiek itt is gárdistái a szerzeteseknek: tanult úriemberek megannyian. Apátjuk, Helmer, az osztrák urakházának tagja, kiváló tanférfiú s nagyban érdek= lődik Albánia iránt. A jászói magyar rendtársakkal, a kiknek a XVIII. században egy ideig ők voltak az előjáróik, jó viszonyban vannak. Erről bővebben értesíthetnélek, ha közös barátunk, Jóczó is eljött volna, a középponti magyar ígélet=be=nem=váltó=hivatalnak érdemes tagja, de híven legújabb elvéhez, természetesen késett. Így történt azután, hogy a teplí könyvtár helyett elmentem Komotauba, a csehországi németek ipar= és mezőgazdasági kiállítását megnézendő. Nem bántam meg.

Kedves útitársam akadt egy ösmerős budapesti orvos képében, a ki fogyni jött Márjafürdejébe. Orvos létére reggel folyton szalonnázik s azt állítja, fogy tőle. Tudja minden fürdőre szorult alak, hogy régebben a Károly= és Márjafürdőbéli vendéget kemény parancscsal tiltották a gyümölcssevéstől. Azonban hogy=hogynem, eszébe jutott a halál valamely jeles asszisztensének, hogy a gyümölcssevés nagyon egészséges gyógyítószer. Föllendült tehát a gyümölcsvásár s ma három koronáért kaphatsz két éretlenebb fajtájú baraczkot, két fügét s nyolcz szem vörös szilvát. Gazdagítod vele a természetes bécsi kofákat s a fűszereket — mert gyümölcsöt enni jó. Hátha, testvér, majd ezek után eszébe jut valamely ismert orvosnak, hogy szalonnát ajánljon fogyasztószernek, de föllendülne a magyar szalonnakivitel, s mint zsugorodnék össze a hájas előzmény! Örök dicsőség illetné ezt az én doktoromat. De minék is dicsérem annyira, a derék ifjú ugyanis a mikor nem kártyázott, folyton aludt. No meg Károlyfürdejében lelkesedett a lobogó forrás körül fehér köpönyegben szolgáló tündérékért. Egyébiránt a t. orvosi rendnek egyik ellensége azt mondotta, hogy az az orvos használ legtöbbet az emberiségnek, a ki sokáig alszik.

Minden nagyobb viszontagság nélkül, természetesen átszállással, s döcögő, régi, kéttengelyű vagonban végre mégis elértük Komotaut. Az úton esett az eső, tehát a táj szépségéről nem tartozom beszámolni. Dombos vidék, a melyet a napfény sem szépíthet meg.

A városban, azt mondják, 21,000 ember lakik. Van vagy hat egy=fogatúból álló közlekedési parkja, víg hajtóik leszállított áron kínálkoznak a vendégeknek. Hál' Istennek, a kocsik csak oly rozogák, mint nálunk. De nem akarok én itt hazafiaskodni — bedöcögünk tehát. A szolid iparú kis város a cseh Érczhegységnek egyik főpontja. Akadt ott egy csomó lelkes ember, a ki a német elem ipari és gazdasági állapotát akarta egy kiállítás keretében bemutatni. Csomópontja lévén a város az éger=prága=aussig=bodenbachi forgalomnak, számos látogatót reméltek s remélnek. Rászánták az igazán csinos városi parknak egy részét s áttekinthetően és olcsón megteremtették a mindenkép bevált kiállítást.

Nincs itt a szokásos «mindent a szemnek, semmit az agynak» mondható nagyralátás. Tiszták, adják azt, a mijök van, a mi ha nem valami kíváló is, de legalább ott készült helyben.

Legelőbb a városnak gyűjtőfélben lévő múzeumi anyagát nézzük meg a városházán. Hát itt egy csomó helyi lim-lomon kívül egyebet nem is láthatsz. A város helyén valamikor egy Comutov Frigyes nevű úrnak a falva volt az első telep. A birtokos úr a XIII. században a német lovagrendnek adta adományul a falut s környékét. A lovagrend várat építtetett ezen a helyen s a váralján élénk iparú község fejlődött. A hu-

BÁTHORY ISTVÁN BRONZPLAKETTJE
(II. levél.)

szíták, az akkori komitádzsik — Ziska rendeletére — harmincz embernek a kivételével az egész lakosságot lemészárolták s ezt a harminczat is csak azért hagyták meg életben, hogy a halottakat, vagy 2000-t, eltemessék. Zsigmond királyunk harczában a husziták ellen magyarok is harczoltak. Ez időtől fogva a XVII. század elejéig folyton változnak a birtokosok, míg aztán Lobkovitz Györgynek a lefejeztetése után a városi polgárság nagy pénzen megváltotta a várost és uradalmát: tíz faluval. A vallásháborúk, a hétéves háború s a napoleoni idők több ízben megakasztották a város fejlődését, el-elpusztult, majd megépült. Lakói a szász-német fajtából valók; istenes, szorgalmas, kitartó, han-

gyatermészetű nép ez. Elég ennyi a multból, hogy megértsük, miért nem maradt itt jelentősebb műemlék. A modern ipari és gazdasági munka jólétet teremtett ugyan, de azt a szürkeséget, azt a kisméretű életfölgagást nem tudta megváltoztatni, a mely ezt a nyársas világot jellemzi.

Mindezt csak azért írom meg neked, testvér, nehogy azt hidd, hogy itt valami mulatságot is találhatsz. Végigsétáltunk egy kétoldalt csinált — tán tizenkét — pavillon szegélyezte soron. Mert ez a kiállítás. Teljesen a bajor-szász iparművészet nyomában indult az építész. Kellemkedő festés, világos elrendezés, semmi fölösleges czafrang. A sor végén egy égeri szobrász mintázta morcosos képű német lovag nagy szoboralakja mered rád. Ez a faj is kipusztult már, ma itt az órás, posztós és asztalos az úr. De mégis a gerencsér büszke rá.

A gazdasági, komló- és erdészeti kiállítás is megérdemli a megtekintést. Őszintén megvallom, hogy az igazi margarin ingyenes kiosztásában nem vettem részt. Azon sem lelkesedtem, hogy Deutsch úr hamburgi nagykereskedése szállítja a bécsi virslihez való hurkabeleket, de megtanultam, hogy a Clam-Gallas uradalomban a faarak 1820 óta 1913-ig köbm. 3 koronáról 19 koronára emelkedtek. Láttam statiszticze kimutatva, hogy a cseh tő- és halgazdaság mily nagy lendületet vett. A sertésállomány azonban fogyott, a sonkaipar pedig cseh kézben van. Hej, testvér, hánszor fejtegettük élehetlenségünket, hogy nem akad ügyes magyar vállalkozó, a ki egy jóízű, egyforma magyar sonkatípust tudna megalkotni! A kassai sódarnak nincs jövője: Késmárkon például a vászonkirály «kassai» sonkával szolgált — prágai módon. Lám, a lengyelek számot vetettek a közönség ízlésével, a mely mindig egyízű sonkát akart s megalkották a prágai sonkát lengyel módra. Mondhatom, ízesebb, mint a ránk diktált prágai szín és íz dolgában unalmas készítmény. Többet ér egy ilyen élelmicziikk megalkotása — mondjuk így — számos felköszöntőnél nagyipari banketteken.

Idézhettem volna ugyan Brillat-Savarin hasonlatát, hogy egy új étel föltalálása fölér egy újon föltalált csillaggal. De nem teszem, mert csak a napokban idézte valaki, én meg nem akarom a gasztronómiát az asztro-nómia rovására magasztalni.

Az iparkiállítás is tanulságos, de inkább helyi érdekű. Téged bizonyára érdekelne egy új szerkezetű halottaskocsi s egy sírhalmot óvó rácsozat. Lám, testvér, nyugodtan halhatunk meg, mert a halottasipar fölment bennünket attól a gondtól, hogy elmúlásunk után kényelmetlen Szentmihály-lován visznek-e majd — 30 év múlva — a nyugalom helyére. A hazafias iparnak, vagyis a német iskolaegyesületnek kiállítását is megnéztem. Kész pedagógus létemre nem szeretem ez óvón kezdődő, mindent egy irányba terelő nemzeties propaganda szellemét. Legyen a

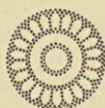
nevelés nemzeti, de nem nemzetieskedő, legyen hazafias, de nem levelezőlapokban hazafiaskodó. De iszen nem azért jöttem én ide, hogy a németeket kioktassam. Az ő dolguk, hogy miként intézik el ügyüket... Úgy tetszik azonban, hogy ámbár az egyesületesdinek van kétségtelenül jó és üdvös hatása is, de az illetők magok sem veszik komolyan ezt az elaprózott, minden lében kanalazást. Legalább azt láttam, hogy a versenykuglizás 5000 koronás díjai (délelőtt 9-től éjfélig 12 óráig játszanak) jobban vonzzák a közönséget, mint az adakozásra intő nagy üvegpersely a kiállítási sor közepén. A plakátokon eme jeles fölhívás látható: «Mit deutschem Kegelschuss: Gut-Holz». Tehát ez a jelszava, testvér, e sört kívánó nemes sportnak.

A multságok parkjában ezt a testedző sportot a palais de danse mérsékli. Medvetánczczal, csárdással, tangóval és egyéb modern billegésekkel csábítgatják az erkölcsös németiséget. S nem hiába, mert isznak ezek már francia pezsgőt is, nemcsak ászoksört. De tán sokat is beszéllek e nem éppen világraszóló helyről, a honnan — a mint olvasom — 1500-ban a szép Welser Filippina férje, Ferdinánd herceg, kétévi rezidéálás után megunván az otlétet, multságosabb helyre ment lakni.

Nekünk a tangók mellett is elég volt három óra s visszakiváncsoltunk a fenyvesek közé. Elfáradva, este értem vissza. Csakhamar mélyen elaludtam. Hát testvér, mit álmodtam? Azt álmodtam, hogy rettentően esik az eső. A völgyek megtelének az árral s a hegyek ormát nyaldosá a víz. Álmomban meglátlak, s íme, Noé képében jelented magadat előttem. Talán azért, mert te is borszakértő vagy. Megparancsoltad nekem, hogy tsinálnék magamnak egy Bárkát Gófer-fából és vinném bé azokat, a kik életben megtartassanak az özönvízből. Csak kutyát nem engedtl bevenni, meg nagykalapú asszonyt. A bárka megépült, s nem tudom hogy esett — az álom fejtői magyarázzák meg, miért —, bevettem Cisek, Cusek, Löwy névre hallgató költőket, tudósokat, egy cigányt, a hevesi főispánt, meg a makói alispánt, a budapesti polgármestert, egy könyomatost, két szalámigyárost, két színésznőt, no meg tótot is, hogy ki ne vesszen. Színészt és bankdirektort egyet sem, egy baritonistát, a mi fehér és fekete leányainkat s tudom is én, még kiket. Az áradás nőtön nőtt. Már a hegy tetején úszkáltunk. A tabajdi sakter vezetett, én kormányoztam. Egyszerre a nagykalapú cziczomás dámáknak egész tábora úszik felénk s bebocsáttatást kér. «Igen — mondád —, ha nagyságtok leteszik a kalapjokat». Szokott szelíd udvariasságod erőt vett rajtad. Inkább meghalunk, mondák, s az erdő kiálló fenyveskoronáiba kapaszkodtak. Erre egy siránkozó hölgy úszik a bárka felé s valami bőrdönt tol maga előtt. Az Istenre könyörgött néked, hogy vedd már föl: «Lám, nincs kalap a fejemen, sőt gúnya is gyéren.» Erre te szokott

lágý szíveddel megkönyörültél rajta s meghagytad, hogy húzzuk hát föl.
Ha jól emlékszem, tengerészünk, Togó, húzta be a körülbelül huszonöt-
nyolczvan év között «mozgó» hölgyet. Alig hogy fölért, hamiskásan
fölnyííja bőröndjét s menten kiugrik belőle egy csúnya, vén buldog s a
delnő kiveszi sátorborító kalapját. Fölteszi a fejére, s rád mosolyog . . .

Erre te bösz kiáltással a vízbe vetéd magad s eltűntél a habokban.
Én utánad, s fölébredtem . . .

II.

Krakó, 1913 augusztus

Testvér.

Éppen harmincz esztendeje, hogy ifjonti hévvel Krakó felé iparkodtam, onnan pedig odább indulvást az akkor még szent Oroszországot fölfedezendő. Természetesen azt hiszed most testvér, hogy elandalgok majd a multakon s végigbölcselkedem mindazon, a mi azóta történt. Semmi kedvet nem érzek magamban a multak dicsőítésére. S ha mégis megcselekvendem majd e szálló levelekben, tudom, hogy megbocsátasz. Sokszor fejtegetünk mi — persze jó vacsora és sajnos már csak néhai ó egri bor mellett —, hogy a következetességet semmiféle törvény sem szabja meg. A hosszú beszédnek az a rövid foglalata, hogy szép, tehát esős júliusi napon a krakói Grand Hotelnek egyik nagyterméből élveztem nagy örömmel, a mint a zuhogó eső verdeste az ablakomat. Szokásod szerint elhagytam az esernyőmet s megvártam, míg napanyánknak tetszett elállítani a bő áldást.

Nemsokára ott álldogáltam Krakó híres piacán, a Ryneken. Körülöttem eleven hetivásár, kékszegélyű, tehát nem mindig tiszta H_2O -val (szegény Lengyel Béla és Löwy szerint a víznek a képlete) följobbított tejet áruoló hölgyek, apró csirkék, fölhízalt néhai kakasok (darabja hét korona), tojásgarmadákat (3 darab 20 fillér, a kávéházban darabja 20 fillér), kenyeret és túróslépenyt áruoló zsidónék, mezei virágokat hozott kíváncsi vidéki mazur asszonyok térdig fölhajtott szoknyával, újságot, czipőkrémet áruoló suhanczok. Fecsegték, tolongtak, hadonásztak a kezükkel, a szárnyasok pedig jó reggelt kívántak. A parasztleányok eleven színű varrottasa a mezei virágokat vette mintául, s ez a sokhangú, tarka tömeg mintha egybeolvadt volna. A mi felvidékünket, jelesül a kassai piacot juttatta eszembe ez a sokadalom, csakhogy ott még a csereháti magyarság és a ruténség is tarkítja a zsibongó tömeget.

Előtérben Nagy Kázmér alapította nagy árucárnok (a német Tuchlauben mintájára) emlékeztet a XIII. s XIV. századra. Ezt a szép emléket a mult század elején beállott nagy romlástól még megmentették. Árulnak benne mindent: linzi tortát s Vergilius legrégebb kiadását egyaránt.

A háttérben még a régi helyén megvan a Hawelka híres csemegeüzlete, a hol minden primört kaphatsz Asztrakántól Toulouseig. Valamelyik régi író állítja s igaza is van, hogy a lengyel mindenét odaadja egyházáért és gyomráért. Mert vallásos és torkos. Hawelka úr az utóbbi erénynek a főserkentője; most átköltözöben van a szepesi kastélyába. Csak aztán rosszul ne járjon vele: a törzsvendégek előre is féltik. Mivel tudom, hogy nem szereted a méhsört, tudatom veled, hogy van itt 60 koronás méhsör is; régi pókhálós üvegben. Úgy hat, mint 60 korona ára Chateau Lágymányos.

De már restelkedem is a sok anyagias dolgok ily részletezése miatt.

Van rá némi okom, mert egy czégtáblán e jeles nevet olvasám, hogy Schamroth. Megoktattak, hogy e czégnek van még egy változata, mert Düster előbb (vornals) Schamroth is volt már e város jeles kereskedelmi köreiben.

Hanem hát nemcsak méhsörrel él az ember, hanem néha lelkiekre is szomjazik. Talán furcsának is talárod, testvér, hogy ebben a lengyel Athénben, a mi kedves Krakónkban a vásárról beszéltek legelőbb. Könnyű neked, de indulj neki ezen a vérszömölcsöket nevelő kövezeten mokány időben a régi királyi várba s a székesegyházba. Erős munka ez, noha a lengyelségnek — a mennyiben még él benne a múlt emléke — a lelki bucsújáró helyére zarándokolunk is. Ne kívánd, hogy leírjam a Wawelnek, ennek a restaurálófélben levő egykor jeles királyi laknak a berendezését. A lengyel reneszánsz történetét kellene elmondanom s a mennyire tudom a hibámat, a könyváról írnék legtöbbet. Elég az hozzá, hogy stílszerűen renoválják. Hogy sok magyar vonatkozásról kellene említést tennem, az is bizonyos. Ha különösen érdekel, figyelmeztetek Tomkownicz művére. Vedd eszedbe, hogy eddig hatszázezer koronát költöttek rá s mi aligha éljük meg, a míg befejezik ezt a hosszú ideig kaszárnának használt palotát. Ez a történeti emlékek közös sorsa. Mantovában, a Gonzagák palotájában, máig is katonák édesítik meg virginiai illattal a termeket.

Annál meghatóbb a lengyel Pantheon: a székesegyház; a lengyel királyok s nagyok sírhelye négy évszázad folyamán. Mi újat tudnék én neked mondani Nagy Kázmérről, mit Nagy Lajosunk anyjáról, mit I. Ulászlóról, végig az utolsó lengyel királyig, Poniatovskikiig?

A régi s az új emlékekről is csak azt írhatnám, a mit a lengyelek sokkal jobban s már régen megírtak. Megvallom, hogy engem két emlék kapott meg igazán. Az egyik Hedvigé, Nagy Lajos királyunk leányának új síremléke. «Felséges asszonyom — így szólót-

KISOROSZ HÁZ
(V. levél.)

tam befelé —, nem jobb lett volna Felségednek Zsigmond király feleségének lenni? Csakis Felséged fékezhetne volna meg ezt a világjáró, pazar, de tehetséges királyt. Az a litván Jagello elvehette vón Máriát, a Felséged néniét.» A fehér márványarcz mintha mosolygott volna, legalább előttem úgy rémlett.

Még inkább meghatott Báthory István sírja. Már nekem hiába hozakodol elő hősofddel, Bocskay Istvánal. Elismerem, hogy Salvatora volt a magyarságnak, de a mohácsi vészen innen a legnagyobb, a legmesszebbre látó magyar agy Báthory István lengyel királyé volt. Nézem ezt a mély villantású szemet, ezt a vasakaratot visszatükröző, erősállú arcot, melynek a viselője az egyetemes fejlődésnek adott volna új irányt — ha megél. «Ha Báthory s lángesze nem tűnt vón le, Oroszország dicsősége a XVII. század elején, talán mindenkorra, elhomályosodott volna.» Ezek Karamzinnek, a valóban muszka történetírónak a szavai. Waliszewski munkájából (A forradalmi válság 1584—1614) veszem e sorokat. Bizony testvér, ez a magyar végleg föltette volna Szt. Vladimir süvegjére a lengyel koronát. Nem azért bölcselekedem én, mintha Báthoryban a magyart akarnám előtérbe állítani. Egyetemes lángész volt, a ki

bármely ország élén nagyot alkotott volna. Akárhol a magasba röpült volna, mert nem relatív, de abszolút uralkodó elme volt. Magok a lengyelek mondják, hogy emlékéhez méltó munka még nem jelent meg. Szádeczky L. munkája királylyá választásáról jó munka, de csak monográfia. A lengyel Boratynski Lajos közleményei (a krakói akadémia adta ki) lelkiismeretes feldolgozások, de a király lelkét nem elemzik. Emellett vértanú is volt ez a lánglelkű ember. Testvér, nem tudom, hogy láttad-e a feleségének, a nála idősebb Jagello Annának az arczképét. Óvja meg a teremtő az embert ilyen kiállású asszonyi állattól. Ha ránézek erre a rideg, csontos nemberre, háromszáz s néhány év mulva is megborzong a hátam tőle. Hát még Báthory? Sirassuk hát Báthoryt mindenkép.

Igaz, majd elfeledém, hogy tisztel a mi közös barátunk, Smolka Szaniszló egyetemi ny. tanár, nemzetünk meleg barátjának, Smolka Ferencnek a fia. Rendkívül hasonlít a nagy ősz szakállával az apjához, kinek most novemberben szobrot állítanak Lembergben. (Tudom, hogy Ilyvót kéne írnom, de vajjon sokan tudják-e ezt a magyar nevét?)

Hát bizony az «öreg» patriárka még most is keményen dolgozik. A Czartoryski-múzeum igazgatója. Jól esett vele emlékezni régiekről s vezetése alatt élvezni Rafael úgynevezett urbinói herczegét, Leonardo da Vinci fehér menyétet tartó hölgyét. Most már ez az egyetlen nőarczépe a festőóriásnak. Reménylem, hogy ez nem fog eltűnni, mint Erzsébet asszony mása Párisban.* Nevezz ki, testvér, de énnekem mégis legjobban tetszett itt Leszczynska Máriának, a XV. Lajos feleségének az arczképe. Kissé széles orczimpájú bájos fitos orra, kedves kék szeme s bizonyos naiv jószág sugárzik le arczocskájáról. Nem akarok semmi tekintetben ide nem való hasonlatosságokat fölelgetni, de minálunk a Petrás-családban találni ilyenféle arczokat. De míg ezek megnyerték játékkukkal s hangjukkal (ezalatt Sebeők Sárít értem) a közönséget, a szegény kis királyné egyszerűségével nem tudta lebilincselni a lepketermesztű Lajost. A Lajosok mind ilyenek. Folytathatnám én bőven a képek sorozatát, de elég neked ennyi. A Czartoryskiakat s a Pálffy Jánosokat nemzetök hálája illeti.

Nem tudom, hogy az a régi hazafias fájdalom, mely a lengyeliséget régebben vértanukká s meczénásokká avatta, mily méretben képes még áldozatra, de hogy sok magasztosat alkotott vagy legalább akart alkotni, való igaz.

A krakói akadémia féllábú titkára, Ulanowszki, a ki csak az Akadémiának él, kioktatott kedvező anyagi viszonyaik felől s meg-

* Azóta már megkerült a Mona Lisa.

mutatta új építkezéseket. Lengyeléknél még nagy sor az akadémiai működés, akár nálunk a hatvanas évek elején. Dohognak ugyan egymás között ők is, de a sajtónak becézett intézete ez. Nálunk egymást marjuk s megannyiunkat a sajtó ránt le — évenként egyszer bizonyosan, de néha többször is.

Áldozatról beszéltem az imént, de elkapott az akadémia lova. Pedig nem is arról akartam beszélni. Megnéztem, testvér, Jagiello emlékszobrát. Kokett (a negédesnél többet akarok mondani) — kokett állású lovon ül a király, talapzata szikla, alatta a német rendi lovag holtan a talapzat kiszögelésén. Az emlékről nincs mit mondanom, de annyit mégis meg kell említenem, hogy Paderewski zongorázta össze a költséget. Vajjon kedvelt hegedűsünk, Kresz Géza, megcselekedné-e ugyanezt, föltéve, hogy hangversenyein közönség is volna? Ma különben Krakóban is Cyganiewicz, a híres, nálunk is ismert birkózó, a nap hőse. Bizonyára azért, mert él. Ezt az igazságot sem mi találjuk föl először, testvér.

Pedig ez a hazafiság mégis csak az egyetlen élető eleme a kis és elmállott vagy elmálló félben lévő nemzeteknek. Nézzed, testvér, ez a Matejko negyvenöt évig (65 éves korában halt meg ezelőtt tíz évvel) egyebet sem tett, mint a hazájának dolgozott. Nagy képeit minek emlegessem? A lengyel históriának ezt a megelevenítését csakúgy ismeri a művelt világ, mint a Sienkiewicz munkáit. De a mit az ő műterméből (ma múzeum) tanulunk, megszívlelendő. Csak a mi Székely Bertalanunkat lehet melléje állítani tudás, szorgalom és alaposág dolgában. Ámde Székely Bertalant csak a halála után kezdték nálunk általán méltatni, Matejkót, a naiv sovént, a ki nem is akart egyéb lenni, még nemzetének az ellenségei is méltatták. Hiába mondja nálunk a festői gárda egynémely tagja — no nem Rettekét értem —, hogy Matejko csak illusztrátor, hogy a történelmi festészet ideje lejárt. Le ám, annak, a ki sem történelmet nem tanul, sem festeni nem tud. Nézd meg Matejko Wernyhoráját, egy lengyel prófétát az Ukrajnában a XVII. században. A fanatizmust és amellett az átszellemülést nem lehet színben jobban feltüntetni. Saját magát festette ő a próféta képében.

Szót ejthetnék még egy pár régibb lengyel genre-festőről s egyéb nagyokról, meg egy külön kiállításról, mely a lovat akarja föltüntetni a lengyel festészetben, de nem teszem. Először is inkább nézek meg lókiállítást, mint jól-rosszul festett lovakat, aztán, testvér, ideje már, hogy kissé széjjel is nézzünk a városban.

Hogy Krakóból bécsi mintára Nagy-Krakó lett 216,000 lakossal, hány gimnáziuma s kultúrintézete van, azt minden kalauz megírja. Annyi bizonyos, hogy több intelligenciát tenyésztenek, mint

a mennyire szükség van. De ez az «egészséges» tünet mindenütt jelentkezik. Mindamellet, hogy a város épül, fásítják s nagyobb lett, mégis csöndes hely ez az egykori királyi székhely. A ki szereti a beata solitudót, idejőjön. Míóta Varsóból a lengyel királyságnak székhelye lett — annak is van már háromszáz esztendeje — Krakó levitézlett. Amolyan St.-Denis vált belőle s miután a bécsi kongresszus megtette köztársaságnak, harmincz év mulva (1846) Benedek, a későbbi tábornagy, véget vetett ennek az agóniának is. Csak a nagyobbára szelídképű államrendőrség ósdi egyenruhája emlékeztet erre a korszakra. Újra megépíteni lehet egy várost, de kitatarozni azt, a miből elszállott a lélek, csak múmiacsiszolás.

Ne hidd azért, testvér, hogy leszóloom ezt a jó és kedves várost. Hisz arról, hogy ma kedvezőtlen a földrajzi helyzete s a tartomány főhelye Lemberg lett, nem tehet. Van azért oly régi ékszere, mely megfizethetetlen értéket képvisel. Az észak salamancai egyeteme, a régi krakói univerzitás aulája új életre kelt s régi formájában nekünk is drága emlékünk. De erről inkább Beöthy Zsolt beszéljen. Azt, hogy Kopernikot a régi aula udvarán modern mentében és csizmás, lengyel ruhában örökítette meg a szobrász, bocsássa meg neki az utókor. Sarkantyús csizmájú asztronomust a ki látni akar, idejőjön.

A mily szép ez a régi egyetem — bár nekünk lenne — olyan nem tetsző énnékem a kedves formájú bár, de a régít utánzó új épület (a jogi és bölcsészeti kar van benne). Csak éppen az orvosoknak kell modern és czélszerű épületet emelni, a humanisták meg utánzótt helyiségekben szívják magukba azt a históriai szellemet, a mely már nincs? Lehet, hogy tévedek, testvér, de hisz ehhez jögom van.

A létért való viaskodás itt is a mienkhez hasonló viszonyokra vezetett. A lengyel paraszt, a mint pénzhez jut — Amerikában s Németországban keresi —, hihetetlen árakat elfizet a földért. Csak különösség okáért írom le, hogy Krakó közelében 2800 koronát fizetnek egy-egy hold földért s bérletben állítólag egy holdért száz-húsz koronát adnak a város mellett. (Adót és trágyát a birtokos fizeti.) Az adatokért nem állok jót, annyi azért mégis bizonyos, hogy a földbérlet húsz év óta a hatszorosára emelkedett. S ez a paraszt nem akar ám máshová telepedni, hiába biztatja a papja, hogy kap olcsóbb áron többet, az nem kell neki, ő itt Krakó melékén akar élni. Hát ez is hazaszeretet, testvér. Hogy aztán a birtok elaprózódik, hogy a marhát már korán kihajtják a legelőre, télen meg éheztetik s rossz termés esetén potom áron elvesztegetik, ez nálunk sem ismeretlen. Annál érdekesebb s a körülményekből meg-

MIRGOROD
(V. levél.)

magyarázható jelenség, hogy a telepes ember, ha nincs mit ennie s nem üt be az áldás, óhajtja a háborút. A régi hadjáratokban bővelkedő időkben is, hiába biztatták hadra a népet ha jó volt a termése, de ha nem volt mit ennie, örömmel csapott föl katonának, mert akkor szerezhetett.

E világrendítő dolgokat a jóízű lengyel vörösrépaleves: a barscs kanalizása közben szedegettem magamba. Testvér, a kosztról még léssen szó, ezt el nem engedem, de azt nem lehet úgy sebtiben eldumálni — a hogy ma mondják budapesti jassz nyelven. Érd be vele, hogy ez a leves jó és ha vagdalt hússal töltött derelyécskéket tétetsz belé, egészen elsőrangú. Jól van hát, nem folytatom ezúttal.

Hogy éppen egyéb dolgokról is szó essék, tudd meg, miképp zarándokoltam el a Koszciuszkó-émlékhez. A régi krakói erődítmények egyik kimagasló dombjára nagy tornyot emeltek a templom mellett s annak a tetejére — azt már nem tudom, hogy gránitkövet vagy meteorkövet-e — nagy követ helyezett el Koszciuszkó emlékére a hálás és bús nép. Kora hajnalban gyalog nekiváltottam a lankásan emelkedő, gesztenye- és topolyfa szegélyezte széles, hosszú országútnak. Előbb egy egészen új hivatalnok=negyeden kellett — akár a budai kúriatelepet látnám — fölgyalogolnom. Az út széléről éppen akkor kelt föl éjjeli nyugodalmából egy féllábú kéregető. Éppen mosakodott, a mennyiben zekéje ujjával törülgette a szemit. Kérdésemre elég morcososan felelt s a mankójával mutatta meg az

irányt. Négy fillérből s egy tört operászból álló adományom azonban jókedvre hangolta s áldást mondott a családomra. Ártani nem fog vele. Talán használt is a könyörgése, mert leghívebb kísérőm, az eső, elhagyott.

Húzódott az út nagyon, a hideg sáros latyakban alig haladhattam. Az égen kékes felhők szorítgatták visszafelé az esős gom-bolyagokat. Hej, testvér, hogy ismerem én már azt a felhős felső képcsarnokot, de már ennek a kis vigasztalásnak is megörvendtem. Komoly, nagy fekete hollók károgattak a mezőn s egy söröshordókkal megrakott öregebb fajta társzeker haladt velem egy nyomon. Utól-értem. A kocsis édesdeden aludt, mellette egy szotykos félvér vizsla pislogott. Pipája lógott az agyarán, már tudniillik a kocsisnak. Egyszerre nagy ugatásra hátrafordulok s látom, hogy a kutya leugrott a kocsiról s a pipát ugatja. A kocsi haladt odább. Testvér, soha olyan esdeklő pillantást nem láttam, mint azét az ebét. Megkönyörültem hát rajta s nagynehezen életrekeltem a kocsisat, a ki azonnal ura lett a helyzetnek. A kutya nagy örömmel fölszedte a pipát, visszaugrott a kocsisba, gazdája megint az agyarára fogta a szer-számot s újra megindultak.

Az úttól balra hosszan elnyúlik a temető. Be volt zárva, tehát elhaladtam mellette. Árkában ugyancsak néhány nem tőkés alak kere-sett éjjeli menedékhelyet. Ha jól láttam, hárman lehettek, de csak-hamar eltűntek a nagy csalitosban.

Szenvedj te is, testvér, olvasván e hosszas leírást, mint a hogy én lihegtem, míg a katonai erődhöz értem. Az őrség: vártüzérek, zsebre-tett kezekkel álldogáltak s fáztak. Szinte meglátszott rajtuk, hogy kívánják a gügyit. De nem elegyedhettem szóba velük, elvégre szolgálatban vannak.

A toronyba feljutás nem esett nehezemre. Előttem Krakó táv-latképe. A felhők éppen szétfoszlottak s a világítás pazar benyo-mást tett. Testvér, én nem láttam még várost, mely annyira híven föltüntetné régi állapotát így a távlatból, mint Krakó. Akárcsak XVII. századbéli fametszetét példázná e silhouette.

A szél elállott, én meg ráhajolva a nagy kőre, elméláztam. Mit csináljon az ember egyebet Krakóban reggel félhétkor a Koszciuszkó- emlék tetején? Ne hidd testvér, hogy engem az a «közmondásos len-gyel-magyar *kritikátlan* rokonérzés» vezet ítéletemben. Főlemeletik mindig Nagy Lajos korát, hogy ekkor szövődött a rokonérzés köztünk. Ellenkezően, olvasni kell Dlugosz kanonok krónikáját — a sírját megnéztem a Szent Mihály templomában —, hogy az unió alatt folyton marakodtak s később meg nemcsak hogy kiverte Jagello a a Kárpáton túli magyar hadakat, de még ők lettek a zálogos urak a Szepességen. Egészen más alapon fejlődött ez a rokonérzés.

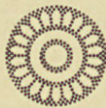
A felvidéki magyat nemesség s a lengyel urak életében, kivált a XVI. század óta, számos rokoni s hasonló életmódbeli vonás szövődött. Bizonyos alkotmányos hatások is föltetszenek Lengyelországban, melyek nálunk is megvoltak. Azután jött Báthory s az erdélyi fejedelmek viszonos beavatkozásai, meg Rákóczi Ferencz. Mindez megalapozta a viszonyt. A felvidéki északkeleti tót nyelv ellengyelesedett s ezen a réven alakult a sárosi high-life tót nyelv, melyet te annyira szeretsz. Tán azért, mert nem érted. A tényleges rokonérés csak az első fölosztás, 1772 után s 1848-ban vert erős gyökeret. 1772-ben fölébredt a régi magyar jog, eleinte néhány intézkedés arra vallott, hogy a magyar koronához csatolják Galicziát. Még 1843-ban is követelték a diétán a bekebelezést. De ez nem történt meg. Nem tudom, testvér, hogy ez a rokonérés megmaradt volna-e, ha Galiczia a magyar korona alá kerül?

De minek ez a sok beszéd.

A mai Galiczia eddig lengyel nemzeti irányban fejlődött, oly széleskörű az autonómiája, hogy csak kárára válnék a tágítása. De ehhez semmi közünk. Azt azonban látjuk, hogy a lengyeleknek Sobieski óta nagyobb királyuk nem volt I. Ferencz Józsefnél, mert megfizetett Sobieski segítségéért s életre keltette a lengyel kultúrát.

Jó, hogy hú kísérom, az eső, idejében jelentkezett s ábrándozásomat hideg csöppek képében lehűtötte.

Hiába, ez a Krakó ugyan nagyon érdekes, de mégis csak ranczosképű, melyre nem illik a pirosító. Elvezetlek majd az ifjabbik fővárosba: Varsóba.

III.

Varsó, 1913 augusztus.

Testvér,

Graniczán, Orosz-Lengyelország határállomásán vagyunk. Az osztrák állomáshoz képest fényes épület, nagy, tiszta a vámolóhelyiség, a hol mindent rendben és csöndben lebonyolít a vámós had. Oroszországból exportált válogatott legények veszik át a második lelkiismerettedet: az útlevelet. A mily lármás a tisztelt közönség a túlsó határon, menten fegyelmezteté válik itt. Még a vénasszonyok is csak akkor mernek susogni, ha a vámőr már elhaladt mellettük. Azonban a publikum kupeczkedő része: a kaftános Merkurok néma kézbeszéddel igyekeznek olcsóbb vámtételekhez jutni s ez sikerül is nekik. Az úgynevezett 1906-iki belső forradalom óta a vasúton az orosz mellett lengyel föliratok is vannak, de csak — Varsóig. Ezt jól csinálták. Az ilyen Patyomkiniád kifelé hatni szokott. Az osztrák vasutak (az egy Salzburgot letudva), de meg M. Á. V.=unk is a végekre nem sokat adnak. A bosnyák-bródi határállomás európai jellegű, a magyar-bródi ellenben óldad külsejű. Az oroszok már azután belső állomásaikra nem fordítanak annyi gondot, bár némely vonalon ezek is szolidak, csinosak és *nem* praktikusak.

Szót sem ejtenék ezekről a dolgokról, de íme, már a «betörő» állomásnál is megérzik a tüntető nyugati befolyás. Legalább itt legyen tiszta minden. Az esős hidegnek megfelelő jókedvvel néztem a galicziai felföld folytatását. Apró pásztorgyerekek, pokrócczal a fejükön, típegve haladtak a vörös-tarka tehenek nyomában, egy-két nagy szerzőtyögött az országúton, s néha fölugrott a kötelességtudó kuvasz, megugatván a haladó vonatot. Ha megemlítem, hogy a strzemesiczi kakasok e-zve kukorékoltak — bár ez csak a tabajdi nyelvcsiszárt érdekelheti —, minden nevezetesebb eseményről számot adtam — Czenstohovóig.

Rég óhajtottam meglátogatni ezt a nemzeti zarándokhelyet, melyet közülünk is láttak már néhányan. Ballagi Aladár leírására emlékezem, de azóta is járt arra tudákos magyar.

Képzeld el, testvér, egy rengeteg lapos térséget, abban egymást kirekesztő széles utcákat — mintha tíz, sorjában épített falut raktak

volna össze —, melyekben a régi Gellérthegy=melléki házi stílus kellemesen öllelkezik Nagy=Berezna, Ungvár kiválóbb épületeivel, akkor némi fogalmad lehet erről a helyről. Azonban van vagy 70—75,000 lakosa, számos gyára s élénk kereskedelme. A közvetítés a zsidó elem kezében van, mely azonban alsóbb rétegeiben gyári munkás, zsákhordó, iparos, szatócs, élelmező és muzsikus. Minthogy csak hat százalékot vesznek föl közülök iskolai intézetekbe, a szegényebb része ahhoz fog, a miből éppen megélhet. Egyuttal a zarándok=ipart is közvetítik. A ruhakereskedelem természetesen «valódi angol» formában készített portékát kínál.

Mіндеzt megészleltem, a míg a közel száz méternyi magaslaton épült «várba» fölgyalogoltam. Bűneim egy részét le is vezekeltem ezzel a zarándoklattal. Nagyot sóhajtottam, mikor a Jászna gorának — Világos=Fénylőhegy a neve — várkapujához érve megpillantám Szent Mihály arkangyalt. Ismeretes, hogy ez az arkangyal minden búcsúhelyen szerepel. A híres montegarganói, apuliai zarándokhelynek e védőszentjéről külön munka jelent meg, de nem szaporítom a szót vele. Érd be az ittenivel.

Tudd meg, hogy a mint megpillantottak a sánta koldusok, megannyi talpra ugrott, de mert csak öt szivarka volt nálam, öten kísértek a templom bejáratáig. Elfeledém megemlíteni, hogy a magas torony már messziről is hatást tesz a szemlélőre — száraz időben. A templom belseje — éppen építkeztek benne — cziprázott volta mellett is komoly és áhítatot gerjesztő. Jó ajánlatom lévén, Alfonz pálos atya átadta a gyónó közönséget egyik társának s elkalauzolt a rengeteg épületben. «Ez már nem lelkipásztorkodás — mondotta — hanem lelki ipar. Tízen vagyunk, de nem győzzük.» Folyton járkél az egész lengyelországból a sok bucsújáró, a ki gyónni óhajt, vagy egyéb lelki vigasztalást keres, a sok vidéki pap meg a Mária-képnél akar misézni. Ugyanis ez a cziprusfára festett fekete Szűz Mária a Regina Poloniae. Eredetileg Belczben volt (1838=ig magyar kapitányság) azután az Anjoukkal atyafi Opolyi László herczeg alapította a tiszteletére ezt a szent helyet. Nos, testvér, Opolyi Lászlóról nincs mit mondanom neked, mert eleget kínzott vele szegény Pór Antal, Nagy Lajos történetírója. Arról sem szólok, hogy e csodátévő kép eredetileg bizánczi munka. Végignéztünk mindent, legerősebb a csodás refektóriumot, melyet Visnyevieczki Mihály király építtetett, hogy ott ülje meg a lagziját. Ájtatos, előkelő lengyel családok ma is itt szeretik összeadni a házasulandókat. Vagy kétszázötven lakodalmas vendég bátran elfér benne.

Megnéztük a kincstárát. Emlékszel, testvér, hogy nemrég egy Mazoch nevű pálos=szeszes botránypörét tárgyalták Petrikovban. (Czen-

stohowo törvényszéki középpontja.) A barát, a ki, úgy látszik, tagja volt a titkos rendőrségnek (azt hiszik legalább), lopott, ölt, a miért tizenöt évre ítélték. A botrányon nagyon megöriültek a katolikus egyház elleni körök, de nagyban csalódtak. Az odavaló parasztság igen értelmes, nem fogja egy fekete bárány miatt a többit is egyazon kalap alá. A pálosok azzal védekeztek, hogy házitolvaj ellen nincs mentség. Az egyik páter, Psezdzsicki, nagy merészen a kormányt vádolta, ezért azután száműzték. Nagy finoman közölték vele, hogy tessék öt évre Permbe menni, vagy ha nem tetszik, hagyja el a kolostort. Így hangzott az ítélet. Most Ikában, Abbázia közéletében gyógyítja a baját. Akadt ugyan néhány papi izgató, a ki egy katolikus aszkéta-felekezetet akart alapítani, de eleddig nem sikerült valami sok hívet magok köré gyűjteni.

Egyébként Mazoch — tökéletes Lombroso-típus — csak pénz «szerzett» és a templomban őrzött darabokból tördelt ki ékszereket, Alfonz atya szerint pedig nem is férhetett a kincstárhoz. Azonban ő sem nagyon biztos benne, hogy valóban nem jutott-e hozzá. Csak a poroszokat ócsárolta, hogy azok 1796-ban mennyire megdézsmáltak a kolostort, az oroszok eleddig nem nyúltak kincseikhez. Hát, testvér, te is láttál elég ájtatos czélra följárlott kincset, de a mit ez a nép tett s tesz, csodálatot kelt. Lelkesedéssel koplal, csakhogy az ő Máriájának feláldozza a legértékesebb dolgát. Tántoríthatatlan, mély hit kell ehhez. S ez a népnek az érdeme. Nincs miért párhuzamot vonni más katolikus népek s ezek között, de talán a lengyel a legigazabb katolikus. Az is teszi, hogy a két nagy áramlatnak: a keletnek és nyugatnak van a határán. Azzal, hogy a hitét védi, a létiért harczol.

Nos, a kincstárról egyebet nem is mondok, azt mégis megemlítem, hogy Báthory István egy óriás gyöngyfűzért ajánlott föl Mária tiszteletére.

Még kevesebb a mondanivalóm a könyvtárról, melyet pár év óta «rendeznek», tehát hozzá sem nyúlhat az ember. Valószínű, hogy több értékes, minket is érdeklő munka máris eltűnt. A mostani szerzetesek nem érnek rá a tudományos munkára, azért azután minden elkallódik nálók.

A pazarfényű Mária-kápolnában őrzött fekete Szűz Mária-képél — melyet napjában kétszer szoktak leleplezni —, testvér, oly hisztérikus jeleneteket láttam, melyeket nem tudok leírni. Az a hörgés és sírás, melyet a térdeplő nők, a hosszában a földre borult ifjak, öregek végbevettek, valóságos bűnbánat volt. De mindennél jobban jellemzi ennek a nemzetnek a lelkét, hogy tíz-tizenkétéves penitencziát tevő fiúgyerekek oly hevesen zokogtak, hogy a szerzetesek

vígasztalták őket. Hisznek és éreznek ebben a fényárban úszó s mégis misztikus kápolnában.

Végezetül bevezettek a priorhoz, P. Werlónskihoz. Nyolczvan-három éves aggastyán, a ki hat hónap óta ágyban fekvő halálos beteg. Viaszsárga arcczal, beesett szemmel feküdt nyugvóágyán. Gyöngye hangon említette a rend alapítójának, Boldog Pálnak a magyarságát és siratta a magyar anyaegyház megszűntét. Egy afféle mindenes volt körülötte, azzal elővételre a rend régi okleveleit, melyek egy dobozban rendetlenül összehányva, valamelyik kuczkóban álltak. Ezek közt van az 1388-iki alapítólevél, az egész czenstohowói soltészesség története (1356-tól kezdve) s Veronai Gábor bíboros egri püspöknek 1447 április 18-án Budán, saját házában kiadott egy érdekes oklevele. Mialatt ezeket jegyezgettem, az öreg prior hörögni kezdett. A mindenes kiment, szerzetesei el voltak foglalva s csak néha néztek feléje. Úgy feküdt ott a szegény öreg, mint a beteg állat az almon. A mindenest behívtam, de az csak intett, hogy így szokott «ő» tenni mindig. Hidd el, testvér, ha nem nézem a helyet, kupán ütendtettem ezt a szívtelen, a Krisztusnak szentelt morzsák-ból élőködő himpellért. Eszembe jutott a mi komáromi körteszállítónk szava, hogy a szerzetes csúfabbul hal meg az agglégénynél, kihülőben a barátok szeretete egymás iránt.

Megnéztem én egyebeket is a kolostorban, de ama jelenet hatása alatt állok ma is, mikor e sorokat írom.

Megkerültem még a várat, a mely körül nemzeti adakozásból nagymértékű kálvária-szoborcsoportozatot állítanak, megsüvegeltem Kordiczki apát szobrát, a ki 1655-ben visszaverte a svédek, akár a pannonhalmi Sajgó Benedek a törököt s lefordultam a városba.

A templom alatt Sándor czárnak állítottak annak idején szobrot a hivatalos körök. Meg akartam nézni közelebbről ezt az igazán jólelkű embert, de a mint hozzálépek, látom, hogy íme rács van körülötte. Egyszerre előáll egy szuronyos orosz strázsa s megáll előttem. Most már megértettem a dolgot. Kölcsönös nicevozás (nem tesz semmit) után búmat egy moziban akarám eloszlatni. Noha jó darabot adtak: a gyilkos megtérését, nem vártam meg a megtérését — nagy sor ez nálam, kérdezd meg csak a Fehéret — s mentem rovarport venni. Nem a város miatt kellett, mert itt közegészségi múzeum is van, s a parkban a szemét fölvételére vaskosarakat állítottak. Úgy látszik, hogy van itt haladási ösztön. A rovarpor álompornak kellett . . .

Másnap Varsóba értem. A vasutazásról nincs mit írnom. De megjegyzem, hogy az étkezőkocsiban jó orosz levest ettünk, meg egy oroszosan elkészített húst. Csak éppen a magyar étkezőkocsikon

nem kapsz soha egyebet meleg víznél, melyet levesnek csúfolnak, egy úgynevezett halat, azután filét példázó másodrendű cipőtalpat igazi Ceres=lében, továbbá egy, a házi szárnyasok rendjéhez tartozott kubitista formájú csirkét néhány szem árva gyümölcsessel és éktelenül izsópos zöld salátával, s a végén valami vett édességet. S ez a mi Neninknek, a gasztronómiában fiamnak, uralkodása alatt sem javult, mert a magyar ételeket, azt mondják, «nem lehet elszámolni». Az a t. társaság csak Magyarországgal bánik foghegyről, másutt erős akarata van a közönségnek. Szinte jól esik kidohognom magamat — Varsóban. Otthon nem merem, mert legorombítanak a «kéremaláson» vitézek, a kik, mióta színdarabot is írtak róluk, vasúti aranygyapjasoknak képzelik magokat.

Ugyebár, testvér, most azt gondolod, hogy valami történetpolitikai elmélkedéssel vezetem be varsói tapasztalataimat. De minek kerítsek én feneket az olyan fazéknak, melybe amúgy is csak keveset tölthetek?

Kezdem ez egyszer számokkal.

Varsóban ezidőszerint van 822,000 lakos, ebből 470,000 katolikus, 18,000 protestáns, 33,000 ortodox s 298,000 izraelita (fogytak 9000 lélekkel), tehát az orosz birodalomnak számra nézve harmadik városa. Középpontja — minden megcsonkítás ellenére — a régi lengyel tartományoknak s közvetítője a nyugati forgalomnak kelet felé. A lengyel Manchesterben, Lodzban (gyapot, gyapjú, felgyártmány, szövőipar) 81,000 munkást foglalkoztatnak, az évi összes érték 1910-ben 197 millió rubel volt. Pezsgőt megittak a régi lengyel királyságban két millió rubel értékben, magyar bort 5000 vedret vittek be.

Legjobb dolga a parasztnak van. A parasztbirtok az összes földbirtoknak 49 százalékát teszi s 1910, tehát két év óta 7·8 százalékot növekedett, a nagybirtok 36·8 százalékot tesz, s két év alatt 7·94 százalékkal fogyott. Úr nem vehet parasztbirtokot, parcellázni csak úri birtokot lehet a paraszt javára.

Ezt olvastam én kedves varsói parkomban: a szász kertben. Egy ismerősöm ideadta ezeket a két év előtt kinyomtatott adatokat, miután itt csak nagy későre szokták feldolgozni a statisztikai anyagot. Ezen egy hadilétszáma helyezett kompánia Vargha Gyula sem segíthetne.

De nesze még néhány adat. 25,000 lengyel munkás fejenként 30 rubelt hozott haza Németországból, ez 7 és fél millió rubelt tesz, Amerikából hazaküldtek 8 millió rubelt. Két év alatt 6000 lengyel nyomtatott munka, illetőleg bibliografiai szám jelent meg.

Ezekből az adatokból, ha ugyan van rá kedved, annyit megtagulhatsz, hogy Varsó s Lengyelország vagyonosodik s hogy minden

MIRGORODI BAZILIKA
(V. levél.)

elnyomás ellenére — aránytalanul kevesebbet költvén a kormány e tartományra — mégis nagy mértékben fejlődött. Ez is a nyugati határhelyzetből folyik, mely ellen nincs módja s ereje megküzdeni a keletnek.

Ez, testvér, a jelen helyzet. A városi autonómia eddig ismeretlen palánta Oroszországban. Minden városi tisztviselőt a kormány nevez ki, a város elnöke orosz. Csak most akarják behozni a dumától elfogadott autonómiát. Vajjon jobb lesz-e majd a városi közigazgatás Oroszországban, azt nem tudom. Hogy Budapesten az autonómia javításra szorul-e, döntsék el szülővárosunk podesztái és főnökei. Az egyiknek a nézetét — Isten nyugosztalja ezt a kerekfejű Vaszi barátunkat — ismertem, de meghalt szegény.

Ugyebár, erősen untattalak ez adatokkal? Vigasztalódjál, mert íme felhívom figyelmedet a jeleztem szász kertre. A város közepén elterülő, jól tartott park ez, akár a berlini «Thiergarten».

Szeretem ezt a parkot, mely közel a vásárcsarnokhoz — ne ijedj meg, nem beszélek a kofákról s a zöldségpiacról s a 80 fillérbe kerülő bifsztekről — élő mozit tár elé. Ott ül a padon s várja a párját a csinosan kiöltözött varróné, felszemével újságot olvas, a másikkal jobbra-balra kacsint. Hiába pislog rá a fizikából megbukott diák, a ki a kertbe jött tanulni. (Onnan tudom, mert a Volta-oszlopot láttam a könyvében.) Megtermett orosz altisztek, közlegények nehéz csizmájukban alá s följárnak, de rettentően unatkoznak. Min-

denki tányéros sipkában jár, a hivatalnok, a diák, a katona, a valamirevalóbb kaftános, mert a sapka teszi az embert. Nos, testvér, ezek úgy ragaszkodnak a poroszoktól elesett sapkához, mint a török a fehez. Pedig hogy szidták annak idejében, mikor a kucsmát le kellett vetniök! Csak úgy, mint a török, mikor a turbános janicsárok helyébe fezes sorkatona került. S kinek nincs nálunk czilindere? Ismered az emlékebe kapott elpusztíthatatlan kürtöt, a mely miatt majdnem elfogtak. Hát még, a mikor a vásárról hazatérő konyhakisasszonyok, az idevaló Ilkák tyúkkal, libával a hónuk alatt meg-megállanak s nem az időjárásról beszélnek! Vén nyugdíjasok, faczér boltoslegények itt pihennek reggel félkilencztől ebédig s ebéd után estig. Ponjatovszky Szaniszló király valamelyik olasz szobrászszal a XVIII. század hatvanas éveiben huszonkét szobrot állíttatott. S ezek a szobrok megmaradtak. Olyan kocza Bernini a stílusuk. Itt van Jupiter meg a leánya, Vénusz — tagbaszakadtabb mosonét nem láttál, testvér —, itt vannak a múzsák: Klío roppant szende arckifejezésű s valami homokórát tart a kezében. Az ember ilyenkor szeret hasonlítani, eszembe is jutott néhány ismerősünk, de nem sértegetek vele senkit. Mert Szaniszló király szobrásza alighanem néhány favoritját akarta megörökíteni. Az utolsó lengyel király kitüntetett hölgyeit a Lazienki nyári palotában láthatni; nekem legjobban tetszett közülök Bark, annak idején híres táncosné. Most már tetszhetik is, akkor bajosan mert vón róla az ember lelkesen írni: a király erősen féltette.

Ez a Lazienki-palota — a mennyiben nem vitték el a javát — igazán szép képet ad, elől a kaszkádjaival, benn meg a berendezésével. Canovának — hiába mondogod édesnek — remek egy Hébéje van itt, szinte megkívánnád tőle az italt, ha eleven volna. Történeti szobrok közül a Báthory Istvánét említem, ez a szobra nagyon hasonlít a Kállay Bénihez. A sorsuk között van is bizonyos analógia. A parkról, meg a folyton éhes hattyúkról nem írok egyebet, mint hogy efféle a Városligetben is láthatsz. Nem láthatsz azonban Budapesten olyan bájos kertet, mint a varsói új Ujzadovszki-parkot, Lazienki mellett. Valóban megható, ha arra gondolok, hogy mily kiváló előszeretettel irtják nálunk a fát s építenek be mindent. E véleményemmel mindenki egyetért: podeszta, a mindenese, a volt és leendő törzsfőnökök, de azért csak foly a bölcs építkezés tovább. A Gellérthegy alatt készül valami nagy dolog, — addig élj, míg ott lombos fa alatt ülve, valamely szakzsebész megló, ha ugyan talál valamit.

De tán elég is lesz ebből a személyeskedésből. Ne hidd azonban, hogy csak a mobot néztem. Láttam én a jól kiöltözött varsói

hölgyvilágot is, melynek egy Hesse nevű Worthja szállítja a divatos ruháját. Azt a naiv kérdést, hogy szépek-e a lengyel nők, remélem, nem kockáztatod meg. Augusztusban «nincs itt senki» s négy nap alatt egy régi fejlődésű, cziczomaszerető fehérképű, kiskezű, eleven női társadalomról még közös ellenségünk, Faublas lovag sem mondhatna ítéletet.

Azt azonban még sült idegen is észreveszi, hogy itt két, egymástól ridegen elzárkózott társadalom: a törzsökös, összetartó lengyel s a tisztekből s hivatalnokokból álló hódító orosz él egymás mellett. Ezek — akár a hindú és az angol, vagy a római pápai és királyi társaság — nem érintkeznek s egymással el nem vegyülnek. Tehát nem ismerik egymást. Az egyik nem felejt el semmit, a másik meg nem akarja megérteni a másikat, tehát gyanakvóan állanak egymással szemben. A lengyelek annyiszor csalódtak uraikban, ezek meg azt mondják, hogy minden engedmény csak forradalomra vezet. A lengyel nem lehet még vasutas sem, csak magániskolákat engednek a részökre, katonáikat messze elküldik, ezért iparra, technikára vetette magát a társadalmuk s meggazdagodott. Az orosz meg érzi, hogy hiába tart fönn teljesen orosz egyetemet Varsóban, hiába vonja be orosz mázzal a közéletet, a nyugati lengyel műveltség erősebb, azon megtörik minden kísérlet. S mégis, a két elem egyelőre egymásra van utalva, mert a lengyel iparnak Oroszország a vevője s viszont a lengyel föld a nyugati kijárója az orosz világnak.

Ne hidd, testvér, hogy politizálok. Még ha módomban lenne, sem tenném. A lengyelek itt politikai szempontból nézve, gyermekek: a ki nem csinál lengyel politikát, az nekik ellenségük s mindent elhisznek, a mit a sajtó fölületesen elébük tálal. Az orosz meg gyanakvó, így hát, testvér, a tudakosság az egyetlen «platform» — így mondják ezt jó orosz nyelven —, a melyen az idegennel megfér mind a kettő.

Megnéztem az orosz egyetem könyvtárát, melyben mindazt készséggel adták elém, a mit kértem. A legszebb régi lengyel könyvtárak egyike, azért tartanak is egy művelt lengyel női hivatalnokot abból a czélből, hogy a kutatókat útbaigazítsa. Van egy hatszázezer kötetük, évenként harmincznyolcz=negyven ezer koronát költenek rá. Wierzbowski T. — az egyetlen lengyel hivatalnok, a kit a levéltárban feledtek — összeállította a régi lengyel könyvtárt (1889) néhai Szabó Károly mintájára. Átnéztem, de nem tudom, hogy Gyöngösi Gergely barátunk 1531-ben Szent Pátról nyomtatott könyve, melyet a lengyeleknek ajánlott, ismeretlen-e. Nagyon megörültem, mikor egy utazóknak szánt, még régebben megjelent háromnyelvű szótárt (Dictionarium trium linguarum) találtam megemlítve. Gondoltam, hogy majd a szócsöszöknek szerzek vele örömet. Mert nálunk

még az is érdem, ha valaki «fölfedez valamit», a mit más már régen tudott, csak mi nem. Nos, testvér, latin, német meg cseh szótár biz az; nem magyar. Tehát nem szóltam semmit.

Az orosz hatóságokkal jól végeztem. Egy úr, a kivel dolgom volt, rögtön beeresztett, pedig építésszel volt tárgyalása. Én ezt nem tettem volna. Igaz, hogy jelenlétemben félóráig tárgyalt velük s aztán rájött, hogy másnap ünnep van, tehát holnapután folytatják.

Mert idő s ünnep van itt pazar módra. Megjegyzem, hogy a katolikusoknak az ortodoxokkal együtt kell az ünnepeiket megtartaniok. Próbálná meg valaki ezt nálunk életbeléptetni, azon a helyes okon, hogy kár annyi szünetet tartani s a kisebbség alkalmazkodjék a többséghez. A szelíd Lukián volna az első, a ki föllázadna. Tartok tőle, hogy az eszmének a megemlézéséért is megvonja tőlünk az ürmösadót. (Isten nyugosztalja, meghótt szegény.)

Ha már a szesznel tartunk, megemlítem, hogy a varsói régi nagy piacon van egy Fuzser (Fuggiero) nevű bormérő. A saját házában lakik s a lengyel genealógusok szerint a XV. századig viszi föl az ő olasz családfáját. Csak bort kapsz nála, ennivalót vihetsz magaddal. Megpróbáltam a tokaji borát, úgy látszik, hogy már csak a legendában járja itt a magyar bor híre. Ittam ugyan az egészségedre, de sem nekem nem esett jól, neked meg nem használ.

Egyébiránt szíverősítőre nagy szükségem volt, mert megnéztem a «Tatárjárást» lengyelül. Képzelheted, testvér, azokat a huszárokat és lengyel bakákat, mily zordul festettek. Legjobban tetszett a közönségnek a zsidó rezerva-hadnagy. Megjegyzem különben, hogy négyen voltunk; két itteni barátom s az eső. Az eső győzött, ezért menünk a színházba, utána meg lengyelül enni.

Úgy=e, mégis csak rátértem erre a témára. A lengyel koszt valóban sok eredetiséget mutat. A répaleves, a fűleves (scsi), a káposztaleves, a vagdalt sülték, a különben északon valami finom, gyöngédizű vörös répa s a főzeléssel való körítés, a káposztának öt-hatféle módja, az előételek (nyelv), a különféle mártások, az édességek, a tejfölnek mód nélkül való használata, a füstölt húсок nagy választékát alkotják a lengyel konyhának. A régi lengyel királyi udvartartás a nemzeti ételeket jobbara olasz s később francia szakácsok útján tette asztalképesse s ebből fejlődött a mai lengyel konyha.

Ez a lengyel udvari konyha a XVI. és XVII. században mind az orosz, mind a magyar és erdélyi konyhára is hatott. Megmutathatom a régi szakácskönyvekből, ha nem hiszed. Csakhogy a magyar szakács s a magyar asszony a magyar ember szájaizéhez alkalmazta az idegenből bekerült ételt. Így a mi lucskos káposztánk (a kisorosz barscs) sokkal különb az eredetinel, mert nálunk a tejföl

módjával van benne s disznóhússal készül, holott lengyelék és musz= káék marhahússal főzik s a tejfölt utóbb töltik rá. A mi zsiros kony= hánk ízesebb, kenyereink jobb. A lengyel és orosz — mint említém — a városokban a zsidó nagy vállalkozókkal süttet s a forgalomba jutott kenyér pépes. Kalácsunk, gyúrott tésztaunk vezet. Viszont job= bak, illetőleg változatosabbak náluk az előételeik: a tejfölös, borsos bitkik (apró vagdalt hús), tojásos s a gombás étkek. Kacsájok első= rendű húsos és ropogósra sült (a mienk rendszeren kövér), libasültjük éppen olyan jó. Kedvelt szárnyasuk a kacska (a csőre mintha átment vón a nép ábrázatjára), halakban bővelkedők. Nos, kellett ez neked . . .

Mindezt barátimmal alaposan megbeszéltük, de volt egyébről is szó.

Egyikök, a legnagyobb lengyel kiadó, most nyomatja Sienkiewicz legújabb regényét, mely a Napoleon alakította lengyel légió viselt dolgairól szól. Ezzel befejezi nagy történeti cikklusát. Szó esett Mikszáthról, kit a lengyelek nagyon kedvelnek. A huszonötezer pél= dányban megjelenő lengyel képesújság Mikszáthnak legtöbb művét kiadta. Összehasonlítottuk Gorkijval. S bárki mit mondjon, bizony Mikszáth különb ennél az orosz östehetségnél, a kit mint valami futuristát azonnal megtettek bálványnak. Remekül ismeri a pajtasait, ismételteti is gyakran őket s most a nápolyi öbölben szép villában lakik. Élvezze is egészséggel, de Gorkij csak detailfestő. Mikszáth sem a világegyetemet átfoglaló költő, de kettejük közt az a külön= ség, hogy Gorkij gyűlöl mindent, a mi az ő ötödik rendjén, a Liliom= s tolonczdemokrácián túl mer élni, gyűlöli a nyugatot s az orosz fa gyökérszálainak bogárbelepte nyúlványain kérődzik. A mi Mikszáthunk nem gyűlöl senkit, ha nem is fajtájabeli, a fényt s az árnyékot mesterileg eloszlatja. Aranyos humor van benne, a mi a szívéből fakadt. Neki is vágya volt a «birtokocská», de beérte vele Nógrádban, mert ő a föld szagát szerette, míg Gorkij, a volt nagy csavargó, tenger mellett érzi jól magát. Különös, hogy az orosz lélek anatómusai — Európában érzik magukat legjobban, pedig ettől féltik nemzetüket.

Az is bizonyos, hogy a mely orosz írók felkapnak s megszeret= nek, annak jó dolga van. Milliókra megy az olvasóközönsége s a kiadó fejedelmileg fizethet. A törzsközönség a lengyel és orosz író= kat illetőleg, természetesen a középosztályból kerül ki. A kis len= gyel megterhelt közönség, csoda, hogy ennyit is megbír. Az orosz olvasók java a hivatalnokok közül telik. A hivatalnok délután há= romig dolgozik vagy jelzi a dolgát, négyig ebédel, ötig alszik s a kártya csak nyolczkor kezdődvé, mindennap három órát szánhat az olvasásra. Ehhez járul még a sok iskolát végzett vagy alig vég= zett intelligens osztály.

Míg ezeket tárgyaltuk, másik ismerősöm, egy ismert lengyel író, kérde, hogy ismerem-e a ma annyira felkapott orosz történeti regény-író Merezkovszky Dimitrij munkáit? Őszintén megvallám, hogy nem. Hiszen mi egymás munkáit sem olvassuk el, nem érünk hát rá a még oly érdekes munkák megismerésére. Mindamellett megszívleltem a tanácsát s egyelőre elolvastam Nagy Péterről s I. Sándor czárról szóló regényeit. Az Istenek alkonyát s Leonardo da Vincit más alkalomra hagyám. Nos, testvér, e munkákat neked is el kell olvasnod. Kitűnő feldolgozó. Egy darabig azt hinnéd, hogy korrajzot ír, aztán veszed észre, mily mesterien illeszti be a személyek lelkét az előtérbe. Megjegyzéseit, találó idézeteit az ember önkénytelenül elméjébe vési. Ő sem szereti a nyugatot, tiszteli népe vállalási és faji meggyőződését, de érzi, hogy a nyugat ellen küzdeni nem lehet. Ezért olyan szomorú az alaphangja, mert félti a nemzet ősi lelkivilágát. Nem a régi hitelvet hirdeti, hogy a világ legyen orosz, ha meg nem lehet, inkább ne legyen, hanem az a tanulság irataiból, hogy sajnós, meg kell félni a civilizációval.

Az én lengyel író barátom érdekes ember. Tiltott könyvek terjesztéséért háromévi száműzetésre ítélték Vjatkába. (Kazántól még négyszáz kilométer.) Mikor másnap bemutatta a város nevezetességeit, figyelmeztetett a várerődítmények ama részére, a hol a bitó van s a hová a politikai foglyokat csukják. Ő négy hónapot töltött ott. Fogságáról a s száműzetéséről csak jót beszél. Emberségesen bántak vele s Vjatkában, a hol a mordvák és kiháló votjákok közé került, az orosz társadalmi körök barátságosan bántak vele. Szereti az orosz irodalmat, megbarátkozott a lelkületükkel s humorral paralizálta a hivatalos nyomás szülte elkeseredést, de azért eszé ágában sincs azt hinni, hogy ismeri az orosz karaktert. «A lengyel-
lel sem vagyok tisztában», mondá.

Végigvitt a zsidó negyeden, figyelmeztetett a czégtáblákon olvasható közegészségi szavakra: Gesundheit, Sorgenfrei, Lebensold, Lebenswohl stb., de bíz én nem láttam más alakot, mint kiöltözött kürtőkalapos ünneplőket, a kik a «klubjokba» mentek. Ez is külön egy társadalom, melyet még nehezebb megismerni a lengyelnél. De hadd lássuk a temetőt, a hol az 1862-ben legelőbb kivégzettek sírjára nem engedtek fölírást tenni, most is csak a helyét mutogatják. Ha nemzetünk nagy barátjának, Scotus Viatornak példáját akarnám követni, mi mindent nem írhatnék én neked elnyomásról, nemzeti ellenállásról — persze akkor minden naivitást komolyan kéne latra vetnem s minden hangosabb szót ténynek. Csak az a vigasztalás benne, hogy minden ilyen nemzeti jellemzésben a temperamentum játsza a főszerepet.

Bementünk a grodnói huszárok kaszárnyájába, parancsnokukat ke-
resvén. Egy tiszt sem volt jelen, mert a templomban voltak, vala-
mely uralkodó családbeli tag születésnapját ülték. Hát, testvér, a
meggyiszínpiros nadrág, a zöld dolmány, a fehér paszománttal igen
jól fest ezeken a mindenfelől összeválogatott magas legényeken (finn,
kisorosz, balti német is van köztük). Igaza volt a mi Tapirunknak,
a ki erről az ezredről ugyancsak a Budapesti Hirlapban (1899) ér-
dekes tárczát írt, mert még a legénység is tudja, hogy eredetileg
magyar földről került ki az ezredük. Közvitéztek fejtegették a mente,
dolmány és vitézkötés magyarságát. Csak röviden akarom veled kö-
zölni, a mit néhai Thaly Kálmán 1898-ban jegyzett föl a huszár-
pavillon szervezése alkalmával az orosz huszárságról.

«1711-ben a kibujdosott kurucok Nagy Péter szolgálatába állot-
tak. Ezen magyar huszárság annyira megtetszett a czárnak, hogy
Rákóczi egyik tehetséges főhadsegédjét, Máriássy Ádámot, volt kurucz
huszárezredest, megbízta, hogy mint orosz lovasbrigadéros szerve-
zen neki hét huszárezredest, mindegyikben legyen egy szintiszta minta-
század. A többi aztán áll lengyelekből, tatárokból, moldvákából, olá-
hokból vegyesen, olyanokból, a kik lóra termettek. Az egyik ezred
Máriássyé, a másik Cserey Jánosé (volt kurucz-székely kopjás hu-
szárezredest), a harmadik Draguly Ferencz erdélyi oláh huszárezre-
des, a negyedik Turkoly Sámuel, Ocskay László főhadnagya (tehát
tudott tótul), az ötödik Jávorka Ádám. Jávorka és Cserey aztán
lengyel szolgálatba állottak Ágost királyhoz. Turkoly és Draguly
muzska szolgálatban maradtak, valamint Máriássy is, a ki csak
1738-ban ment Rodostóba. Csáky Mihály gróf fiáról is mondják,
hogy Ukrajnában telepedett meg és hogy utódai állítólag ma is élnek.»

Thaly adatait kiegészíthetem azzal, hogy Nagy Péter már 1707-ben
akart huszárságot szervezni. Egyébként ezekkel a kísérletekkel csak
1721-ig foglalkozott a czár. Az orosz huszárság szerepe 1751-ben
újult meg, erről, testvér, majd még untatlak.

Hát, testvér, azért ez a derék legénység mégis inkább vértessnek
való. Erős, de nem mozgékony, letudva förtelmes sapkáját, csak a
ruházatában huszáros. Egy dologban azonban, úgy tetszik nekem,
csékély lovi tapasztalássalommal légyen mondva, hogy a lovuk ed-
zettebb a miénknél. Az egész lóállomány nappal s gyakran éjjel is
a szabadban van hosszú sorjával svadronyonként az istálló előtt.
Ott tisztogatták a kistermetű, de átlag tüzes nézésű lovakat. Az
egyik kabala éppen fölhorkant, mire a tisztogató legény jelzett állat
nagyapjára tett becsmérő kifejezés kíséretében jól megrúgta, mire
azután meg is csendesedtek mind a ketten.

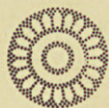
Huszáréktól elmentünk az orosz templomba, melyet a híres ko-

zákgenerálisnak, Gurkónak a francia felesége erőszakolt ki a lengyelek megbosszantására, mert hát a varsói asszonyokra megharagudott. A legszebb ponton épült, kupolái aranyosak. A templom belseje ugyan megfelel az ortodox egyház ritusának, de a képek — megannyian olasz, tehát nyugati ízlésben tartvák. Tehát ezen a téren is győzött a nyugat.

A gyönyörű éneken megépülve, elmentünk a kanyargós Visztula partjára. Arra, hogy a népvándorlásnak ez egyik fő erén elmélkedjem, nem volt kellő nyugalom. A part mente szabályozatlan, tornász legyen, a ki ezeken a köveken átugrál s épen ér valamelyik hajóhídhöz. Ez a varsóiak főbánata, hogy ott a nagy folyó, de nem építik meg a partjait.

Átmentünk a hídon a varsói Újpestre, a híres Praga külvárosba. Egykoron sok vér folyt a sánczain. A mai nemzedék már csak az öregektől hallja az ostromok hírét, Paskievics kíméletlen harcát. A vér csak addig izgat, míg frissen gőzölög, ha kihűlt a pára, azt is elfeledik. Ez az istenek legszebb adománya, mint a hogy a te kedvencz költőd, Tregényi, azaz hogy Terentius mondja. Kell is néha klasszikusokra hivatkozni, különben megfeneklenél a sárban, melyet az itteni tulocsicsi népparkban élveztünk. Rotyogó banda húzta a népnek, mely aztán tánczra perdült. Olykor énekre gyujtottak s körülbelül olyan hangon, mint a hogy te szoktad a «Benyovszky Móricz» operából Atanázia dalát énekelni. Ettől az énektől, tudod, hogy rendszeren megugrom. Így cselekedtem most is. Hajóra ültünk s mint-hogy napanyánk egyidőre elverte az esőt, verőfényben úsztunk a város felé. Távlata rendkívül szépen hatott, a mint messziről megvillant az orosz templom arany kupoláján a napsugár. Meddig fogja ez a város uralni a templom példázta hatalmat, azt testvér sem te, sem én nem tudjuk. De nem tudja senki sem.

Érdd be hát ezzel a vagdalék-tartalommal, melyet íme elébed tálat Deli.

IV.

Kiev, 1913 szeptember.

Testvér!

Valamikor bozontos fejjel Kievet elneveztem az orosz Esztergomnak, Moszkvát Debreczennek, Pétervárt meg Budapestnek. Ma tar fejjel nem merek ily hasonlatokkal előállni. Igaz, hogy utas ember mindig hasonlítgat, mert csak így szedheti rendbe benyomásait, de ugyancsak röstelli, ha maga kénytelen megállapítani a különbséget. Ezelőtt harmincz esztendővel Kiev tényleg még megőrizte szentes jellegét s a Lavrát (a barlangkolostort) s a Szofijszki Szabórt, ezt a nevezetes egyházat, uralta itt minden. Olyan zarándokformának érezte itt magát az ember. Szent Wladimirra, Szent Istvánunk kortársára, erre a minden orosz városok atyjára, a behívott varegekre, vagyis a normann Askoldra és Dirre, Rjurikra s az első orosz államalapítókra gondolt a tudákos, a szent remeték útvesztőbe temett csontjaira a jámbor zarándok. Nos, testvér, mindez máig is megvolna. Csakhogy egykoron a város úgyszólván csak a milliójét alkotta ezeknek a szent dolgoknak, ma egy 600,000 lakosú, eleven, pezsgő városnak a jelességei a főntebbi kolostorok és templomok, de nem töltik már be Kievnék az összeségét.

Ma annak a végetlen délorosz Alföldnek, ennek a gazdag síkságnak a fővárosában érzed magadat. Magától értetődik, hogy ez a hely megőrizte egykori különféle emlékét. Ha Moszkvába megy a kievi, azt mondja, hogy Oroszországba indul, ha meg Varsónak veszi az útját, az neki Európa. Magam sem tudom, testvér, hogy miért, de rég vágyódtam ide a muszka birodalom déli részébe. Az északi s északkeleti világ oly rengeteg, hogy annak a megismerésére, mondjuk a megismerésére való törekvéshez évek kellenek. A déli vagyis kisoroszt sem fogom én jobban megismerni összes vonatkozásaiban, de szívni akarom a kozák föld levegőjét, látni akarom a rónát, melybe a mienk nem tom hányszor fér belé. Már a mi kárpátalji országaink, ez a csöndes, mindig hívséges nép, mely ma tán még gente Ruthenus, natione Hungarus (rutén nemzetiségű magyar) közelebb hozzák az embert ehhez a vígabb, lelkiületében egyszerű, virtusában tatáros kozák világhoz. Rosszul mondom kozák

világnak, mert Kíev — 1686-ig lengyel kézen volt — Csernigovval, Poltavával, Podoliával, Volhyniával határt, véget: Ukrainát alkotott (nálunk is a szlávok lakta kerületek neve a határon Krajna, Krajina) s külön faji jellege van. 25—26 millióra teszik annak a kis-orosz beszédű népességnek a számát, melyet a lengyel királyság sem végleg behódoltatni, sem hitéhez fűzni nem tudott. A kelet és nyugat határának az élén laknak e népek s a mint az orosz nem bír a katolikus lengyellel, úgy nem bírt a lengyel az orthodox kis-oroszszal. De a kis-orosz magában sem tudott államot alkotni s ezért nyelte el őket a muszka czárság. Azt a mozgalmat, mely a kis-orosz elemet állami különléthez akarja juttatni, ukrainai mozgalomnak nevezik. Elsősorban a költészetben, irodalomban, színészetben, tudományban, sajtóban nyilvánul e mozgalom. Legkiválóbb historikusok Hruszevski, a lembergi egyetem tanára, kinek történelmi lexikonát — mert az s nem történelem — ha egy év alatt elolvasod, mindent megtanultál. Hogy ez a mozgalom mily méretű, hogy az ukrainai köztársaság délibáb-e vagy sem s hogy lehet-e regalvanizálni levelezőlapokkal, a népviselet fejlesztésével egy népnek az öntudatát; azt én sem nem tudom, sem abból következtetést vonni nem akarok. Ily mozgalom van; mi lesz belőle, az nem a mi dolgunk, de Munkács és Ungvár magyar marad. Pedig már döngetik azt is. Ebből érthetsz, testvér.

Hanem azért ne nagyon búsulj, testvér. Egyik itt hivataloskodó kedves tanítványommal előbb megadtuk a szent helyeknek a kellő tiszteletet s csak aztán vetém fejemet hívságos dolgokra. Elmentünk tehát a Pecserszkája Lavrába, a kolostor temető-barlangzúgába. Micsoda változása a helyzetnek állott itt elő az idők folyamán, arról, testvér, nincs fogalmad. Nem akarom földrajzi tudásodat kétségbe vonni, de ne vedd tőlem rossz néven, ha megemlítem, hogy Kíev a Dnyeper (Denepér) jobb partján fekszik egy majdnem száz méter magas hegyláncsorozaton. Megannyi Dnyeper-parti város ily torlódott magaslaton, még pedig valamennyi a jobbparton épült. Szemben vele a róna. E hegylánc egyik magaslatán a mézskőben pészcserák (baradlák, barlangüregek) képződtek s ezekbe húzódtak azok a keletről s az Athosról érkezett szentéletű remetéik, a kik voltakép ennek a kolostorszövetkezetnek a megalapítói. A XI. században már megalakult a kolostor s első apátja a keleti egyházban általán tisztelt Warlaam volt. A nép azóta idejár az itt aszkétáskodott szent barátok tetemeihez, hisz és remél, ha megnézheti földi maradványaikat. Nem is volna szerencsétlenebb nép a világon, ha nem volna meg a hite. Alig volt oly aszkéta, még az a János sem, a kit állva temettek el — csak a feje látszik ki a földből —, mint ez

POLTAVA.
(VI. levél.)

a sokat sanyargatott nép. Szerencséjére nem tudja, hogy minő túrelmes.

Hanem máris elvesztém a fonalat. Meg kell veled értetnem, hogy miért is csodálkozzál te a változásokon. Mert előbb itt minden isten hírével ment, jöttek mentek az emberek, rend nem volt. Most azonban a kievi metropolita fegyelmet hozott be. Katonásan megy minden. Levisznek a tárnába, melyben csakhogy magad férsz el, sorba utánad a többi, gyertyával a kezében, előtted a kalugyer. Két társaság nem találkozhatik, tehát az oldaltárnákat ellátták eleven jelzőkkel. Mint a gnómok, ülnek ott a mord barátok (igazán a nép fiai), előttük a tányér. Szótlanul a kezük intésével jelzik, hogy merre menj. Oldalt, a tárna falába vájt üregekben, czédrusfakoporsóban, meggyszín finom posztóba varrják a csontok. Hány ily szent van ott eltemetve, nem tudom. Végignéztém valamennyit, de igazában csak egy érdekelt: Nesztor, a híres krónikás, az orosz történetírás apja. Sokáig álltam koporsója előtt, úgy hogy a kalugyer meg is szólított. Azt kérdé, vajjon nem hiszem-e, hogy csontok vannak a koporsóban: bátran hozzányúlhatok. Megtettem s hozzáértem ehhez a híres koponyához. Ő írta krónikájában a 898-ik évhez: «Az ugorok Kiev mellett, azon a hegyen (magaslaton) alávonultak, melyet magyarnak (wengerskoe) neveztek. A Deneperhez érkezhén, sátraikat verének, — mert azon mód vándorlának, mint most a palócok, — († 1115) kik a Keletről jöven, átkeltek a nagy hegyeken, a miket azért magyar hegyeknek neveznek és hadakozni kez-

dének volochokkal és szlovénekkal . . . » Az évszám 898 bizonyára nem áll meg, a régi krónikások az effélet rendesen elvették, de a tény oly világosan van megírva, hogy a magyarok kievi átvonulásához szó nem fér. Bizonyos, hogy egy vándorló tábor átvonult Kieven s békekességgel tovább állt, bizonyos, hogy magyarok voltak s bizonyos, hogy nyugatnak tartottak (körülbelül 450 km. a mai magyart határ). Nos, testvér, én nem akarom a honfoglalásról szóló különféle elméleteket még egygyel szaporítani s odaállítani föltevésnek, hogy hát az egyik rész az asszonyokkal vonult arra felé. Hiszen, ha igaz volna, hogy míg a magyarok hadban voltak, a bessenyők a honnmaradtakat mind leöldösték, akkor hol marad az asszonykép? Szóval, testvér, nem világos ám az a déli Duna mentén való bevándorlás, valamint, hogy nem szentírás az sem, a mit Nesztor nyomán beszélnek történeti dogmatikusaink az északi bevándorlásokról. Szóval, testvér, a történetírásban nincs dogma, csak hipotézis. Engem azonban érdekelt, van-e nyoma annak, hogy a magyarok megszállotta magasztot tényleg magyarnak nevezték-e Kiebben.

Nos hát van. Jó sorsom elvitt az idevaló Csánki Dezsőhöz: Kamanin kormányzósági levéltárhoz. Ez a derék kisorosz annyiban hasonlít a mi Csánkinkhoz, hogy folyton simogatja a szakállát, jelezni akarván, hogy van neki. Van is, mert a kievi helytörténetet senki nála jobban nem ismeri. A magyar mező: wengerskoe, illetőleg a hogy a kisoroszok mondják: uherszko polye a mai Pecserszka városrészen terül el, a hol a Níkalaj egyháza, a mai katonai templom, épült. Ugyancsak annak a fensíknak a folytatása ez, melyen a Pecserszka Lavra épült. Egy ismerősömmel megjártam azt a területet, melyről végigláthatni a szélesen kigyózdó szürkészöld Dnyeperen át a túlpárti csernigovi hullámos alföldet. Ez a kép meghatott s egy helybeli tudákos ismerősömet kértem nálam szokatlan ellágyullással, hogy ugyan hová tűntek el azok a pusztázó bessenyők, palóczok, avarok s a szittyá népek? . . . Ez csak amolyan turáni gerjedelem volt. Ismerősöm azt felelte, hogy ugyanezt a kérdést intézte hozzá egy francia utazó, nem tudja, hogy mikor, de kiderült, hogy Újfalvy Károly volt ez a Párisban turanizálgató tudákos. S ön mit felelt neki? — kértem. — Hát azt, hogy ezek a népek nem tűntek el, hanem bennünk vannak. Erre meg azt mondtam én neki, hogy hát akkor bölcsen cselekedtek a magyarok, mikor innen tovább vonultak, mert jobb enni, mint megéve lenni.

Azon már nem elmélkedtem, hogy ezek a magyarok hogy festettek külsőleg. Arra elég jól megfelelt Szarvasnak — Löwyt letudva — legjelesebb fia: Melich János. Úgy, mint a bessenyők, kúnok, a

kiknek emlékeit alaposan kéne tanulmányozni valamely ifjú turkolognak. A bessenyő süvegről, hosszú zekéről, sarkantyús kölyök csizmáról sokfélét lehetne írni, de a történeti garderobe=ot hagyom másnak. Neked elég bizonyára, ha a szofijszki szabór=ra figyelmeztetek, melyet Jároszláv nagyfejedelem építtetett a bessenyő megveretésének az emlékére. Falfestményei kultúrtörténeti szempontból nagyon érdekesek. A vadászat s az udvari élet egyes jelenetei átalán nagyon tanulságosak a XI. századra. Színes kiadvány van róluk az orosz régiségeket tárgyaló híres díszmunkában. Nálunk ezt a munkát csak Esztergomban láttam. Elavult azonban, mert ma már jobban reprodukálnak festményeket, mint ezelőtt harmincz évvel.

Nevezetes a Mária menybemeneteléről elnevezett Uszpjenszhij székesegyház, mely a pecerszki kolostornak katedrális. Udvarára temették a gyilkos kéztől elesett Sztoljipint; itt nem sokára szép emléket állítanak neki. Tehát már előbb kellett volna róla szólnom, de tudod, ha a Dnyeper kanyaroghat, miért ne tegyem én is. Különben ez ereklyékben gazdag templomot Verescsagin festette ki, olyan talpraesett színes olasz tónusban, hogy a remeték, ha életre kelnének, menten elfutnának ennek az eretneknek ördögi modorban (vagyis nem bizantin formában) festett képeitől. A mai kalugyereket nem bántja ez az újítás, most már tetszik is nekik. Egyébként ők is csak vallási hivatalnokok, kalauzok, alamiznaszedők, gyóntatók. De megnyugtató a külsejük, mert a mint már előre jelezhetem, itt a malacz=pecsenye kásával a kedvelt étel. Az meg van itt. A koldusvilágról nem írok. Azok a kolostorbeli leltárnak szükséges kellékei. Nem követek el szentségtörést, azt állítván, hogy ha ma az Üdvözítő újból megjelenék e földön s ezeket az előcsarnokozó bénákat s egyéb nyomorékokat meg akarná gyógyítani, élénken tiltakoznának ellene. Hát aztán miből éljenek? A filoxéra is elpusztul, ha elkergetik a szőlőből. Ilyen ez a világ is. És hogy tudnak ezek sírálni... no de még betévedek a kievi koldusok lelki életébe. Az már Gorkijnak való feladat. Maradjunk csak tudákosoknak.

Mély szomorúság fogott el, mikor az itteni régiségtárban végignéztem a gyűjteményeket. Sajnos, már csak néhai Hampel József kellett volna ide, hogy rendszeresen osztályozza azt a sok népvándorlás-kori úgynevezett szittyá, hún, avar, bessenyő maradványt, melyről az idevaló tudákosok nem tudják, hogy minek tartásák. És az éles szemű, ugyancsak már néhai Kada Elek tudná csak egyről=másról megmondani, hogy ez vagy az a szíjvég mire való. Van itt egy pusztai kenéznek lánczos inge, sisakja, ezt elnevezték sztepnjaknak (sztjep = puszta) s magyarnak mondják. Én, testvér, csak annyit mondok, hogy érdemes volna ide ezekbe a különféle múzeumokba egy

expedíciót küldeni, mert csak rendszeres munkával lehet eredményt felmutatni. Talán akad valami meczénás?! A kameni babákról, ezekről a kurgánokon s kurgánokban (pogány sírkamara, Szabolcsban korhálynak hívják) talált emlékekről majd akkor szólok, ha többet látok. Ugyancsak érdemes volna a kisorosz gazdag hímzéseket is szemügyre venni valamely iparművészünknek. Én testvér csak a kozákokban gyönyörködtem: a pufók Chmelnyczky Bogdánban, a ki mindenkit becsapott, a bikafejű Mazeppában s azokban a naív képekben, a hol guggoló vagy keresztbe vetett lábon ülő, harcsabajszú kozák énekes veri a balajkát, azt a cziterás hegedűt. Micsoda kemény, fekete, tatárba ojtott ábrázatúak (te pofának mondanád) ezek a marczona alakok. Oly orosz=lengyel végvidékbeli kurucz lovasgranic-sárok ezek, a kik tatármódra védik a hármás keresztet. Úgye cifra egy vegyülék ez, testvér. Összeverődött katonai köztársaságot alkottak, akár annak idején a mi hajduink. Kegyetlenek, mint szomszédok. Egy lovasvitéz hosszú lándzsára, alapos mészárospraxisra emlékeztető tatárfejet tűzött, csöpög a vér róla bőven. Képzem, hogy örültek neki, mikor a piktör előállt vele. Ma már nincs kozák, csak a legendában él a Kreméntől délre a Dnyeper eséseinél vitézkedett lovas orosz székelyek emléke. Egyik része nagypotrohú kupecz lett a városokban s a katonai szállítások alkalmával egyik-másik milliommossá gazdagodott. A «lófők», nemesek, orosz előkelők kéváltak, a nagyobb rész elhullott vagy szanaszéjjel eltelepítették őket. A kozák módra szervezett könnyű lovas csak gyöngye visszfenye a régi dicsőségnek. Ma néhány «fesák» kisorosz ideálista kék bugyogóban, kurta csizmában feszít. Mondhatom, hogy a hitvány természetűek cselekszik ezt. Képzeld Zoltaít kozáknak, akkor aztán lesz fogalmad az új divatról.

Pedig az idevaló nép csinos, eleven s van izlése. Ha a hepehupásan hegynek föl, völgynek le vezetett Andrassy=útjokon, a Krescsátikon végigmegy, még a köznép is megszívlelhető. A német városi lakosság össze sem hasonlítható a kievi felsőbb körökkel, annyira jobb külsejűek ezek. Nem szólok a lovastisztekről, a kik kardcsörtetve lepik el a közttereket, hisz azok nem idevalók, nem a szálás szultforma rendőrökről, a kik hiénaarcot erőltetnek magukra, s pirogít (bélest) esznek, de a sétálókról. Mert azt azután megcselekszik. Egészen kedvedre való életmód van itt. Későn fekszenek, későn kelnek. Félkilencz előtt reggel nem kapsz csajt tisztességes helyen: a vasúti buffetbe utasítanak. Az iskolák kilenczkor kezdődnek s kettőig tartanak. Három-négy felé esznek sokat, este tíz felé megismétlik. S amellet nem ideges itt senki. Akár odalenn Ázsiában, nem siet itt az ember, az étekhordókra pedig nem rivallnak, mint

A SANTI QUARANTAI «SZABAD» ISKOLA
(XI. levél.)

nálunk, ha nem rögtön hozza az ételt. Ide jöjjön az ideges ember, mert vagy megpukkad s akkor végzett, vagy hozzászokik s meggyógyul. Már azután ha részegek, másképp fordul az ember sora. De én kitértem előlük, mert ezt a tulajdonságát az orosz társaságnak csak úgy nem óhajtám megismerni, mint a mennyire utálok másutt is. De nem kívánom alkoholelleses öneszméimet tovább fűzni.

Elég sajnós, hogy ezek a csinos, kövérke kievi nők csak oly rossztartásúak, mint a mi kisasszonykáink. A mint asszonygyá lesz, megjelenik a kövér hát, ez a megölője minden asszonyi szépségnek. Sport, torna gyermekkorát éli, de virágzik a sok leánygimnázium. Vérszegénység, hajlott mell napirenden. A proletárság «in spiritualibus» rohamosan növekszik. A kievi egyetemnek 1834-ben 100 hallgatója volt, ma 5000-en felül vannak. Megnéztem tudniillik egy tanszerkiállítást s ott megoktatott egy kedves 23 éves tanárnő, a ki a fizikát adja elő. Nos, testvér, a tanszerekért itt is külföldre küldik a pénzt. A népiskolák kiállítása sablonos és gyarló. A mi leginkább meglepett: a földrajzi kiállítás — pedig övök a félvilág — elavult. Vannak modern irányzatra valló szerek is, kivált a vegy-

tanból, de úgy átlagban utánzat itt minden. Egyetemükön például a keleti nyelveknek nincs tanára, de a könyvtáruk szép. Igazgatója egy balti német, Kort, a ki az orosz=hollandi viszonyokról írt egy jó munkát. Megörültem, mikor néhány itt járt magyar tudakost megdicsért. Ezt úgysis ritkán hallja az ember.

Végére hagytam, testvér, a min voltaképen kezdenem kellett volna. Nos van itt egy nagy kiállítás, ipari s mezőgazdasági, melyen az orosz kormány is résztvesz. A Krescsátik végén túl, egy halomtól szegélyezett óriás területre építettek 132 magánpavillont s 10 állami tárlatot. A területre beférne egy mezőváros, a megyei székhelyek közül Trencsén biztosan. Óriási területet szemeltek ki amerikai módon. Az aránytalan középső sétasor végén körülbelül háromemeletnyi magasságú lépcsőzeten feljutsz egy görög stílusú pavillonba, a zemsztvoéba. (Autonóm tartományi bizottság.) Ez zárja be a távlatot. Innen még akkora magasságban, mint a budai várhegy, köröskörül kisebb=nagyobb épületek, lenn a sétánytól jobbra=balra a gépek s az ipari osztályok vannak. Nos, testvér, a kiállítás máig sem készült el. Az utak rosszabbak, mint a pestmegyeiek, valami kín volt azokon járni, kivált így esőben. A kiállítás közepén egy kövér, szárnyas angyal megkoszorúzza a város czímerét. Eredetileg egy munkás állt ott, de a felsőbb körök azt találták, hogy a szocialisták nagyon elbizakodnának, ha pajtások felmagasztaltását látnák, hát elvitték. A közönség kényelmére egy hegyi pályát építettek, de az utolsó perczben kijelentette a mérnök, hogy nem áll jól a közbiztosságért, tehát nem járatták, de az elkészült felvonó azért ott maradt: Most elektromos áram viszi a közönséget föl a hegyre. Szóval a rendesen is túlmenő mizériákat uralja a helyzet. Elnöke a kiállításnak Tiszkiewicz gróf, lengyel ember, ezért a muszka naczionalisták morognak. A lengyelek — vannak itt vagy negyvenezren — tömegesen kiállítottak s ez sem tetszett. Egy darabig meg is tiltották a lengyel beszédet, mert a lengyel kiállítók kissé tündökölték is vele. Ezenfelül két rotyogó banda, szokás szerint — mint nálunk — rossz vendéglők s a rendes «vigalmi csarnokok» gyönyörködtetik a közönséget. Ebből fogalmad lehet erről a nem kész kiállításról — katalógus nincs —, melyet a jövő évben folytatnak. Megnézheted majd.

Érdekes része, a ló- és marhakiállítás, csak szeptemberben fog megnyílni, így én csak az ipari dolgokat láttam. E részben nagy keletjük van a mezőgazdasági gépeknek s a mi monarchiánkból a csehek valóban jó üzletet csinálnak. S uramfia, mit lát szemem, kiáltak fel költőddel, a MÁV. gépeit látom s Kálmán hódmezővásárhelyi iparos kitűnő rostáit. Igen ügyes magyar képviselőjük van, a

ki a csehekkel együtt állított ki közös pavillonban. S üzlete «jól megy». A rosta meg, úgy látszik, tényleg kitünő, legalább is többet ér, mint sok reklámos cikkünk. A cseh s a magyar folyton veszekszik, de azért elválhatatlanok. Dedinának hívják a csehet, az meg Juhász tanárra esküszik. Alig tudtam tőle elválni, annyit beszélt az ő vetőmasinájáról.

Az orosz dolgok közül csak a háziipari készítmények eredetiek, de ezekben is inkább csak a kezdet elején vannak. A moszkvai Sztroganov műgerencsér=iskola készítményei előtt azonban kalapot kell emelni. Érdekes, hogy a gazdag játékszerkiállításban leginkább az öreg Napoleon szerepel mindenféle kiadásban. Hiába, erősen impregnálta «ez az Antikrisztus», a hogy a muszkák nevezték, az egész világot, őket pedig legjobban.

A tejcarnokok jók és a mit nyujtanak, elsőrangú, csak a tisztaságra nem szabad ügyelned. E részben a lengyelek ügyesek. Képzeld, Zakopanának, Tátrafüred lengyel ellenlábásának olyan pavillont állíták össze, hogy tetszenie kell. A mi Tátránkról nem beszéltek, azok beérik a késmárkiakkal is. Tudod, hogy szeretem a késmárkiakat, kivált a toporczy sajtot, de nem ártana egy kissé előre is nézni s nem érne be a zsebköplyözéshez szokott törzsközöniséggel.

Ne hidd, hogy kritikát akartam írni erről a félbenmaradt kiállításról. Csak azt írtam le a számodra, a mit láttam. Tagadni nem lehet, hogy szervezni ezek az emberek nem tudnak. Fél munkát végeznek. Voltaképp a közös munkában való részvételnek a gyönyörűsége hiányzik belőlük, ezek csak engedelmeskedni tudnak, ha más parancsol. Nálunk meg a sokfejűségben rejlik a hiba. Ha náluk nem sikerül valami s a vezető fejből kiszárad a velő, az is «nicsevő», nálunk meg mindenki jobban tud mindent: «miért ő, miért nem én».

Mondhatom, testvér, örültem, mikor ezt a nem szimpatikus kiállítást kétszeri látogatás után otthagytam.

Bementünk a csári palota szép kertjébe. Ott ugyan kevés dolga van a felügyelőnek. I. Miklós csár szerette Kievet, azóta azonban csak nagynéha látnak felséges vendéget. De minden úgy megyen, mintha jelen volna. A felügyelőnek igazán szép, nemes arcú leánya elmélázva nézett le a Dnyeperre. Mi inkább órá néztünk, de hiába néztük. Pedig nagyszerű a kilátás és a hegymenti út Kiev legszebb mulatóhelyére, a kereskedelmi klub helyiségébe vezet. Szépen berendezett vendéglő van a halom tetején, mellette nagy sétálóhely egy kávéház, Lehárt, Verdít és Donizettit játszzák előtte pihegő muzsikuskok.

A kilátás a Dnyeperre este, mikor a hold a koromsötét Podolra

(a kievi Lipótváros külső része) ráveti halvány sugarát s a folyón megcsillan a hab, csodaszép. Ezt a jelzőt csak a forma kedvéért írom ide, mert itt már érez is az ember. A Dnyeper közepén van a rákjairól egykor híres zöldsziget s azon Turkhanov egy olyan csepeded hely. Bizonyosan Tárkány volt a neve egykoron s bessenyő vagy palócz helynévmaradvány.

Egyszerre kétfelől is szól a zene. Fenn egy ukrainai népszínművet adnak s valami kozáktáncz járja, lenn pedig a háborúba be nem hívott oláh muzsikások húznak egy kisorosz lassút. Testvér, majdnem elérzékenyedtem a nagy hasonlatosságon, annyira hasonlított a «csak egy szép lány van a világon» ritmusához, egyes szlávizmusokat nem számítva. Nem a szöveg hatott rám, mert hisz már mi nem egy, de nagyon sok szép leányt szeretünk látni, hanem a környezet. Hál' Istennek, mára elállt az eső. Az a furcsa mélysötét ég, a csillagok szinte bogárcsillagok rajta, a fantasztikus folyó, a túlhan elterülő nagy, messzi síkság mind összeolvadt a képzeletben.

Egyszerre elhallgatott a zene. A közönség alá s föl hullámozott. Intézetbeli libácskákat vagy huszat őrzött itt éjjel egy sovány tanár-pár (úr és feleség). Éjfél után volt. Néhány fehércabátos cserkesz tisztcske rájuk nézett, ők meg vissza, de csakhamar eltereltetének. Semmi lárma, csak mormolás hallatszott. A hold folyton följebb szállott. Kissé hűvösre vált az idő. Fejemből elszállott az a sok népvándorlási kép. A zene rázendített egy kába indulóra. Takarodó — a közönség egymás után el is takarodott. Csukunk, mondták a pinczerek. Utolsónak mentem el erről a felejthetetlen helyről...

V.

Mirgorod, 1913 szeptember.

Testvér!

Nem hiszem, hogy Mirgorodnak valamikor a híret hallottad volna. Csak úgy nem, mintha szaktársadat, Karamzint, megkérdezted volna, hogy tudja-e, merre van Kunszentmiklós vagy Csáki-gorbó? Mondhattam volna Lovászpatonát, Jaszenovácztot és Hadházát is, de hát maradjunk Mirgorodnál.

Mirgorod a kiev-poltvai útvonalon fekvő kerületi székhely a Dnyepernek egyik elsásodott ere mellett, a hová a leghitványabb vigéczek is csak elvtve járnak s csepürágóék is már csak akkor jönnek ide, ha valamelyik börtönből kiszabadulva, nincs merre menniök. Ne ijedj meg, testvér, Gogoly Miklós is ezen a tájon élt, sőt a környéken született. Emlékszobrát a vasúti állomás előtt szokták az ott kóborló kutyák s a tojásáruló hölgyek értekeződőhelynek fölhasználni. A «Bulybá Tárász» és a «Revizor» szerzőjének ez ellen ma már nem lehet kifogása. Szinte magam előtt látom álmélkodó arcodat, hogy miért kellett nekem éppen ide jönnöm? Jó szokásod szerint — ez magyar tempó — nem várod be a végét a mondatnak s közbeveted, hogy tán Gogolylyal akarok versenyezni?

Nos, még nem felelek a kérdésre. Érd be egyelőre azzal, hogy Kievből neki váltottam a délorosz alföldnek.

Hát, testvér, a délorosz síkságnak ezen a részén nincs meg a síma gyuródeszkához hasonló egyenletesség, lankás felföld ez, melyen — hálát adhatnak az Istennek — még sok fa s erdő maradt. Nem a kunszentmiklós — csengődi, sem a czepléd — szegedi táj ez, inkább a laposabb dunai partvidék emlékeztet rá, de Poltava felé már nem zavarja a kilátást semmi emelkedés, még buczka sem. A fekete föld csak úgy fürdők a saját zsírjában, trágyázzák ugyan már, de buján terem az anélkül is. Hisz alig van feltörve igazán. Vasút mentén fekvő vidékről bajos ítéletet mondani. Annyi azonban tény, hogy kezdik művelni. Megvan a róna jellege is: sűrűn egymást érő szélmalomok, gémeskutak, füves legelőkön kérődző derék gulyák. Egy-egy zombék fölött komolyan röpköd a gólya, míg a párja strázsál. Végtelen sora mellett az asztagoknak béklyóra vetett lovak

legelésnek, tacskó gyerekek két ebbel nagy kondát terelnek befelé. Majd feltűnnek a nyíreszek közt a falvak. Közepén a zöldkupalás, mondhatnám ótatár-tót stílű templomok zöld bádoffedéllel. A házak nagy része földdel hányt zsuppos és nádfedélű, s egyezik — messziről — a magyar parasztházzal. A módosabb házaknak zöld bádoffedelük van, ámbitust is látok. Valamennyi mögött kert, abban kedvelt virágod, a napraforgó, melynek magját csemegének eszik itt is. Egyáltalán nagyban ültetik ezt a szép növényt. Azt nem kérdeztem, hogy préselnek-e olajat belőle. Közszeretben áll közösen kedvelt gyümölcsünk, a tök is, ennek a magját is erősen eszegetik mézzel, ha van, ha meg nincs, a nélkül. Testvér, az az oroszországi tartózkodás, illetőleg az atelközi gazdálkodás, okvetlen telepítő hatással volt az állattenyésztő magyarságra. Az a földszere tet mi egyébből magyarázható? A magyar vándorolt és keresett földet, meg legelőt. Tudjuk, hogy nem mind költöztek el onnan. «Minek menjünk el mi innen, mikor van földünk elég — így szólhatott az akkori ellenzék vezére. — Menjetek, ha kedvetek tartja.» De hát néha a túlságos békeszeretet szolgására vezet: el is pusztultak egy lábíg.

Éjfélkor törtem az eszemet, mikor a mirgorodi pályaudvarnál ott hagyott a vonat. Egy elaggott héber kocsis kínálta a fogatát. A helyzet őt uralta, nem volt versenytársa, tehát elfogadtam az ajánlatot. A város — mint Dél-Oroszországban mindenütt — jó messzire van az állomástól. A sáros, rossz országút Szolnokra és vidékére: a tiszavárkonyi kátyukra emlékeztetett.

De végre is elértem a «béke» (mir) városába — mert az a neve. Az alvégen magyar formájú zsuppos házak, gémeskutas kerttel, napraforgó virágdíszszel. Minden ház mellett vadvíz, melyben kacsák uszkáltak nagy negédesen. Olykor kiugrott valamely kevésbé lusta eb, de csak ránézett a gebére s morogva eloldalgott. Az út szélén akácok álltak, még pedig a búbos fajtából, hol sorjában, hol a hogy eszibe jutott a faültető biztosnak. Egy izraelita fogadónak vendégszerető falai láttak aznapra lakóul. Egyébként nincs mit válogatni: a vendéglő-, hús- és pékipar, valamint az «angol kézműipar» közvetítése ennek az üldözött felekezetnek a kezén van itt is. Hiába üldözik, tán ezért él meg s nem enged a szokásaiból egy tapodtat sem. Egy öregebb asszonyosság fogadott, két kezét tekintélyes csipőire illesztve s mutatott egy szobát, mely körülbelül megfelel valamely jobbfejta, újból kimeszelt börtönnek. De szék, asztal s ágy volt benne s biztosított, hogy mást nem szállásol be mellém. A szoba hat lépés hosszú s három és fél lépés széles volt, tehát maradtam. Az ágyban őslakó állatkák mulattatására bő porétket hintettem s kimentem

a városba. Megyek=mendegélek. A főtérré érek. Enni akarnék. Egy becsületes héber elvezet a helybeli antiszemita kaszinóba — nem tréfa — s azt ajánlja. Káposztás levest adtak három légygyel, meg dinnyét, vörös bort, 1 koronáért. Végignéztem a klubot: néhány régi újság, a czári pár arczképe, asztal, egy rossz biliárd s a 35 tag névsora lógott a régóta nem meszelt falon. Egy kakas ült az ablakfán, a biliárd alatt macska dorombolt.

Innen végighaladtam a felszegi utcán, melynek díszje az 1867-ben épített egyik templom. A prótóné éppen toalettnél ült, a főúr nem volt a városban, a sekrestyés aludt, de a kisasszony, egy szőke, kékszemű leányka, eligazított az iszpravnik úrhoz.

Átmentem a várost körülölyő éren s benn valék a cityben. Gimnázium, a Gogolykaszinó, mely üres vala s néhány kertés nagy ház fehérlett élém. Az iszpravnik, mondó: kerületi főnök, noha délután 4 óra volt, szívesen fogadott. Kérte a passzust. Rendben volt. Elmondta, hogy ő ezredesi és tábornoki rang közt áll a csinben. Hát nálunk hogy van? Ráfogtam a főszolgabírákra, hogy ezredesek. Szép szál ember s tudja a módját. A levéltárba nem eresztett, mert elszólta magát, hogy nincs rendben. Erre nem is voltam kíváncsi. De már arra a kérdésre, hogy hány lélek van a faluban, pardon, a gorodban, azt felelte, hogy erre a poltavai kormányzó engedélyével felelhet csupán. (Van 7000 körül.) Nicsevo, felelém, meglesz a névkönyvben. Ott meglesz, de nem én mondtam — felelé. Igen barátságosan váltunk el egymástól.

Visszatérve a főtérré, a főboltba mentem, a hol múzeumát árulják a vegyes portékának: szívart, dinnyét, írószert, szijat s könyvet. A sarokban egy csomó könyvet tépegetett egy reményteljes kis izraelita. Odamegyek s látom, hogy Gogoly revizora. A madame erre azt kérdé: tetszik-e ismerni? t. i. a könyvet. Hogyne, mondám, hisz most jövök tőle.

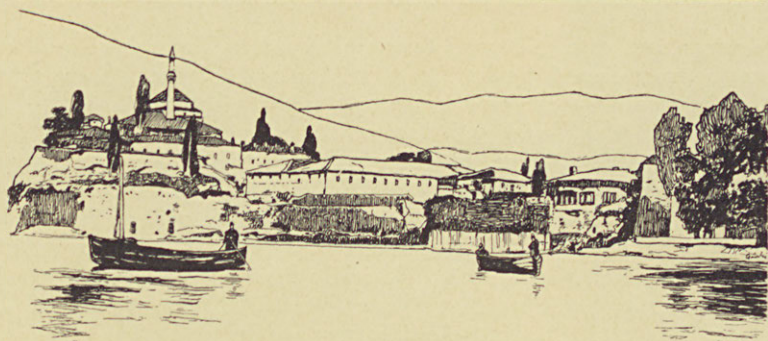
Egyébként mit is csináljon Mirgorodban egy sült idegennel a fél-tábornok úr? Ajánlatom is volt, de azt nem adtam elő, mert engem a magam szemével látott élet érdekelt. Megnéztem a békanyálás érben fürdő gyermekseréget. A városka emberei megsüvegeltek s kérdéseimre szívesen feleltek. Elvezettek a legrégebb templomhoz, mely 1744-ben épült s megmutatták a legrégebb házakat. Még a járási tömlőcz őre is tisztelgett. Nem oly terjedelmes ez a dutyi, mint a vácz, de a városka van olyan, mint Vác. Lisztipara meg éppen kiváló. Ott lehet még pénzt csinálni. A parknak — ez is van — egyik padján letelepedtem. A rendőr csajt hozatott s kenyeret. Aztán végighemperedtem s néztem a felhők járását s hallgattam, a mint a kutyák felelgetnek egymásnak. Mikor aztán a békák rákezdték az

éjjeli zenét s a tücskök üdvözölték a holdat, bementem — a «hôte=lembe» hősi elszántsággal. Az est hamar leszállott s apró ablakomból néztem a deszkapallón — mert az van a városban — koczogó esti sétálókat. Akkor tudtam meg, hogy házikisasszony is van, kinek egy patikusjelölt beszélt épp' ablakom alatt a helybeli viszonyokról. Mikorra észrevettek, már elkéstek, röstelték, hogy világrengető titkaikat meghallám. Aztán egy részeg, jókedvű koldus kért az Istenre, hogy segíeyezem. Az is megtörtént. Végre elcsöndesedett minden. Én is lefeküdtem. Nesztelen minden. Mintha sírkamrában lettem volna, oly elhagyatva éreztem magamat. A kutyák is aludtak. Egyszerre szabályos ritmusú zörgés hallatszott a mellékszobában. Kinyitom az ajtót, hát két úr hál a padon, kettő a padlón. Az asztalon üres szamovár. A holdvilág rávilágított néhány jóképű utas arczára. Aztán álomra tettem én is . . .

S ebből még mindig nem érted meg az okát, testvér, ennek a kirándulásnak.

Engedd meg hát, hogy egy kis feneket kerítsek a dolognak. Te szereted a részleteket, hát szolgálok veled. De aztán ne hányd szememre, hogy nem mondtam eleget. Ha többet akarsz, végy nekem egy gramofont.

Tudod, hogy az 1718-iki pozsareváci béke után került csak vissza a török hódoltság alatt maradt temesi kerület. A Balkánon akkoriban megmozdult a görög keleti hitet valló szerb, bolgár, oláh-moldvai, görög, albán, czinczár (balkáni, pindusi vlah) népség s valóságos rajzásra kelt e különnemű népség. Bécsben, a Tisza-Maros mentén, ráczokból s egyéb katonaviselt elemekből — a melyek olyan kozákszerű szerepet játszottak — határőrezredekét állítottak föl, de a területet nem csatolták vissza a szent koronához. Mennél tovább húzták, halaszították a visszacsatolást, annál inkább elszokott ez a ki-kicsapáshoz szokott mozgó katonaság a telepes élettől. A magyarság és szerbség között (én ugyan jobb szeretem a történelmi rácz nevet használni) Rákóczi hadakozása óta nagy volt a feszültség s a kölcsönös gyűlölet. Mindez azonban nem volt a koronként való egyesülés akadályja, mert Békés megyében magyar s rácz fegyveres parasztok Szegedi (rácz) Péter alatt egyaránt ütötték az urat Rákóczi halála (1735) évében. A rácz és balkáni kupeczeket még éppen nem bántotta senki, sőt az 1741: 29. t.-czikk egyenesen megvédi a görög, örmény és rácz telepesek kereskedelmi szabadságát, a kik szabad királyi városokban polgári jogoknak örvendenek, vagy földesúri javakon laknak. Ugyanekkor azonban azt kívánja a 18. t.-cz. 3. §, hogy a bácsbodrog-, csongrád-, arad- és zarándmegyei határőrvidekek a megyei közigazgatás alá kerüljenek.

JANINA A TÓ FELŐL
(XI. levél.)

Mária Terézia királynő, noha Bécsben többfelől ellenezték, 1749-ben elrendelte a visszacsatolást. Egyrészt sokba került a katonatartás, de meg kár is volt parlagon hevertetni azt a sok jó földet. Igen ám, de baj volt a rácszággal. Félték a megyétől, nem akartak földesuraság alá kerülni s főleg a térítéstől tartottak. Oly helyeken, a hol nem volt lelkészük, a római katolikus plébános egyházi joghatósága alá tartoztak. Összeült a sok vén katona, kiknek a pópák híhetetlen meséket mondtak leendő elnyomatásukról s az elégedetlenség az amúgy is még ki nem hűlt parázs alatt mind hangosabban zizegett. Azt, hogy a katolikus Habsburg-királyok adtak oly kiváltságos állást a görög keleti szerb egyháznak, a minő az orthodox világban sem akkor nem volt s ma sincs, ugyan ki tudta volna megértetni az akkor alig művelt rácszággal? Hiszen püspökeik folyton viszálykodtak a metropolitájokkal, a mit ettől a még le nem szikkadt emigráns néptől zokon venni nem lehetett.

A kormány tudta, hogy csínyján kell velük bánni. Azért a föl-oszlatás alkalmával úgy intézkedtek, hogy a határőröknek teljesen szabad tetszésükre bízták, hogy más ezredkebe lépjenek és megtart-hatják kiváltságos helyzetüket vagy telepések akarnak-e lenni. Minden törzs- és főtiszt magyar nemességet s a kamarai birtokokból földet kapott... Egy csomó határőr erre beállott telepésnek s a ki leg-inkább biztatta őket: a nemességet kapott kurticsi Horváth János nemzetökbéli főtiszt volt.

Hová való tulajdonképen ez a tipikus balkáni alak, hány éves volt, azt csak hozzávetőleg lehet megállapítani. Valószínű, hogy már a magyar alvidéken született s 1749 körül vagy 40—42 év körül járhatott. Végigverekedett az összes hadjáratokat s a szó akkori értelmében

derekas tiszt volt. Magyarul és latinul is tudott. Katonalelke mellett ott lakozott a szerb kupeczé is. Pénzt harácsolni, birtokot szerezni s hatalomra szert tenni: ez volt az egyik módja a boldogulásnak.

Grassalkovich Antal gróf, a nagystíliú selfmademan, persze ajapos tudással fölfegyverkezve, nagyban ugyanezt cselekedte. Mint királyi jogügyigazgató, 1746-ban megkapta Világos várát s egy csomó pusztát. Így ismerkedett meg vele Kurticsi Horváth János, a ki 15,600 forinton akkoriban már birtokot szerzett Kurticson. Öt év mulva már 33,000 forintért adott túl rajta. Grassalkovichnak szüksége volt erre a szemes emberre s őt használta föl a polgárosításnál közvetítőnek. Később, mint udvari kamarai elnök is, nagyban segítette pártulfogottját. Fiainak keresztapja volt s mindenben kezére járt. Horváth Jánosnak érdemeiért kijárta az ezredesi rangot. Csak ez kellett az ügyes akarnoknak.

A visszakebelezés persze sok nehézségekkel járt: adót kellett fizetni s robotot szolgáltatni. 33,000 forint adót vetettek ki a visszacsatolt megyékre, ezt pedig *akkor* nem bírták meg Bács, Csanád és Arad, még akkor sem, midőn egy negyedét elengedték. (Mit szól ehhez a makói hagymás alispán?) Aztán a granicsárnak sehogy sem ízlett a köteles robot — ezt értem is —, mert addig csak jószántokból szolgáltak tisztjeiknek. A megyék keményen léptek föl a rakoncátlanokkal szemben és szállt a hír házról házra, hogy ne tűrjék a biztosok eljárását. Ekkor valami összekocczanás történt Horváth János és a visszakebelezési biztosok közt. Vagy nem teljesítették a kívánságát, vagy ő kereste az alkalmat az összetűzésre. Nagy dologra határozta el magát. Bécsben akkoron Besztuseff Rjumin gróf volt az orosz követ, egy Nagy Péter alatt orosz földre került skót tisztnek a fölverődött fia. Fanatikus orthodox lett belőle. Egy Mihály nevű sikkasztó barát volt a gyóntatója s csakhamar elérkezett a sok panasz őhozzá is, hogy a szerbséget a katolikus unióra akarják szorítani. A bécsi udvarnak nehéz volt a helyzete, hisz az orosz udvarral szövetségben állott a poroszok ellen. S most aztán Horváth megkezdi az izgatást. Kéz alatt a Tisza-Maros mentén, de Szlavóniában, sőt a Balkánon elterjeszti, hogy az orosz czárnó veszi oltalmába őket, csak vándoroljanak ki vele. Majd eligazít ő mindent. Másfelől verbuvált ő magyart, oláhot is, fenyegetődzött, szóval megkezdte az akcióit. A maga és társai részére pedig szabályszerűen engedélyt kért Bécsből a kivándorlásra. Azalatt az orosz követnek bereferralta, hogy egy huszár- s egy pandurezredet fog Oroszországban a déli határra a balkáni és erdélyi s moldva-oláh részekből letelepíteni. Az orosz udvarnál tudtak a mi határvidéki telepeinkről s már régebben próbálkoztak azon, hogy a lengyel-török-tatár s dél-orosz végeket rendes határvidéknek megszervezzék. Föld volt elég,

még pedig jó, csak ember kellett hozzá. Ezt az élelmes Horváth fölkapta s igen ügyesen vitte a dolgát, előre is érezvén, hogy ott még jobb üzletre van kilátás, mint eddigi hazájában. A bécsi udvar nem tehetett egyebet, mint jó képet vágott eleinte a rossz játékhoz, hadd menjen az a sok elégedetlen s maradjon távol a férgese, így okoskodtak.

Azt remélték, hogy ezzel aztán vége szakad az izgatásnak. Így kapott passzust Horváth 1751 július 5-én magának s 218 emberének. Ezek közt volt a testvére, Mihály, három Csorba, egy Morvay, egy Szaplonczay János. A két utóbbi magyar eredetű lehetett, a többi szerb s oláh. Tiszt volt huszonkilencz, részben nyugalmazott, részben fiatal elemek, egy pópa, hatvan közlegény, a többi inas, hatvan ló s kétszáz ökör.

Ez a magyarországi szerb=orosz kivándorlás magva.

Bántotta ez a dolog nagyban Grassalkovich grófot, hogy az ő «komája» ily szándékkal van, de minthogy a kivándorláshoz már engedélyt kapott, legalább megmondta neki a véleményét. Ne vedd rossz néven, ha ezt a latinos magyarságú, 1751 augusztus 2-ikán kelt levelet közlöm, mert nagy bonyodalomnak lesz a kiindulója. Ért-heted a levélből Grassalkovich hiúságát, hogy eldicsekedjék benne a királynő gödöllői látogatásával. A levél így szól:

«Illustrissime Domine Generalis!

Ha nem igaz az kgd verbuválása, igen akarom, mert ezzel nemcsak Felső Asszonyunkhoz való háládatlanságát szaporétná, hanem veszedelembé is ejthetné magát, a ki iránt egyébiránt autentica Inquisitionok (hiteles vallomási adatok) érkeztek, hogy már négy házig valót s familiákat is verbuvált, hadnagyokat, strázsamestereket és kapralokat constituált (kinevezett) és a magyarokat is nem sok idő múlva fe-nyegette volna és hogy az Aradi Commendáns is inhibeálta (megakadályozta) a verbuválástul kegyelmedet.

Már úgy látom, jobb kegyelmednek távozni böcsülettel, noha annak okait nem apróbálhatom (helyeselhetem). Imágya azért Istenit, hogy el ne bízza magát s csendesétesse hirtelenségét, mért oly Potentiának (hatalomnak) szolgál, az hol könnyebb a degradátio, mint sem Nálunk s kívánom szívesen, távoztassa Isten mind magának, mint kereszt-fiának veszedelmit, a kiktől maga szép és becses örökségét elidegenítette s magával együtt merő számkivetésbe tette s oly kegyelmes királynéjának különös gratiáit, melyeket nem érdemlett, megvetette. Adja Isten, meg ne bánja cselekedetit. Elégtelen vagyok többé, hogy magának szolgálhassak, adja Isten, tehessek jót valaha gyermekeivel, a kiket szívesen szánok. Vajha inkább Gedellen (Gödöllőn) tisztelhetne volna kegyelmed régi státusában (állapotában) és szívbeli nyugodal-

mában Felsőges Urunkat, Asszonyunkat, a kik 10., 11. és 12. <aug.> praesensek (jelen) voltak s mulatták magokat az egész Ministeriummal s fölöttébb való concursussal (sokadalommal) nálam, úgy hogy akkor volt legalább 20 ezer ember Gedellón. Kívánok azonban szerencsés utat s minden szerencsét kegyelmednek és maradok kegyelmed köteles szolgálója G. G. Antal.»

Eddig csak megjárná ez a jóakarató levél. Hanem a címzés! Ugyanis az orosz udvar időközben elfogadta Horváth ajánlatát s vezérőrnagygyá léptették elő, meghagyván az orosz hatóságoknak, hogy lássák őket szívesen. Grassalkovich meg is címézi a levelet: Illustrissimo Joanni Horváth Serenissimi Principis Russiae generali etc. domino mihi colendo a Pécska vel Kurtich.

Horváth ezt a levelet, miután Aradról Tokajnak indult s Bródon s Jaroslávon át Kievbé érkezett, azonnalátküldte az orosz államtanácshoz, azzal, hogy olyan befolyásos ember, mint Grassalkovich gróf, Bécsben a felsőges császárnét felsőges fejedelemasszonynak meri címézni. Hát bizony, testvér, az orosz államtanács komolyan vette a dolgot s Erzsébet császárnő, az amúgy is szenvedélyes Liszjotka, nagyban felgerjedt. Az imperátori titulust nézve még igen ifjú orosz udvar semmit sem vett oly zokn, mint az ilyen «lenézést». Hiába magyarázta a pétervári követ, Pretlack báró, hogy Grassalkovich a belföldre küldte a levelet, hogy nálunk — s ez igaz is — a Serenisse Princepsnek a felsőget szokták rövidesen címézni, hogy Grassalkovich Horváth jótevője s komája. Hiába, majdnem tíz esztendeig dohogtak érte s Horváthnak ezt a «feljelentését» érdemnek tudták be. Kaunitz kancellár, hogy Grassalkovichnak mondott néhány korholó szót s hogy ránczaborult a homloka ez affér miatt, bizonyos. De Horváth nem érte be ezzel, hanem egy megbizottjának négyszáz aranyat adott (a magáéból?) s meghagyta neki, hogy Magyarországon folytassa csak a verbuválást.

Kievből nagyon szívesen látták az úgynevezett szerb kivándorló csapatot. Horváth fűhöz-fához futott, hogy egy tartományt benépesít ráczokkal s várat épít, melyet Szent Erzsébetről fog elnevezni, sőt fogadkozott, hogy az összes «illyreket» kitelepíti. Az orosz szenátus tudta is, hogy miről van szó s az ügyes Horváth megnyerte szép szóval Trubeckoj herczeg szenátort. A szenátus ezeket a terveket komolyan vette s elhatározta, hogy Horváth János vezérőrnagy legyen telepítő kormányzója az új határkerületnek, melyet Újszerbiának neveznek majd el (Novoja Srbija) s a határerőd építését is jóváhagyták. Minthogy azonban szomszédjába kerülnek a zaporogi kozákságnak (Zaporozszi), ezeknek meghagyták, hogy ne háborgassák az új telepeseket. Besztuseff bécsi követ pedig utasítást kap, hogy eszközölje ki a Magyarországból való további kivándorlásokra az engedélyt.

Azalatt a szerb kivándorlók Myjezsiben, Kiev mellett tanyáztak, tartáspénzt kaptak. De az orosz lakosságnak sehogy sem tetszett ez a jövevény-had, elannyira, hogy a ráczság visszakiváncozott. Horváthot kezdték hidegen fogadni, ha jött, nem voltak otthon. Hogy véget vessenek a sok ízetlenségnek, végre 1752 január 11-én ukáz jelenik meg s a ráczokat orosz alattvalóknak jelenti ki s a Kavarlika, Tura, Kamenka, Gerezovka, Amelnika s a Dnyeper közti mintegy harmincz négyszögkilométer területet jelölik meg január harminczegyedikén Új-Szerbia névvel. Horváth mellé rendelték ellenőrnek Glebov tábornokot, mire aztán megindult a telepítés. Először kijelölték a majdnem pusztá terület határait a Dnyeper jobbpartján. Arra számítottak, hogy majd vagy kétezer családot kapnak be. A várat is elkezdték építeni, de a porta tiltakozott ellene s mert amúgy is sok baj volt az építéssel, felhagytak vele s inkább az ott alakult városnak, Jelisawetgrádnak alapítását mozdították elő. (Akkor 3800 lakossal alakult s ma van vagy 90,000 lakosa.) Az úgynevezett kultúrmunka mellett folyt a katonai szervezés is. Horváth arra törekedett, hogy beváltsa a szavát, mert szorították s meg mi haszna is lett volna a földből, ha nem akadt volna, a ki művelje. Minden huszár 320 □ ha.-t, minden pandur 240 □ ha.-t kapott. Erre aztán ember kellett: elküldte tehát a tisztjeit Magyarországra orosz passzussal — hisz orosz alattvalók voltak —, hogy hozzák ki a családjukat, vásároljanak lovakat s verbuváljanak, a hol csak lehet.

Ámde ezalatt Mária Terézia királynő a végleg kivándorolt s izgatás céljából visszatért tisztekre büntetést szabott, az aradi s délvidéki parancsnokok elfogták s elcsukták őket. Ebből újabb panasz és sérelem támadt. Kaunitz kancellárnak sehogy sem tetszett ez a (1752 júliusi) rendelet, Hogy csináljon ő szövetséges politikát, ha a magyar hatóságok ezzel a renDELETEL dolgoznak? Ámde a katonai szempont egyezett a magyar hatóságokéval, hiszen Magyarországon amúgy is kevésbé népes. Mit szólna hozzá Oroszország, ha mi meg onnan verbuválnánk? De viszont öt hónapig fogságban ülni sem volt kellemes az orosz tisztekre nézve, pedig ők — a mint állították — nem lázítottak, csak a közös ellenség ellen gyűjtöttek hadat. Nem is volt ez a része a kivándorlásnak lázítás, hanem emberfogdosás. Megszorult Horváth, hogy vegyen ő négyezer embert? Baja volt, hogy azokat is elfogták a magyar hatóságok, a kiknek sikerült passzust kapniok. Valóságos nomádélet járta az ország egyes részein.

Egyébként, testvér, ha ez a része a dolognak közelebbről érdekel, olvasd el Piscsevics tábornok emlékiratát, melyet az aranylakodalmas Huszár fordított le magyarra. Annyi már a Huszár, hogy

külön jelzõt kell nekik adni. A vén granicsár (tudniillik Piscsevics) eleveñen rajzolja azt a nyomorúságot, melylyel az áttelepítés járt. Az orosz udvar már nem törõdött a dologgal. Esterházy Miklós gróf, a pétervári követ — kinek szegénynek elég dolga jutott ebbõl az emigrációból — 1754-ben jelenti, hogy a császárné nem szeretni az ügyeket elintézni, van akárhány három-négy évig heverõ akta. Besztuseff, ez a részeges, lusta ember, a kinek sok baja van a családjával, mindent, a mit lehet, megakadályoz. Csak a szerb ügyet nem hagyja. Pedig megmondták neki régen, «hogy egy nemzetnek sincsen olyan kiváltsága Oroszországban, mint az illyreknek minálunk». Ha politizálni akarnék, testvér, akkor ugyancsak megnyomhatnám a pennámat.

Az újszerbiai telep csak lassan népesedik. No, de hol volt ez a telep? — kérdehetnéd. Nos, most már felelek rá: hát Mirgorodban volt.

Ezért jöttem én ide, testvér, hogy megnézzem ezt a várost, melyet Horváth, egy kis telepbõl, lakóhelyének kiválasztott, mert volt ott már templom s hely meg fa bőven akadt. A tábornok úr élt is hatalmával. Legelőbb is a közéletmezést ragadta magához, a boltbéréket neki fizették. Az árakat õ szabta meg, a kisorosz régibb telepeseikkel oly jól bánt, hogy ezek Lengyelországba mentek, illetõleg menekültek. Embereinek a zsoldot nem fizette, sõt éhezettette õket. Ha panaszkodtak, lázítóknak nyilvánította s beléjük lövetett. Egyet meg kerékbetoretett. Glebov tábornok-ellenõr, a ki a viszonyokat nem ismerte, egy darabig a tábornoknak adott igazat. A közigazgatási munkát jobbára õ vitte s nem is szólhatott a kormányzó ellen. A helyeket Glebov mérte ki s a katonák részint otthoni, részint kisorosz módra építkeztek. De igen kevesen érkeztek a telepre. Olvasom a névsorban, hogy lengyel és moldvai szõkevények jöttek, a kik görög és oláh telepeseket ígértek, egy Czárán nevű, valószínűleg örmény tiszt, Iván Angelaki Dukovics (íme a Dukák eredeti neve) tíz huszárral, később huszonhárom huszár családotul, majd Szegedről jött két Vuics-testvér hét katonával. 1754-ig 276 huszárról s 82 pandurról emlékeznek a listák. Furcsa egy rácstelep volt ez: 7 maczedóniait, 21 oláhot, 2 törököt, 41 bolgárt, 12 keresztelt zsidót s 1 megkeresztelt magyar unitáriust említ föl az egyik jegyzék s csak 5 szerbet. A korszó sokat járt a kútra. 1755-ig el tudta hitetni az orosz udvarral érdemeit — katonának jó is volt — s ezért megtették altábornagynak. De mikor emberei — mint az éhes ebek — nem kapván zsoldot, rabolni kezdtek, õ is beállt titokban rablónak s lengyel területen híveivel raboltatott osztózásra. Most bár barátai: Trubeckoj herceg és Suválov Péter is

gyanakodni kezdtek. Belső emberei félték tőle s csak titokban panaszkodtak.

Meg kell jegyeznem, hogy Horváth Jánossal egyidejűleg még két előkelő szerb tiszt: Iván Georgievics Sévics (fia Sándor) és Prenadovics György tábornok is hoztak ki magyarországi szerbeket, oláhokat s magyarokat. Jó szerb szokás szerint (no de magyar is) ez a két ezredparancsnok nem akart egymással megfézni s egymástól el-elcsalogatták a legényeket. Horváthtal, a ki szerintök rangban fiatalabb volt nálóknál, egyik sem akart együtt szolgálni. Erre Horváth, ki szerette volna az összes szerbeket maga alá keríteni, bevádolta mind a kettőt, kik megint azt állították, hogy ők több embert hoztak ki, mint Horváth. Az oroszok zavarukban nem tudtak egyebet tenni, mint hogy a kettőnek: Sévicsnek és Prenadovicsnak 1753-ban Ekaterinoszláv közelében Badmut vára s a Luga mellett adtak földet s ezt meg elnevezték Szlaveno=Szerbiának. Horváth folyton azt hajtogatta, hogy a mozgalmat ő kezdte, neki kiváltságokat adtak, amazoknak nem, tehát rendeljék alája őket. Az orosz főhadikollégium erre betiltotta hivatalosan az intrikálást.

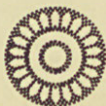
A mi pétervári követünk 1762-ben jelenti, hogy Horváth uramat végre megcsípték. Piscsevics érdekesen írja le, hogy mily ravaszul csalta el magához őt Horváth s aztán kegyetlenül becsapta. Mikor Péter czárnak, Katalin czárnő szerencsétlen férjének hadsegédét meg akarta vesztegetni, a mindenfelől szorongatott Horváth erősen fölsült. Vizsgálóbiztost küldtek Mirgorodba és számon kérték viselt dolgait. 65,000 rubel hiányt konstataáltak s vasra verették az élelmes altábornagyot. Javait lefoglalták, őt meg életfogytiglan száműzték a messze Vologdába. Azt mondják, hogy istenes ember lett belőle s két tábornok fia 1780-ig (akkor halt meg) segítette a kurticsi conquistadort.

Így lett vége ennek a telepítésnek. Egyes családok beléolvadtak az orosz elembe, mely hogy milyen keveréket szívott föl, olvashattad előbb. De már 1763-ban egy csomó szerb és magyar folyamodik a visszatérésért s csakhamar föloszlik Szloveno=Szerbia is. A többi vonatkozást nem folytatom.

Elöttem van a Horváth János és a Sévics képe. Mind a kettő ékes magyar ruhában. Horváthon zöld, aranyzsinóros, czobolyprémes mente, ugyanilyen színű dolmány s meggy színű piros nadrág rajta. Hosszú, vékony, feketebajuszu, hiúzszerű, hosszúkás arcz. Kupeczet és huszárt példáz egyszerre. Sévics szénfeketehajú, régi marczona-arczú, rácz típus, igazi lovas junák (szabad hajdu). Veressel bélelt köpönyeg van rajta, dolmánya, nadrágja aranyvirágos, sötétkék. Horváth János szervezte ily formaruhával az egyik tiszta magyar rótát, az orosz végvidéken táborozó egyik (a 2-ik) huszárezredben, mely tarsolyán a magyar czímet viselte. Az ezredet csak 1784-ben osz-

latták-föl, illetőleg alakították át. Íme, láthatod s bizonyára helyesled is, hogy miért érdeklődtem én a grodnói huszárok iránt.

Mirgorodban látni akartam, hogy mi lett ebből a magyarországi szerb katona alapította helyből. Nem az, a minék Horváth gondolta, tudniillik egy kis ország fővárosa, a hol ő lesz az úr, hanem csöndes, lizstes piac az egykori végvidéken. A hatalmas tömeg elnyelt minden bevándorlót, ott nem maradhatott meg a Balkánon gyökeres szerbség sem. Ez a nagy orosz áradat azután lehömpölygött a Fekete=tenge=rig. Ott megállott — meddig? . . .

VI.

Odéssza, 1913 szeptember.

Testvér,

akár hiszed, akár nem, de nem kellemes a tudákoskodás olyankor, mikor szakadó esőben két kilométert kell Poltava városáig hajtatnom, hogy valami zugban megpihentessem fáradt tetememet. (Szereted a sok e=t, nyelvünknek ezt a bájos zöngésű magánhangzóját?) A szelídlelkű kisorosz vérig veri a lovakat, szegénykék alig tudnak a meredek hegyre felkaptatni. Mert íme, Kievnék miniatűr kiadása van előtted. A város a Worskla-folyó mellett fekszik, a már jelzett sajátosság hegytorlódáson. A folyómenti síkságon szekértábor tanyázik, éppen gyümölcsöt hoztak a vásárra. Hosszúszakállú héberek s kisoroszk élénken tárgyalnak, olykor-olykor egy-egy kutyát rúgnak oldalba. Vonít, de hiába, mert elnyomja a laczikonyha lármázó közönsége. Nos, testvér, ha Kievnél elengedtem a hasonlatot, itt már hasonlítok: tudniillik egy nagy Munkácsot látok magam előtt; tudom, hogy te sohasem voltál ott, a ki meg Munkácsot ismeri, jöjjön ide és ítélje meg, hogy igazam van-e? (Ilyen olcsó hasonlatot rendszeren akkor alkalmazok, ha más nem jut az eszembe.)

Széles itt minden, akár a kocsisok kibélelt kaftánja. Nagy parkok, rengeteg terek, egyenetlenül épült házsorok, olykor egy-egy keleti ízlésű, nagyobb ház, zöldkupalás templomok mindenfelé. Poltava történeti emléket nincs mért hosszabban fejtegetnem; itt született meg a Nagy Péter birodalma, mikor azt a hebehurgya XII. Károly svéd királyt (1709) alaposan tönkretette. Nincs mit csodálkozni rajta, mert mégis csak furcsa elbizakodottság kell ahhoz: félannyi emberrel az ellenség országába behatolni. Ha Pétervárnak megy, sikert arathatott volna. De, testvér, erre joggal azt válaszolhatod, hogy könnyű dolog halott svéd királyoknak 114 év múlva leczkét adni a saját dolgukról. Van itt három sasos, oroszlanos, sisakos emlékoszlop is a győzelem emlékére. Azt hiszem, hogy napos időben is csak olyanok ezek, mint most, a nagy esőben.

Már magam is únom az esőnek ezt a folytonos emlegetését, érzem, hogy szünőfélben van. Egyelőre bemenekültem a tartományi bizottság, a szép zemsztvo épületébe (színes fayence a homlokzata). Egy igen

csinos etnográfiai boltot rendeztek itt be faragásokból, hímzett, szövött tárgyakból a kisorosz műértők. A gerencserek utánozzák a «szittyá» és régi mikénei tárgyakat. Nagy vásárló közönség látogatta ezt a megszívlelendő üzletet. Benéztem a kozák múzeumba. Régi ismerőseim: Chmelyiczky Bogdán, Mazeppa s a többi hetman tekintenek le a falról. Egy vörösbugyogós zaporogi kozák hadonászik a lándzsájával s büszkén mutogatja a régi fegyvereket, Mazeppának egy szekrénykéjét s több efféle emléket. Mindezeket Hruszewski kisebb kozák történetében már fölhasználta. A múzeum régiségtárában megint csak sóhajtoztam Hampel József után: szegény, ha élne, elnevetné magát, látván azt az egyik kameni-babát, az úgynevezett szittyá kőbábványt. Szakasztott Sebestyén Gyula, ugyanaz a kobakfej. Mongol-török típus ez, testvér, nem szláv. Rámsóztak még egypár ukrainai képes levelezőlapot s megkóstoltatták velem a kisorosz káposztalevest, melybe egy nagy kanál tejfölt csaptak. Erről különben már értekeztem.

Hogy én ezek után mi mindent össze nem álmodtam, nem tudom. De arra emlékszem, hogy a zaporogi kozák tánczolt a bálványnyal s aztán mind a ketten egy nagy teknőbe ugrottak, melyben a leves főtt.

Vasárnapra virradtam nehéz fejjel. Megijedtem, hogy nincs mit cselekednem délig s hozzá még szemez is az eső. Gyászossá vált süvegemet fejemre vágva, rossz esőköpnöyegben kiballagtam a parkba. Azaz csak akartam, mert nagy hetivásár lévén, három óra hosszat néztem ezt az őseredetű sokadalmat. Hát nem ismétlem a zöldsegről szerzett tapasztalataimat, nem szólom le a kisorosz hentesipart, nem bántom a zsidókat, hogy árulnak kenyeret s halat, veszem észre, hogy nemcsak ők, hanem a kofák is újságot olvasnak. Egyik széles utczában nagy malaczvisítást hallok: odaszármaztatom magamat, belebotlom egypár csikóba, szegények a kövezeten pihennek, messziről jöttek az anyjukkal — végre elérem a malaczos helyet.

Vagy száz malaczot árult ott három kisorosz specialista. Volt arrafelé több is, de én csak ezeket néztem. A malaczkufár előtt egy kis fészterben vagy húsz malacz visített: yorkshire-i rózsaszín állatkák és helybeli ordas, közönséges nagysörtéjű gyermeksertések. A két faj kerülte egymást, a bevándorló szemtelenül visített, az őslakók szerényen rőfögdéltek a fészter sarkában. Nagy közönség állta körül a látományt. A sáros, piszkos időben föl sem tűnt jelenlétem, hisz egy nyugalmazott kapitány meg egy pópa is ott állottak kosárral a kezükben. Egyszerre vevő jelentkezik s ráfordul a kupeczre, hogy adja ezt a malaczot s kiemel egy visító emsécskét. 4 rubel 50 kopekért, felelte hidegen. Erre szó nélkül hosszabb anatómiai szemle következik. Kupecz és vevőjelölt ujjukat beledugják a malacz minden nyílásába s a vevő fitymálva azt mondja, 3 rubel. Mert maga, odaadom

JANINA: SZT. PANTELEIMON ZÁRDA A TÓ SZIGETÉN
(XI. levél.)

4 rubelért. Nincs, 3 rubel 50 kopek s a két tenyér fedi egymást, a kupecz kétszer is paroláz, 3 rubel 75 kopekhez jutottak. Már-már a kézszorításra kerül a sor, mikor a vevő vág egyet a szemével s kihúz egy másik (nagyobb) malaczt s azt kiáltja: kell-e ezért 3 rubel 75 kopek? A malaczos nem szól. Sapkáját a szemére húzza. Mellettem egy sovány asszony susogva mondja: durák (ez a nem akadémikus készütség jelzője), de a vevő meghallotta. Szó nélkül sarkon fordul s megy a másikhoz. A kupecz csak azt mondja: tudtam — s a malaczt a vén asszony vette meg 3 rubel 50 kopekért.

Ez egyórai alkunak a rövid tartalma. Szívós Bélának való tárgy voln ez, melyet én csak halványan tudok megvázolni. De testvér, a malacz kisorosz csemege. Még a nevét, a malodgyezet is, tőlük vettük s elhagytuk a gyermeksertés nevet. Éppen oly ropogósra sütik, mint mi. Isten veled, máriafürdei hatás: nem tudtam ellentállani s megettem a vásáron egy fél állatot. Oly jó volt, mint Hodinka Román-nál Hidegpatakon. Isten nyugosztalja ezt a derék magyar=kozák papot. Igaz=e, hogy olyan volt az arca? Hát én röstellem a dolgot, de bizony én szeretem az embereket s nem futok előlük. Nem bánt ez

a nép senkit, csak ha fölizgatják s ha iszik. De délelőtt játszódtott le a jelenet s így még józannak láttam a népet.

Befogott a gőzmasina s elrobogtam Nikolájevnek. Legelőbb a dnyepermenti Kremencsugot értük. A víz félszerte nagyobb, mint Titelnél, a város háromakkora, mint Dunaföldvár. Tutajok csúsznak a csöndes habokon, az Alföld mindinkább homokosodik. A délutáni napon — jóslatom bevált — élesen látom a kurgánok körvonalait. Szürkületkor elértük Dolinovkáját, egy kisebb elágazó állomást. Vasárnap lévén, különböző színű blúzokba öltözött munkások, deákok, helybeli kisaszszonyok, kimosakodott cselédek korzóztak. Egy ibolya illatú hölgy virágbokrétával a kezében, két lovagjával büszkén lejtett végig a perronon. Ő volt a királynő: boldog volt, a kívül megszagoltatta a bokrétaját. Társnői irigyelték a szagát. Utitársam, egy idősebb kupecz, a ki Chateaubriand-t olvassa, elfordult tőle s visszament a ketreczbe. Olyanformát morgott, hogy egye meg az, kinek a neve f=vel kezdődik s e=vel végződik.

Éjfél után egy óra: íme Nikolájev a Bug és Jugul torkolatánál, jó messze a várostól. Az elektromot már eloltották, hiszen holdvilág van, csak egy=egy matróz=quisisanában pislog a mécs. Apró házak végtelen sora. Hat=nyolczszor akkora s olyan fekvésű terek, mint a budai Köteles=tér; házai meg pötytedtebbek. A kövezet szöges — mit mondjak egyebet? Mindamellett ezé a városé a jövő. Odessza — mindenfelől hallatszik — hanyatlik s a délorosz gabonaforgalmat a földrajzi helyzet s a kormány akarata ide tereli. Ma százezer lakosa van, mennyi lesz harmincz év múlva? Ez az első hely, melyet Potemkin (Patyómkin) alapított.

Patyómkin az újabb orosz történetnek kétségtelenül érdekes alakja. Amolyan férfivircsafterin a politikai örömtanyán. Az ilyen férfi csak Oroszországban játszhatta azt a szerepet, mely ha színi pózzal is, de végeredményében alkotásra vezetett. Alkotott? A nevét adta hozzá. A császárnő ezt a hipokritát engedte cselekedni, tetszése szerint, s mint a hárem egyik főállata — mindenáron — megörökítette a nevét. Életrövidítése ismeretes. 1736-ban született kisnemes családból. Szorgalmas diák volt s papnak készült, aztán katona lett belőle. Lovasgárdista volt s mint altiszt résztvett III. Péter cár meggyilkoltásában. Ezért aztán hadnagynak megtették. Markírozta a császárnő iránt való szerelmét s mikor fél szemét baj érte s a császárnő nem akarta észrevenni, három évig istenes életet folytatott s csak papokkal érintkezett. Azután mégis csak visszakerült az udvarhoz. Kamarás lett, vitézkedett a különféle hadjáratokban s a vitéz, de nem szimpatikus Rumjanczov babérait ügyesen tudta megtépdesni. Egy szónak száz a vége: főhadsegéddé és első favoritá lőn. Egykorú jelentések

azt mondják róla, hogy «ravasz, rossz, nagyravágyó, mindenre képes ember volt». No de én nem a chronique scandaleuse-t akarom eléd tálni, csak az érdekel, hogy ennek az embernek a nevéhez fűződik a délorosz kolonizáció. Teljesen érthető, hogy mikor 1791-ben meghalt, azt mondta róla Sándor nagyherceg, hogy egy gazemberrel kevesebb van a világon. Mert testvér, a «hírhedt nagyasszonyok» bűneit elnézi az utókor, de a «hírhedt férfiakat» nem veszi s nem veheti be egy nemzet sem. S a mellett van ebben a hipokrita színészen valami vasakarat, mely az abszolút nevetségől mégis megóvja. Az ő falvai régen kiépültek, akkor csak jelezte a helyöket. Mulier vult decipi, az asszony csalatni akar: akkor hát elnézi az efféléket. A nép meg csak őt látta, hisz mindenben előljárt, s ha kérded, hogy ki alapította ezt vagy azt: Patyómkín a felelet. Az amerikai prairieken hány szélhámos alapított várost, neve eltűnt, mert a városnak nincs a nevére szüksége. Oroszországban várost csak Patyómkín alapíthatott, a czárnő kegyence. Nélküle az a sok tarka gyarmatos bizonyára széjjelfut. A perverz hírszomj is terem néha gyümölcsöt, csak talaj kell hozzá.

Ne csodáld, hogy erről az alakról többet írok, de mindig érdekel az embereknek odavetett ítélete a Patyómkiniádról. Nos, Oroszországban így hívják, másutt, a magyar hegyeken túl, egy normann szóval jellemzik azt, úgy mondják, hogy: svihákság. De már erről nem győznék írni.

Chersonba érkeztem előtt revelálnom kellett előtted ezt a bölcseséget, mert ez a város az ő Nekropolisza.

Nos, testvér, Nikolajev és Cherson — e régi görög telep — között már fülöpszállási jellegű a vidék. Hogy ezen a vidéken dolgoztatott a régi magyarság, onnan tudjuk, hogy erre jártak a rabszolgavásárra. Adtak el rabot, de bizonyára vettek is. A mai Cherson, testvér, a Dnyeper partján van, körülbelül olyan távolban a tengertől, mint Lisszabon. (Uram, bocsásd meg ezt a hasonlatot.) Tisztább, mint Nikolajev s a tauriai kormányzóság székhelye.

Múzeuma ennek is fölöttébb érdekes. A nagybecsű görög régiségekben csak gyönyörködni tudok, de nem értek hozzájuk. Hanem a tatár régiségek s koponyák, a népvándorlaskorabeli síremlékek s a «szittya» bálványok megtekintése szakszemmel nemcsak akadémiai érdek. Parasztszemmel az egyik «kameni babá»-n puzdrát láttam, oldalan kardot, beszegett hosszú kabátot, mellén két (akkor bronz) díszszel, s az oldalán a készsleges zacskót. (Tűzgerjesztő.) Kezében a csésze, mely áldozati edényt példáz. Azért emlitem meg külön ezt a bálványt, mert azok között, a melyeket én eddig láttam, a legépebb. Azt meg magam is meg tudtam ítélni, hogy a szívvégek és pitykék hasonlítanak a vezérek korabeli leletekhez. Ismétlem: magyar meczéná=

sok:— a kik nincsenek —, küldjenek ide valami hozzáértőt: a pénz-ügyminiszter ilyenre nem ad pénzt. Láttam én még itt sok egyebet, de nem szaporítom a szót.

Inkább elvezetlek a jó 35 R fok melegben a Szent Katalinról elnevezett katonatemplomba. A mai várostól vagy húsz percnyire keletnek láthatod a fölhagyott vár sánczait, melyen ma tehenek legelnek. Kis kaszárnyában lengyelek, úgy látszik, nem búsulnak, mert vígan eke-cselődnek a parasztleányokkal. A templom kulcsa nagy vártatva megkerült s a sekrestyés Patyómkin sírjához vezetett. Ismeretes, hogy Pál czár az anyja halála után kivétette apja egyik gyilkosának a csontjait; de Miklós czár ismét visszavitette. Czímerét, királyi herceg lévén, te jobban ismerheted, csak a jelmondata derék: Evgeneia Arete — persze orosz betvekkel. Ha Aretet Arestől ezredezteted, akkor rendben van a dolog.

Grigorje Alexander Andovics Potemkin Tauricseszi (1736. 30/VII. † 1791. 10/X, eltemették nov. 5.), tetteit rozettekbe foglalva: Bender, Nikolajev, Akjerman, Ekaterinoszláv, Ocsakov, Krim, Kuban és Cherson hirdetik 1783—1788-ig. Hát elnézve attól, hogy miképen foglalta el, történetileg igaz a hódítás. De ime — a mit nem említ kalauz — jobbra s balra az oltártól szent képnek ott látod az átszellemült arcú Patyómkint dárdával s pálmaággal a kezében, balról meg Erzsébetet szinte megdicsőült arczzal az ég felé tekintve. Nos, testvér, a hajdani templomalapítók ugyan megörökítették magokat, de azok jobbára istenes emberek voltak. Így aztán értem a bizantin képrombolókat, mert ez így... minek mondanád? Legyünk udvariasak: hát izléstelenség.

Érdekes, hogy a sekrestyés nagy komolysággal megmutatta a császárné vászonnal bevont támlásszékét. Azt hittem, hogy valami díszes himzés van alatta: nos hát, rongy az már testvér, a lószőr rég kivágódott. Ez az igazi Patyomkiniád, az élő adat a nagy szerző sírjánál.

Mindegy, az oroszok eltűrték, az ő emberük. Ha bemegy a városnak egyik keserves parkjába, ott láthatod a hős Patyómkin szobrát, római öltözetben. Woronzov kormányzó állíttatta föl 1836-ban a «hálás utókor» pénzén. Még latin fölírás is ékesíti ezt a klasszikus szobrot, tán éppen azért. De ha jobban megnézem ezt a fél szemű Antoniust, hidd el testvér, nem tudom rajta az antik jelleget sehogy sem megészlelni. Ha Dantont összevegyíted egy középkorú drótoossal, s a markába római kardot nyomsz, fogalmad lehet róla. Egyébiránt, testvér, bánják is azok a dadák és tatár gyümölcskufárok, a kik alatta tanyáznak, hogy hasonlít-e az eredetihez! Én is csak azért említettem, mert a parkkérdésnél vagyok. Ukázzal rendelték el a faültetést Oroszországban s ezt felsőbb hatósági erőszakkal mindenütt meg is valósi-

tották. Nem kis dolog itt, ezen a területen, megkötni a homokot, de meglátszik, hogy erősen dolgoztak. Az a sok nagykiterjedésű város, lakosaival egyetemben, igazi nekropolissá válnék park nélkül. Itt már aztán láttam jó kövér orosz tengerészeket. Jól esik az ember szemének, mikor elébe gurul egy=egy ilyen izzadó Togo. De nincs miért szemé=

ALI BASA TEBEDELNLY
(XIII. levél.)

lyeskednem, inkább annak örvendjük, hogy a mi hajóstisztjeink jobban festenek ennél a szárazföldi szolgálatra termett csapatnál. Később meg is barátkoztam néhányval s együtt ittuk a kefirt a francia kabaréban, a melyben csak a kabaré szó volt francia. Énekelték a «nagyváradí híres indulót is» marokkói utczai tájszótlással. De itt ezzel is beértem. Egyet azonban megvallhatok neked, testvér: inkább lennék Hajduná=

náson levélhordó, mint itt első ember. Remélem, hogy e jó választásért megbocsátod azt a sok szóbeszédet.

Azonban én is szenvedtem. Egy minden tekintetben «kifogás alá eső» gőzbárka átvontatott Odesszába — ezért is megérdemeltem a pihenést. Mit ér nekem a holdvilág, meg a ragyogó esthajnali csillag, ha mellettem, fölöttem a tenger illatát diadalmasan mérséklő kigőzölgések tették keservessé a léteket. Azt mondtam az imént, testvér, hogy szeretem az embereket s nem futok el előlük. Engedd meg, hogy módosítsak etikai elvemen. Szeretem az embereket, de itt futok előlük.

Odesszában nem is volt rájuk szükségem. A legtisztább, legjobb kövezetű, jól épített, némileg Genovához hasonló tengeri városban európai módon élhetsz. Nem is orosz hely ez már, bármennyire az a társalgás és közélet nyelve. Van itt a gazdag zsidósággal egyetemben (a szegényebeket kiprogromozták) tehetős, sőt egy-két tagjában túlon túl gazdag német elem, sok görög s az intelligencia kevert. Ezért nem érzi a szín-orosz otthon magát. Tudom, hogy czímednek ez mindegy. Neked, materialistának, városleírás, sétahely kell. Nos, testvér, itt sem akarok én jobb lenni, mint a minő otthon vagyok. Miért gyalogoljak én a te kedvedért a remek tengeri boulevardon s hallgassak fehérsapkás pótkreszgézáktól trubadúr áriákat? Inkább kocsira ültem s kihajtottam a Fontankákra, a tenger melléki szép kerti- és sétahelyiségekbe. Ezt szépen megcsinálták az idevaló, jobbára idegenből lekerült «pugrisok». Podeszta ott a Duna mentén, ez neked szól. Itt is van Vampetics — Gundel, itt is «tömegkoszttal» él benszülött és idegen, innen is sok karlsbadi zarándok kerül ki. Beszélhetnék én még egyebet is, mint ily lapos epigrammákat. De ugyan kit érdekel, hogy Odesszából direkt összekötetés lesz Belgráddal, hogy Bulgáriával direkt tarifátételeket akarnak megállapítani? Volt nálunk egy miniszter — most már nem az, hát miért említsem a nevét! — a ki a feketetengeri forgalom érdekében sokat tett s egészséges terveket forgatott az elméjében. De miért törje magát a szegény magyarság ily távoleső dolgokért, ha az osztrák Lloyd sem cselekszik itt valami nagyot? Pedig az igazgató Nikolajevből való amerikai állampolgár, a kinek én ugyancsak nem adhatok tanácsot.

Azt a mi embereink bizonyára jobban tudják — ha a sokszor szidott, de, hidd el, kitünő konzuli jelentéseket elolvassák, hogy Odessza hanyatlík. Szeretném azért mégis Fiumét ilyennek látni. No ne vágd a földhöz azt a rossz szivarcsutakot, abba hagyom a forgalmi kérdéseket...

Beszóltam az odesszai tudós társaság palotájában elhelyezett múzeumba. Engedd meg, testvér, hogy ezúttal kegyelettel megemlékezzem *Jerney* Jánosról, a ki ezelőtt hetven esztendővel járta meg Besszarábiát, Odesszát, Chersont és Krimet. Rossz társzekereken nagy fáradtsággal tette meg útját. Hazafias lelkesedés vezette s föl akarta fődözni

Atelközt s földériteni az ősmagyar maradványokat, a mennyiben, szerintem, még megvoltak. Két nagy kötetben rakta le utazása eredményeit. Utazás a Keleten – ha jól tudom, 1844-ben jelent meg. Könnyű nekünk ma kitűnő vasúti kocsikban, gőzhajón utazni s úgy osztani meg időnket, a hogy nekünk tetszik. Apáink még utaztak, mi már «kéj-utazunk». Hát szegény Jerneyt erős bírálatban részesítették... Több volt benne a lelkesedés, mint a kritika. A Horváth István-féle romantikus – de alapjában most látjuk: nem teljesen alap nélkül való iskolához tartozott s inkább hitt, mint hogy kételkedjék. De az is igaz, hogy ma már óriás anyagot dolgozott föl a kritika s ember legyen, a ki csak az anyagot is ismeri. S azért Jerney munkájában mégis találunk egy-két igazgyöngyöt.

Megvallom neked őszintén, hogy kedvem lett volna a Jerney beutazta vidékeket ma megjárni s megállapítani, hogy mi van meg abból, a mit még ő látott. Csakhogy meggondoltam a dolgot. Nem készültem hozzá elég alaposággal s a mai időben orosz-oláh vidéken maradványokat kutatni már csak azért is hálátlan dolog, mert eleve tudható, hogy nem lehet sikere. Oda is szakambernek kellene elmenni, nem egy ily minden lében kanálkodó tudákosnak, mint jómagamnak.

Jerneynek a főtémája a «szittyá=emlékek» magyarsága volt. Ő tárgyalta legelőbb a magyar tudományos irodalomban a kameni babák, a bálványképek kérdését. Odesszában meglátta ezeket a mongol, szerintem magyaros bajszú, típusú, szűkharisnyájú (nadrág értelemben) és süveges kőalakokat. Mert a Fekete=tenger északi partjától északra s keletre a Herodotosz kollégája lejellemzte «szittyák» laktak, ezek a szittyá=bálványok meg magyar képűek lévén, tehát világos, hogy a szittyák a magyarok elei. Így okoskodott ő.

Hát testvér, azóta e kérdésnek a köre ugyancsak megtágult. Ma már a délorosz kurgánok földrajzi elterjedése ismeretes, nagyon sokat fölástak (oroszul moguláknak nevezik) s nagy orosz és külföldi irodalom keletkezett e tárgyról. Itt Odesszában 56 ilyen bálványkép van már is, hogy a különféle apróbb gyűjteményekben mennyi lehet, azt külön kellene megállapítani.

De az indogermanisták eleinte a szittyákat beállították germánoknak – lévén a gótok és alánok (?) germánok – most azonban megengedik, hogy lehettek köztük úgynevezett turáni népek, tudniillik hunnok, török=tatók, kazarak, bulgárok, magyarok is, már tudniillik e népek elődei.

A szlávok nem állhatnak ugyan elő azzal, hogy az ő őseik ezek a szittyák, de a sauromata=szittyákat a maguk őseinek vallják, mert ezeknek a sírjaiban olyan áldozócsészéket találtak, mint a szláv sírokban. Azt állítják, hogy a palaeo= vagyis ősszlávok a négyfejű istenüknek:

Svântovidnak, ilyen csészével áldoztak. Képzeld, testvér, egy színházi látcsövet. A két cső helyett végy két téglahengert (mint a virágcserép) s ezeket kösd össze a közepén egy téglafolyosóval. A bakák így tartják a kezökben ezt a csészét, melyben állítólag az istenöknek: Hermesöknek, áldoztak. Hát ez gyöngé argumentum. Először is kérdés, hogy szlávok-e azok a sírok, melyekben azokat a csészéket találták s másodsor, ha szlávok is, ebből a sauromaták szlávsága nem következik.

Szóval van itt teória, testvér, elég. Nekem nincsen, ne tarts tőle. Bizonyos, hogy az összes bálványok mongol-turáni típusúak. Az nem bizonyít semmit, mondják a germanisták, ezek egyforma idolk, mint a hogy az ősnépek sírjánál lenni szokott. Helyes, de akkor mit keres a fejükön a karakalpak=kirgizek saman-süvege s a tatár kucsma? Szóval, testvér, a végén az lesz az igaz, hogy volt a szittyák közt mindenféle fajtájú. Ebből a népragoutból kiválogatni a külön darabokat tudákos dolognak szép ugyan, de majdnem lehetetlen. Azért mégis érdemes vele foglalkozni. Beszélj rá Aesculapodat, hogy hagyjon erre a célra egy nagyobb summát, Turáni társaságunk is volna, de úgy tudom, hogy ott 10 koronát kell fizetni, abból nem lehet turánkodni. Tudom én jól, hogy ezt már harmadszor találom föl, de így aztán meg is érted.

Ezzel a leírással tartoztam neked. Találtam még a múzeumban számos népvándorlási és kozák emléket, de ezekkel nem untatlak. Egy, úgy látszik, magyar vonatkozású moldvai címert véltem itt föltalálhatni, de nem vagyok benne bizonyos. Azért inkább elhallgatom, mert nem akarok a bölcs Areopág előtt fölsültni. Megtanultam, hogy a tudákosok legnagyobb öröme, ha társuk valami bolondot állít. Ők sohasem sülnek föl, mert jó részük semmit sem mond.

Az orosz gözhajós és kereskedelmi társaság Nagy-Konstantin nevű hajóján írtam e sorokat. Egy óra mulva indulunk a Pontus Euxinus hullámain Krimiába. A kapitány, kihízott Sényipéter, nyájas, bírsalma mosolylyal beszél hozzám — a muszkáknak ilyen a mosolyuk — s átadja szíves leveledet.

Igazán hálára köteleztél vele. Gyöngédségedet bizonyítja, hogy ezer dolgod között ráértél közölni velem a legújabb tomi (Konstanza mellett, Romániában) görög leletet. De hízelegsz is, azért kiszerkesztelek; ideiktatván ezen Ovidiusról szóló töredékes görög föliirat fordítását:

Pontus Euxinus hullámaít szelém

S vidám éljeneket (szabadon fordítva evoé helyett) röpíték én feléd
Ovidi s az ókori mély sírjából kikél

S karonfogva visz el fiatal gráciákhöz.

Ebből csak annyi vonatkozik rám: egy csunya vén asszony most söpri a kabinomat. Szervusz testvér!

VII.

Jalta, 1913 szeptember.

Testvér,

A «Nagy Konstantin» gőzös fedélzetén nagyban sürgölődnek. Generális utazik egy csomó tiszttel. Szevasztopolba, onnan meg Jaltába mennek, mert augusztus 9–22-én ő felsége, az orosz cár, érkezik Livádiába. Katonai zenekar is megy velök, derék rezes banda. A sípokat tizenhárom éves fiúk fújják, a dobos alig több tíz évesnél. Lassankint gyűl a czibíl tömeg is: Krimbe utazó hivatalnokok, tanárok, katonatisztnék a leányaikkal – olyik szegény négyet is visz – néhány örmény vígécz és fiatalság. Kapitányom, a ki leveledet hozta, kedves orosz, a ki – dicsértessék e jó szokása – szereti a jó konyhát s utasait nem koplaltatja.

Azután a rendesnél is lassúbb tempóban eloldják a köteleket, a sziréna rettentően bűg, a parton, jó orosz szokás szerint, fölhangzik a zsolozsma s lassan nekifordulunk délkeletnek. A katonazene hihetetlen szorgalommal játszik, de a holdnak sokkal előbb sikerült kibujnia a felhők mögül, mint ezeknek megküzdeni nagy ellenségükkel: a taktussal.

Odessza már a messzeségben látszott. Villámos tűzvonal példázta csak a kikötőmenti városrészt. A főntebb jelzett holdvilág is megtette a kötelességét, ezüstös csíkot hintvén a fodros tengerre. Így szokta cselekedni, a mióta én ismerem. Majd a Lehár keringői, az esti hangulat, az orosz katonacsizmák taktusos toppanásai lassankint álmodtáznak szememre... Jó éjszakát.

Kapitányom már Szevasztopolban kívánt jó reggelt. Kiszállunk nagynehezen. Az orosz Pólában vagyunk. Todtleben, Nachimov s Kornilov hőstetteinek a helyén. A véres helyből ma eleven tengeri fürdő lett. A ki megtűri a köves tengerpartot s nem bánja, hogy nem érzi a hullámverést, itt is élvezhet. Elég nagy fürdőházi vendéglő áll rendelkezésedre, zenét háromszor is hallgathatsz, Togókat meg napestig láthatsz.

Pihenőnapomon benéztem az akváriumba s a tengeri élettani intézetbe. Hát ez ugyan nem olyan, mint a nápolyi nagy stánczió, a hol Daday professzort még víg embernek ismertük, de nekik legalább van egy pár vízbe tett haluk – nekünk Fiumében az sincs! Vagy van már?

Megnéztem az 1854–5. hírves ostrom emlékére összeállított hadi múzeumot. Az ember előtt megelevenedik a Malakoff=torony s a Redan ostroma s a többi véres esemény. Mondhatom, hogy az összeállítás teljesen pártatlan. Éppen elmenőben valék, mikor egy hadastyán magához intett, s egy mellékerembe vezetett. Nem tudom, hogy kinek volt a gondolata azokat a láb=, kéz= s egyéb sebési műtéteket borzadályos hűséggel képekben összeállítani, de ritka hatással is van a szemlélőre. Mars mellett összes rémeivel ott áll a megörökített Mors. A béke=ligának alig van hatásosabb reklámja ennél a képes beszédnél. Sajnos azért még sem szűnik meg a mészárlás. Csak úgy melleleg jegyzem meg, hogy a balkáni atrocitások az orosz köröket sem ragadták lelkesedésre. A nagy szláv fantómnak nem használt ez öldöklés.

Szevasztopolban, testvér, már megérzed a kelet szellőjét. A tatárság már szerepel, egyes szokásai meglátszanak, sőt megéreződnek a nem tatár lakosokon is. Testvér, szereted=e a marhafaggyú szagát? Nos, ha igen, akkor a csecsemőn, a süvölvényen, a felnőtt emberen, a kolduson, s az orosz közkatonán is megérzed ezt az illatot. Hiába van itt a tengeri szellő, győz a faggyú. Nem akarlak a Zola modorában szagelemzésekkel mulattatni, de vedd eszedbe, hogyha a kelettel össze akarsz gyönyörködni, hozzá kell szoknod a szagához. Kétszer huszonnégy órába telt, míg valamiképp megszoktam ezt az étert.

S mégis, testvér — megvallom — a Krimbe jöttem a legszívesebben.

Magam sem tudom, hogy miért, de nagyon érdekel ennek a kegyetlensége, szervezatlensége mellett aránylag nagyobb stílusú népnek a noma. Alig látjuk nyilvánosságosabb bizonyosságát a történelmi végzetnek, mint a krimi kánság sorsa fordulásán. Engem nem irányít semmi érzélgősség. Mit is sajnáljunk rajtuk, kiknél ádázabb irtója a magyarnak alig volt. De ítéljük sallang nélkül.

Nem szaporítom a szót. Bakcsi=Szarájba mentem lefelé, mert érdekelt, hogy ugyan mi lett belőle harmincz év múlva. Képzeld magad elé Mosztárt s fölötte a Veles hegyet. De igaz a, te nem is ismered Mosztárt, mert 1878=ban, gondolom, a Száva mellékén szedted az adót s az éretlen szilvát. Jól van no, elismerem, hogy a nemrég elhunyt derék alpolgármesterrel együtt jó vitézek voltak. Hiszen beszéltek ti is róla annyit, hogy a generálisok sem írtak többet a csatákról. De a káplárnak van hozzá jussa, hogy beszéljen.

A tatárból csak úgy, mint a bosnyák mohamedánból, szorgalmas kertész lett. Szőlőt, gyümölcsöt termel, bort szűr.

Különös a muzulmánágnak ez a gyümölcsfa iránt való türelme s szeretete. Van is haszna belőle, mert a Krimben jórészt abból él. Sajnos, hogy a borivást is rádiktálta az orosz. Hiszen megitta a tatár előbb is a bort, azért nem is tartották igazhívó muzulmánna a szentséges orto-

doxok. De most virtusból isznak, nehogy rájuk fogják a pulyaságot. De nem lehet tőlük elvitatni, hogy a gyümölcsstenyésztés terén haladtak. Megtanulták, hogy kell a gyümölcsöt tisztán tartani, a boltban ízletesen elhelyezni s megóvni. A krimi gyümölcs még nem teljesen nemes, ősi barackjuk jó ugyan, van egy kiváló hófehér bélű Tyatya-körtéjük, de idő előtt leszedik a gyümölcsöt.

Az orosz kormányzat régóta megismerte a tatárban a becsületes, nyugodt alattvalót, ezért sorsára bízta ezt az elemet s a kerti gazdálkodásban segíyezi is őket. Bakcsi-Szaráj előtt is láttam egy igazán szép nagy kertészeti mintatelepet.

De hadd térjek már Bakcsi-Szarájra. Képzeld egy oldalain kifeslett mészkő-hegylánczolatot. Ennek a hosszú aszóján (völgynek nem elég mély) épült Bakcsi-Szaráj főutcája. A hegyoldalokon elszórva egyes városnegyedeket látsz. Felülről nézve ezeket a téglafedte, lapos tetejű, jobbára kékre festett házakat, pittoreszk látványban van részed. Akár a szerémi klostromokat, a hosszú főutcát jobbról-balról nyárfák szegelezzik. A főutca voltaképp a bazár, a city, tipikus keleties modorban, ez nem változott, csak tisztább lett s a tisztelt kereskedők újságot is olvasnak. Akad még néhány turbános alak, de a nagy tömeg tatársüveget visel (báránybőr, a tetején félhold s csillag vagy cserkeszcsillag). Különbözik ez nem a régi Bakcsi-Szaráj, mely a szultán parancsára lehető rövid idő alatt — ha igaz — százezer lovast is kiállított. A fényes Bakcsi-Szarájt 1736-ban vette be Műnich tábornagy, akkor égett el a kán palotájának a szép része s akkor pusztult el a jézsuiták gazdag könyvtára is. Ebben bizonyára lehetett olyan magyar vonatkozású munka, mely örökre oda van. Azonban ilyen föltételes búsongásra ne adjuk a fejünket, testvér.

A mai káni palota egyik része mérsékelt növényzetű nyilvános kert, a hármaskeresztet be is állította az ott lakó rendőrkapitány. A kán palotáján primitív a külső festés, látszik, hogy már a XVIII. században mázolta valamely olasz munkás. Néhány jó ablak van benne — mint Gallipoliban, Rodostóban — egy igen szép régi kapu s két jobb mennyezet az úgynevezett ebédlöben. A hálóteremben megőrizték Erzsébet császárnő széles ágát, a mit Patyómkín hozatott le, hogy Úrnője e legújabb szerzeményében gyönyörködjék. Meglehet, hogy akkor még meg volt a káni berendezésnek egy része. Ma rossz kardok, tört pipák, egypár szakadozott köntös maradt itt — mutatóban. Annál bájosabb a háremhölgyek kertje, kedves pergolákkal s a fürdővel, melybe egy olyan héctcsorgóju kútból szép — alighanem lombard vagy génovai mívű — márványereszen át vezették le a vizet. Itt már a ciprusok s az indás berek igazán hatásos képet adnak. Ovidius gerjedelmes versei bizony nem jutottak eszembe, testvér, inkább Puskinra gondoltam. A nagy poéta megtette a másik hét-

csörgőjű kutat a híres Potoczka Mária könnycsurgójának. Hogy ezt a legendát költötte, az szabadjában állott, értem is a hangulatát. Ha az a vén polyák, a ki ennek az elzárt résznek az őre, fel nem riaszt, estig is elandalogtam volna. Azaz nem az elandalodásnak, de úgy a semmire se gondolásnak az érzete vesz erőt az emberen. Kjef is, meg Nirvana is hasis nélkül.

Nagy tiszteletben tartják a káni mecsetet s a mauzoleumot; annak már mohamedán őre van, a ki a vallást egyesíti az iparral s hímezett papucsot árul. Ledarálta előttem Devlet=Giraj, Szelim és Krem=Giraj nagy sírköveit. Monoton hangon szavalt Kaplan=Girajról s a végén kínálta a papucsot. Mindezért nem haragudtam, de bántott a fagyúszag, a végén még szegény kánok és kánnék régen elmállott tetemeit is meggyanusítottam vele.

Derék, meleg idő lévén, elhatároztam, hogy kirándulok a Josafat völgyébe. Ne rémüldözz, testvér, mert nem az őtestámentom színhelyét értem. Itt van t. i. a karaimoknak, a tatár-zsidóknak a politikai központjuk, melyet Csufut=Kalénak, Zsidóvárnak neveznek. Fogadtam egy kocsiszt, a ki elvitt. Oly meredeken vezet az út, hogy lóháton is szép vállalkozás a följutás. Így csak úgy volt lehetséges, hogy végig ostorozta szegény párait. S ezt oly magától értetődőnek tartotta, hogy a tőlem kiutalt másodrendű nyaklevest arra magyarázta, hogy lassan hajt.

Csufut=Kale; testvér, egy baradlás üregektől át meg áthatott mészkőszikla, melyen állítólag a kánok nyári lakása, mások szerint kincstára volt. Nem is maradt egyéb néhány leromlott falnál s egypár üregnél, melyről persze regéket mesél a karaimvezető. Ezek a tatárul beszélő kétségkívül izraeliták Erzsébet császárnőtől kiváltságot kaptak, melynél fogva bennszülötteknek, tehát hivatalképeseknek jelenti ki őket. Mindenütt lakhatnak s kereskedhetnek. Ezért kereken eltagadják, hogy ők evrei=k, vagyis nyugoti aszkenáz zsidók; ők kiváltságoltak: karaimok. Ne ijedj meg, alig vannak pár ezren. A férfitípus tatáros; az asszonyok azonban fajnő, még pedig spanyolos típusok. Vajjon ezek a Kutschera Hugó kazárjai=e, vagy a kánok házi kereskedői, nem tudom. De érdekes kis népezet, mely erős patyómkini érzéssel ide palotát épített — dvoreczet, a hol a császárok képeit mutogatják s itt gyűlnek össze khakhamot, hitfőt jelölni. A telepen van vagy 5—6 ház s egy kirendelt zsandár unatkozik náluk, mert dolga legfeljebb abból áll, hogy az idegeneknél lábatlankodó cigányokat elpofozza.

Mutattak egy női türbét. Állítólag Nenkidzsán tatár herczegnő apjával, Tochtamussal összetűzött s szerelmi bánatában megölte magát. A koporsón hervadt virágok voltak szétszórva: szerb tövis, lapu, cziklamen, a mi ott terem. Flores plangunt in deserto. Ki hozza ezeket — kérdém az ifjonctól. Hát hozzák a kán leányának. A rendőr is meg-

szólal hátul, aszongya: úgy látszik, a karaimoknak s a tatároknak is van szívük. Kisült, hogy az érzelmes rendőr lengyel.

Kocsimat elküldtem más úton, én meg egy tatárba ojtott cigányvezetővel a völgyben fekvő Uszpenszkij monostorba gyalogoltam. Útközben vezetőm eleven kis viperát taposott agyon s két malaczbándát vert le rólam, tudniillik cigányokat. Pedig képzelted, testvér, mily szépen húzták.

Végre megpihentem s végigjártatám eszemet a hallottakon és a látotakon. Bementem a káni palota nyílt kertjébe teázni. Jó kisorosz méri ott a csájt s csak úgy beszél tatárul, mint a vendégei. Négyen voltak. Guggoltak ugyan a padon, de kettő már rendesen ült. Nem beszéltek azok eleinte egy szót sem, csak a vendéglősnek szóltak ki olykor. Pedig a négy úr nem állott jólábon egymással, mert csak fogheggyel adta néha egyik-másik a szót. Végre, mint a Petőfi legényei, elkullogtak. A vendéglős azután elmondta, hogy már két órája értekeznek, de nem tudtak megegyezni.

Erről nem akarok hímet varni, csak éppen azt a kérdést vetém föl magamban, hogy miért tud a keleti ember az idegennek — tudniillik, ha a hódítónak ökle van — szó nélkül meghódolni, de hogy egymással megférjen, arra nem viszi rá a lelke. Nos, ezek a tatárok is ugyancsak megjárták a szabadságukkal. Igazán mesteri jelenség ez az ő meghódításuk az orosz keleti törekvések sikeres történetében. Egy pár szót hadd vesztegessenek rá, testvér.

Hát nem remek politikai sakkhúzása-e az orosz hadi diplomáciának mikor az 1774. kücsük — kajnardzsei békében kikötötte, hogy a krími félsziget a török portától teljesen független tartomány, a kán pedig a Dzsingiszkán nemzetségéből szabadon választott uralkodó legyen. Ezt a kikötést természetesen csak azért tehették orosz részről, mert Konstantinápoly, mint hatalmi középpont annyira meggyengült, hogy züllésének a következményeivel máris számot vetettek. Savojai Jenő rendítette meg legelőbb a birodalom hadi erejét s csak a Habsburg-ház világhelyzetén: nyugat-keleti érdekeltségén múlt, hogy ki nem használhatta győzelmét. Az oroszok sokkal egyszerűbb politikát folytattak. Nyomról nyomra hatolt a nyugat és dél felé. Münnich tábornagy 1739-re ígérte Konstantinápoly elfoglalását s az orosz császárnőnek görög császárnéva leendő megkoronáztatását. Kissé vérmes volt ugyan a remény, de nem lehet rajta csodálkozni. «Hihetetlen esztelenséggel érleli meg ez a romlott portai kormányzás a birodalom bukását, inkább ők maguk szakasztják a végét, nem az orosz fegyver. Nem lehet ezen semmiképen sajnálkozni, csak a jövőben ne vezessen bonyodalmakra» így írt Mária Terézia királynőnek konstantinápolyi követe ugyancsak 1774-ben. A török birodalom bomlása mellett, a porta segédhadainak: a krími és kubáni tata-

roknak sorsa is fordulóhoz ért. A káni méltóság apránként elgyöngült s a híres Dsingisz-nemzet sakkfigurává vált a porta kezében. Ha háborút akart, a tatárokat küldte előre. Sikerük ha volt, akkor a török derékhad is kiállt, de ha rajtavesztettek, a «rabló» kánra fogták, hogy engedelem nélkül tört a szomszédra. Szóval mindig a tatár volt oka mindennek. Ez a török végvidék ugyan 1774 után megmaradt «önálló» fejedelemségnek, de az a választással elegyes örökös kánság csak pártoskodásra vezetett. Az is volt a cél. Ipar lett a választásból, mely a murzák (mírzák), illetőleg a mágnások, előkelők mestersége lett. Lefogyott a kán tekintélye, a murzák halálra gyűlölték egymást, a dolgozó parasztot megölte az adó, a városok meg teljesen lenyomorodtak.

Az orosz politika, mely akkor a lengyel konczot még nem emésztette meg s folytonos pénzzavarban szenvedett, ezzel az intézkedéssel időt akart nyerni. Azt izente a portának: minthogy a tatár kérdés oka mindennek, hát függetleníteni kell őket. Válasszanak ők maguknak kánt és akkor — békesség lesz. A porta hiába bujt II. Frigyes porosz király mögé, Katalin cárnő nem engedett kibúvót. A vallási nexusokat nem bántja, de semmi, még csak névleges befolyást sem enged a portának. Így lett meg Sahin-Giráj orosz befolyással első választott «független» kánnak.

Testvér, ha látnád ennek a szerencsétlen Sahin-Girájnak az arcz-képét, nem tudnád, nevensé ezen a sanyarú trafik-czégérded összeaszott képű emberasszonyon, vagy sajnálkozzál inkább szemeinek végtelen pupák kifejezésén. A murzák, a kik megválasztották, orosz pártiak voltak, velők szemben állt a török párt, a nemzeti hagyományok őre. Mint őserdőben a fenevadak, azonkép törtek egymás ellen. Mondani sem kell, hogy jobban gyűlölték egymást, mint az orosz, vagy a szultánt. Valósággal belerohantak a vesztőkbe. A porta sem hagyta a régi jussát. Mintha nem történt volna semmi. Sahin-Girájnak csak úgy megküldötték a czobolyprémet, kardot és kalpagot, mintha még hűbérese lenne. Igen, de a független kán protestált ellene s csak ajándéknak akarta elfogadni. Erre a török párt izgatni kezdett ellene, letették s Devlet Girájt választották meg a helyébe. Hiába küldött Devlet küldöttséget Konstantinápolyba, édes szónál ott egyebet nem kapott, mert mégis féltek az oroszról — s volt is okuk rá — s elejtették a saját jelöltjüket. Mert az orosz párt nem ismerte el Devletet Kubánban (ott többségben voltak) s újból megválasztották Sahin-Girájt. Végre is az orosz jelölt lett úrrá, az összes tatárság behódolt neki, miután Devlet Giráj beállt emigránsnak. Valóságos vásári komédia következik ezután. A független kán küldöttséget menesztett Pétervárra, meg Konstantinápolyba. Pétervárott már megéreztek vele, hogy nem a szultán az úr. Egyébként csak tisztességből ismerték el Sahin-Girájt, mint hű csatlósukat. Azt persze látták, hogy

KONSTANTINÁPOLY: SKUTARII TEMETŐ
(XIII. levél.)

ez a mazna=alak, a ki mímelte a keresztyén szokásokat s muszka módra szervezte a katonaságot, nem kánnak való. Erre kezét fogtak a pártok s föllázították a népet s ezúttal csak orosz segedelemmel lehetett megtartani a «független» kánt a méltóságában. A porta ismét erőlködött s a murzák megint beleugrottak, megválasztván Devlet Girájnak az öccsét kánnak.

Megjegyzendő, hogy az oroszok kezében volt már a kercsi kikötő, a krimi félszigetnek kelet felől a kulcsos vára. Kinburu a Dnyeper torkolatánál, a taganrogi kikötő pedig kezükbe adta az odavezető közlekedési fővonalakat, így azután tatár uraimék mindjobban érezték a fojtó kezét. A kán mellé rendelt orosz rezidens, Prozorovszky, kitűnően ismerte a tatár lelket, s odaigazította őket, a hová akarta. Utódja Lascarow különösen remekelt e részben. Titokban biztatta Sahin=Girajt, hogy ne hagyja magát. 1783 január 6-án meg országgyűlést tartatott vele s ott a gyöngé kán megkérdezte a mirzáktól, hogy mit tegyen ő a lázadókkal? Erre két lázadónak bélyegzett testvérével kiállt s újból megkérdezte,

kit akarnak kánjoknak: téged, felelék nagy riadalommal, mire a lázadókat halálra ítélték. Egy csomó murzának a feje is lehullott akkor a khassimi mezőn. Most kezdődik a Patyómkin szerepe. Beadatta a császárnőnek, hogy milyen kegyetlen ember az a «gárdaalezredes» (mert az lett Sahin-Girájból a saját óhajára), hogy saját testvéreit is meg akarta öletni, úgy hogy orosz csapatoknak kellett őket megmenteni. A császárnő erre megharagudott s kijelentette, hogy ezt tovább nem tűrheti, kérjék számon Sahin-Girájtól, miért cselekedte ezt? Azonközben ügyesen kijátszották ellene a Kubánban megválasztott Behadin Girajt, saját testvérét. Neki Sahinnak azt mondták, hogy a népnek nem kell, Behadint meg, a kit titokban biztattak, nyíltan haddal támadták. Sahin-Giráj, mikor aztán kérdőre vonták, hogy miért ölette meg a murzákat, nyílt gyűlésen lemondott s magát az oroszok kegyébe ajánlotta. Ezt a jelenetet is Patyómkin rendeztette a császárnő, a Sahin-Giráj pártja s a parancsnokló orosz tábornok háta mögött.

Azalatt már elkészült a császárnő manifesztuma. 1783 április 30-án kelt. Katalin császárnővel könnyű volt megértetni, hogy más kibúvó nincs. «A tatárok idegen sugallatra a saját szerencsájük ellenére cselekedtek», így szól a manifesztum s mesterileg elmondja, hogy hiába volt minden igyekezete az orosz kormánynak, mert a rendet helyreállítani így nem lehetett. Tizenkét millió rubelbe került eddig is a költséges hadakozás, szóval a tatárokkal közli, hogy állapotukon akképp változtat, hogy a krimi félszigetet . . . uralma alá veszi. Igéri azonban szentül, hogy benszülőtteknek tekinti őket, személyük, vagyonuk, mecseteik s vallásuk szabad gyakorlata épségben marad s e jogokkal szemben csak hűséget követel.

Úgy-e, testvér, ez jól volt kifundálva? A konstantinápolyi orosz követ nem is titkolja a mi királynőnk követe előtt, hogy ez a lemondás az udvar s a kán közt «elő volt készítve s így elrendezve» (cette abdication préparée et arrangée).

De a tragikomédiának nem ez a legérdekesebb tünete. Patyómkin futárral jelenti augusztus 1-én, tehát három hónappal a manifesztum után, «hogy a főmirzákat egybehivatta s kifejtette a császárnő kormánának az előnyeit. Erre ezek örömkialtásra fakadtak s csapatostul aláírták behódolásukat. Mindez *nagy csöndben* megy végbe». A csöndes örömkialtás a keleti politika kellékeihez tartozik. Ugyanígy hódolt be a Kuban Saworow tábornoknak. A lemondott kán volt pétervári követe járt legjobban. Egy 3000 rubelt érő gyűrűt s egy czobolyprémet kapott.

Sahin-Giráj s a néhány izetlenkedő kánjelölt sorsáról nincs mit mondanom. Kár erre a szerencsétlenre, a ki később török földre ment s kit Rhodosban, mint «orosz kémét» megöletett a porta, szót vesztegetni.

No, az a vád sem érdektelen, hogy évi járadékát, melyet az orosz kormánytól kapott, állítólag Patyómkín magának utaltatta ki!

S a porta, testvér, az ajvali-kavaki jegyzőkönyvben mindent hallgaton elismert.

Ne nehezted, hogy ezt az ismert dolgot újból föltáldtam, de szükség az effélet megismételni. Maguk a tatárok sem tudják, hogy mily szép nyugodtan adták be őseik a derekukat. Igaz, hogy a ki nem akart maradni, Rumeliába vándorolt. Jól cselekedtek-e nemzetük érdekében, arról így utólag nézve az eseményeket, nehéz ítéletet mondani. Röviden végzek, testvér, ne tarts a sok szótól. Tudod, hogy erről könyveket lehet írni s csak unalmas fölözés, a mit nyujték.

A rettentő nagy tatár birodalom, az eget megrengető Dsingisz nemzete, melyet uralt az orosz, melytől tatár abszolútizmust tanult a moszkvai nagyfejedelem, néptörzsszé lett hódított földjén. A vallás is oka, hogy nem fejlődött, a ki a holdév szerint számít, hátra marad. De elvégre a mohamedán fölfogás a maga mély erkölcsi tartalmával eszes vezér kezében még újabb életet is lehelhetett volna a gyöngülő szervezetre. De a szerencsétlenség, a gyűlölet, a tehetetlen vezérek s teki-

telyük elhanyagolása siettetta a bukást.

De tán jobb is, hogy gyümölcsöt árulnak, mintha rabolnának — mondhatnád. Meglehet, de minden ország, melynek mohamedán alattvalói is vannak, jól teszi, ha ismeri a lelkületüket. Nos, én sem nem sajnálom, sem nem gyűlölöm a «testvér» tatár nemzetet (Mit szól ehhez Szinnyi?), de rajtok épp oly kevéssé lehet segíteni, mint nagyobb testvérükön, a törökön.

Mínhogy én nem is akarok nekik fogadatlan prókátor módjára tanácsokat adni, inkább automobilba ültem, elhajtattván vele az orosz Rivierára. Hát testvér, ez okosabb és szebb is minden visszatekintgető okoskodásnál.

Szevasztopolban reggel kilenczkor felülsz s a hetvenkilencz kilométer utat három óra alatt — nagy megállásokkal — kényelmesen megteheted, föltéve, hogy a harminczöt kilométernyire eső baidar-völgyi lejáróig bele nem ütődöl valamely társzekerbe, vagy le nem fordulsz a rossz kanyarodóknál. A Baidar-völgyéig egyhangú mészkőhegyek alkotta széles völgyek mentén indulsz, a táj érdektelen. Bürgék engem sose lelkesítettek, az van elég nálunk is, állatban meg emberben is. Hanem a Baidar-kapu két sziklaalkotta természetes boltozat, melyről letekin-tesz a végetlen Fekete-tengerre s a partmentén kigyózdó apró helységekre, belém nyilallott. A hátam mögött egy muszka földrajzi professzor akart, úgy hiszem, imponálni fiatal, nagyszemű feleségének, mert így kiáltott föl: láttam ennél szebbet is. Én ezen a helyen szebbet nem képzelhetek, s mit ér nekem a két éve megélvezett Rigi vagy Mentone, ha

most ezt láthatom! A ki egyhangú kopár vidékről cziprusos, tropikus vegetációba jut, s maga előtt látja a messze végtelenségben eltűnő, nagy fénylő tengert, elképzeli, hogy minő hatást tesz e látvány.

Az orosz birodalomnak csak ez az egy igazán szép és egészséges tengerpartja van, érthető tehát, hogy idejön, a ki teheti: doktor, páciens, nyári lakos és a sok különféle turista, Azt, hogy Jaltáig menet, útközben Alupkát, Koreist és még egy pár telep után Livádiát éred, minden útikönyvben megleled. Hogy azonban hány gazdag ember lakhatik e nagy világrészben, a saját szemeddel ítélned meg, látván, mily nagy tengeri fürdőtelepek alakultak itt. Ízléses nyári lakok s minden kényelem megadatott e helyeken, akárcsak a nyugaton. (Egy helyütt éreztem a faggyút.) Livádia fehér nagy palota remek parkban. Angol reneszánsz stílus. Ezt a helyet azért szereti oly nagyon a császár, mert itt «magánál van» (chez lui). Levetheti az álarcot s élvezheti a magányt; a tenger s csak azokat látja, a kiket akar. Kedves tatárjaitól nincs mit tartania.

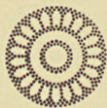
Jalta, testvér, nagy s teljesen orosz tengeri fürdő. A tatár faluból tán már 26–27,000 lakosú város lett, melyben évenként 20–40,000 vendég is megfordul. Évadja az augusztus, ekkor utazik az orosz közönség a Fekete-tengeren a Krimbe s a Kaukázusba s ilyenkor jön ide a czári család is. Jaltába nem vezet vasút, a hajón utazás meg csak augusztusban kellemes, ezért tódul ide ilyenkor a nem éppen tengerálló orosz közönség.

Eleve is megjegyzem; hogy ilyenkor a klíma nyáron elég jó, főlmeegy ugyan 37 fokig is, de tűrhető; különben ugyancsak változó az időjárás, a tél megjárja, zérus alá nem száll a hőmérő. De mindezt azért írom, hogy ide csábítsalak. Hát testvér, ez olyan tengeri fürdő; melyben nincs hullámvérés, a partszegélye pedig éktelenül köves, mint a Fekete-tenger mentén mindenütt. Luxus, bolt, drágaság, pazar fogatok (bérkocsik és magánfogatok egyaránt) tatárarulta gyümölcs, légy, a főutcán a megrekedt levegő s a lovak szemete, a bokharai emir palotája s én, a te barátod, mint egyetlen idegen, adjuk meg annak a képnek a keretét, melyet neked Jaltáról íme nyújthatok. Mert az *igazi* közönség csak később jön ide; a ki most itt van, az gazdag kupecz vagy intellektuális osztálybeli. Igen kedves emberek ezek. Modoruk ugyan nem a felső tízezer angolé, de a közönséges angolénál és németénél jobb. Egyik sem törődik a másikkal, de nem dűrvák. Nincs annál unalmasabb dolog, mint azt a sok reánk erőltetett apró s fölösleges szívességet hono-
ráltni, melyet udvariasságnak nevezett el Sasku.

A kínos fürdészek után csak reggel nyolczig sétál-gathat az ember, ha tudniillik nem szereti a tolongást. Mert azután éjfélig oly eleven korzó támad a «riván», hogy bárhol is tömegszámba menne. Csak az a tatár-szag ne kísértene . . .

S én mégis fölmentem a mecsetjükbe. Kedves, udvarias kiatib (csátib), a mecset hitszónoka, fogadott s megmutatta a jótékony tatáregyesület főntartotta népiskolát s a készülő női kézimunkaintézetet. Vakufjok a mecset-alapítványból áll s évi 3000 rubelt jövedelmez. Ebből látják el a mecset összes szükségleteit. «Nem igaz, hogy mi nem hívunk orvost a gyermekeinkhez, nem igaz, hogy mi ellenezzük az asszonyok haladását. Az igaz, hogy tatár orvosaink vannak, a kik egyetemet végeztek s leánygimnáziumot akarunk». Ezeket mondá nekem. Meghallgattam, de nem válaszoltam rá. Minek? Fejtegessen neki, hogy elkéstek? Beszéljek neki hanyatlásokról? Hát ez a végzetük. Pedig, mint mondám, az orosz nem bántja őket: tegyenek, a mit akarnak, csak az állam hatalmi körét ne bántsák. Az orosz köznép nagyobb része kis-orosz lévén, még barátkozik is velük, sőt úgy építkezik, mint ők. Sőt olyan beczésésfélét is lát az ember, mintha az orosz «kultúrholdár» az esetlen, de becsületes tatárt szeretné is.

Mit hoz számukra a jövő, nem tudom. Elfogynak-e statisztikailag, mennek-e valamire kultúrtörekvéseikkel — ki tudná azt előre megmondani? Én úgy vélem, hogy a Krimben nem boldogulnak s apródonként levitézlenek. Az északi részen, Szimferopol körül, máris gyökeret vert a telepes német s orosz, délen meg a nagybirtok szorítja őket. A régi görög istenek is fölkerülnek az égre — csillagneveknek, hogy a tatár nemzet emléke nem kerül-e szintén föl a csillagmappába, arra a kérdésre én nem felelek. Csak aztán mi is ne járjunk úgy, testvér!

VIII.

Batum, 1913 szeptember.

Testvér,

Úgy=e megengeded, hogy körülvigyelek gondolatban a Fekete-tenger partszegélyein. Nehéz lévén a te értelmed, jegyezd meg, hogy Jaltában fölszállottam a «Puskin» nevű tengeri gőzösre. A hajó leírását és Puskin életrajzát s az «Anyegin» méltatását, remélem, elengeded. A hajó szakácsát Joszip Antonovics Jaczkowszkinak hívják s a maga szakmájában kiváló ember. Nagy zöldségkedvelő, derék a halkészítésben s nem faggyúval főz. Meg lettél vón elégedve te is. Kapitányom is jóra való ember s nagyban kegyel, mert megéreztem az esőt, holott a barométerum ezt csak egy félnappal később jelezte, mint én. Ha egy zongorát is oda-képzelsz, a melyen, hála a sirokkónak, senki sem játszik, meg egy rossz írószerszámot, a melyből íme bölcsességemet merítem, mindent tudsz.

Mert testvér, értsd meg, hogy én a leveleket úgy és akkor írom, ha kedvem tartja s ha hozzájtok. Hogy mit írtam a napokban, arra nem emlékszem. Hát még itt is koturnusban járnak? No, ezt otthon sem teszem.

Van a hajón egy csomó gyermek: fiú, leány vegyesen. Igen kedvesek s folyton hajósdit játszik a sereg. Egyik elől sistereg s utánozza a hajó kerekét, vagy tizen utána topognak egymásba csimpszkodva s az utolsó utánozza a szirénát s folyton tutul. Ezek észrevették, hogy írok s különös előszeretettel éppen előttem tutultak és sisteregték, Miért ne engedjem én magamhoz jönni a kisdedeket — s elgagyogtam velök. Ez alatt megtanítottam őket madáryelven fütyülni. Rögtön fölfogták ezt a jeles mesterséget s otthagytak. Azalatt a fődélzetre mentek s folyton fütyülték a Puskin, Anyegin, Nicsevo, s több ily jelszó melódiáját. Ez meg az apáknak s anyáknak nem tetszett s a kedveskék most a fődélzeten tutulnak tovább.

Másnap Feodosszijába (Theodozia, Kaffa) értünk. Annyi lakosa van, mint Kassának és pedig a következő sorrendben: nagyoroszok, kisoroszok, tatárok, görögök, törökök, örmények, georgiaiak, karaimok, zsidók, németek, lengyelek és cigányok. Mindegyiknek megvan a maga temp-loma, persze a kisoroszoknak nincs. Csak azért említtem külön ezeket, mert ők alkotják az oroszság kirajzott tömegét; a nagyorosz jobbjára

hivatalnok. Itt azután tanulhatsz etnografiát. A város csudaszép öbölben fekszik, elférne ott néhány százezer ember is.

Legelőbb megfürödtem a népfürdőben 3 kopekért. Mária Feodorowna nagyhercegnő alkotta azt az üdvös intézményt, a mennyiben a nagy folyókon s a tengermelléken munkások számára ilyen ingyen fürdőket állíttatott. Magam voltam, tehát kényelmes volt a fürdés. Utánam jött a nép, lemosakodott s ment a munkába. Én is azt cselekvém. Fölmentem az öböl alkotta amfiteátrum közepén fölállított görög stílű múzeumba, a melyet már hétkor reggel nyitnak...

Ez a Kaffa azért is érdekelt, mert a genovai telepítésnek egy érdekes típusa. A tatár kánoktól a génuai Szent György-bank — egy génuai tőkésekből álló betéti társaság — kibérelte a délkeleti partot. Ezért bizonyos partbért fizetett, de szabad kiviteli s beviteli joga volt, s a saját hatóságát gyakorolta a génuai köztársaság segítségével megerősített külön telepen. 1263 — 1475-ig virágzott ez a gyarmat, a melynek élén külön konzulok állottak: Puschiak, Grimaldiak, Doriák, stb. A végtelenül szilárd alapfalazatú génuai bástya máig is megállott romjaiban. Murzakevics I. jeles odesszai tudós, igen alapos munkában megírta a génuai telepítések történetét. Ebből tanultam meg annak idején, hogy a bank 1450 — 52 — nincs nálam a jegyzet — egy Kaffában lakó kolozsvári kereskedő útnjár Hunyadi Jánostól segedelmet kért. A múzeum kicsiny, de nagyon érdekesek a főniciai, génuai s örmény maradványok benne. Az olbiai, pantikapaeumi telepek maradványainak itt kéne lenni, de az oroszok is mindent a nagyobb középpontokba visznek, helyt meg csak a szecska marad. Jó, hogy nem volt velem az *altruista bank* igazgatója. Ugyanis egy igazán értékes régi örmény templomajtot őriznek a múzeumban. Biztosra veheted, hogy alkudott volna rá, vagy ha nem adják pénzért, elemelteti. De rajta csipendették s egy más múzeumba kerültünk volna.

Innen Novo Rosszijszkba kocsizánk tengeren. Ez aztán a Jenki-telep a Kaukázusban. Elevátor a kikötőben, vasúti állomás s a feodossziai népségek mellé még tégy hozzá cseheket is. American barok, munkás-telepek, két óriás cementgyár (francia s német kézen) ezek ime a megjegyezni valóm. Miért adott az Isten éppen egy nemzetnek annyi kikötőt s másnak alig egyett? Nagy ámulatomra egy már itt született morva kocsis vitt a közel 3 km-re eső városba. Mily örömmel magyarázta nekem anyanyelvén, hogy ez itt a hivatal, ez kaszinó, ez a tömlőcz, ez az első parikmacher (borbély) s itt van a legjobb sör. Megmaradt jó katolikusnak. S a cseh legildomosabb szláv létére mindig dicséri az orosz, üzleteket csinál vele, de — a hitéből nem kér. A cseh nyugati ember, azért kevés kivétellel alig marad meg itt, még ha meggazdagodott is.

Hëj, testvér, esik az eső, pedig a «kaukázusi Riviera» mentén vagyunk. Erdős hegyek, szép formációk gyönyörködtenék az embert, ha az a sok áldás nem zárná el a kilátást. Ólmos felhőkől hull az eső, veri a fedélzetet a vén Puskin — majdnem oly régi, hogy Anyegin már szép-apa is lehetne — kegyetlenül hímálódzik. A gyermekesereg, tisztek eltűnnek, csak egy hátul varkocsba kötött hajú pópa s örmény hitsorsos kollégája — rém egy alak — kiterítik köpönyegüket s a fedélzeten hanyatt fekszenek. Addig nyögöcséltek, míg elállt az eső. Kiderült a nap, forrón süt immár.

S elkövetkezett egy álomba illő sorozata a bűvös partvidéknek. Mindent elnevezvén Rivierának, ezt kaukázusi Rivierának nevezik. (Be kellene nálunk is hozni az újpesti, csepeli vagy visegrádi Riviera nevet: jobban hangzanék. A szerbek már régen használják a szerb Svájcz nevet.) De szó, a mi szó, testvér, ha messze el akarsz menni hazulról, hogy remete magányban el-elmélázz magadban szép hotelben meglehetősen ellátás mellett s korioláni hangulatodban nem akarsz látni honfitársat: jér ide. Igaz, hogy azon a pénzen, míg idejutsz, egy hold földet is vehetsz. Úgy sem jössz ide, tehát inkább a komolyabb végén fogom a dolgot.

Egyik fürdőhely a másikat éri Szocsitól — Szuhumkalehig. A tengerpartra szögellő busa erdejű magas domsorozattal párhuzamosan vonulnak végig a kaukázusi hegyek. A távolban kéklő havasokat vélsz fölismerni. S a mint tovasiklik a hajó, megint elfog az a magambaszállás, az a fölolvadás a környezetben s a tájban. Semmit sem látok s mindent észreveszek. Különféle emberekből egész egy menaszéria él, mozog, zümmög, csacsog a leghihetlenebb nyelveken s úgy vélem, mintha mindent értenék. Egoistává válok s mindennel törődöm. Egyik bolond eszme űzi a másikat. Néha elszomorodom s megsajnálom magamat, hogy miképen is juthat eszembe egy s más nyakatekert ötlet. A kaukázusi hegylánczokon látom odaszögezve az első reformátort: Prometheus, sikkasztó is volt, mert tüzet lopott, kért volna, akkor megmarad a mája. Aztán fölvetem magamban a kérdést, hogy mit törődöm én a tüzzel, mikor Irinyi József amúgy is föltaálta a gyujtót. Csakis akkor térek magamhoz, ha már nagyon elkap a fantázia s magamon kezdek mosolyogni. Ilyenkor aztán nézem a vidék folyton változó képeit, észreveszem, hogy a kultúra elhatott már idáig, feltörték a földet mindenféle s igyekeznek értéket produkálni földből, erdőből, bányából, vízből egyaránt.

S milyen nagyot változott a világ itt 1783 óta, mikor két georgiai (gruzin) fejedelem, az egyiket Salamonnak hívták, a másiknak a nevét sebtében jegyeztem föl s nem tudom elolvasni, Mingrelia s Georgiát fölajánlotta Katalin czárnőnek, kérve országaiknak hűbérül kezükön hagyását az ő védnöksége alatt. «Futár ment — így ír a pétérvári

VALONA: KEMAL BEY SZÉKHELYE
(XIV. levél.)

akkori követ, Cobenzl Lajos — Patyómkín herceghez, gyémántokkal gazdagon kirakott koronákat, kormánypálczákat s kardokat vitt neki, hogy átadja e fejedelmeknek s fogadja el behódolásukat. Azt remélik Pétervárott, hogy az orosz és török birtokok közt egy közbenső védfala támad majd a császáró birodalmának, Ezek a fejedelmek s országaik oly nyomorúságosak — folytatja a követ —, hogy nemcsak nem jövedelmeznek semmit Oroszországnak, hanem még penziókat kell majd fizetnie a fejedelmeknek, hiszen ebben reménykednek a fejedelmek magok is, ezért hódoltak be. Mindez Patyómkín herceg műve, ezzel a császárnó dicsfényre vágyásának nagyban hízelgett. E fejedelmek előbb adót fizettek a portának, melytől csak a küesük — kajnardzsei béke következtében szabadultak meg. Tudniillik fiúkat és leányokat kellett évenként Sztambulba küldeniök. Efféle adót a császárnó bizonyára nem fog tőlük követelni.»

S ez az akkor nyomorúságos ország ma a Romanov-háznak egyik gazdagon fizető apanázs-birtoka, a mennyiben java részével a korona rendelkezik.

Sokat törtem a fejemet azon a leányadón. Mintha valahol olvastam volna, hogy az Andromache-Theseus monda erre vonatkoznék. Valami sárkányok, tehát őslakók, vadak, fehér húsú leányokat követeltek, a miért megtúrték a jövevényeket. S aztán akadt mindenütt egy olyan huszártisztforma Theseus, a ki levágta a «sárkányt». Emlékszem Rubensnek egy jól kitáplált Andromachejára, kinek csak úgy feszül vastag csuklóján és bokáján a láncz.

Ily elhízott Andromachékat ifjabb s öregebb, de fekete kiadásban látok itt eleget magam körül. Hogy miért nevezték el éppen kaukázusi fajnak a fehér embert, máig sem tudom. Azaz tudom, hogy ezt az átjáró nagy darab földet tartják szintén egyik vagina gentiumnak, a

fehérék eredő telepének. De a ki itt lakik, testvér: gruzin, láz, abeház, cserkesz, osszét, avar, tatár, s a többi olyan gyapjas hajú fekete komplexumú, hogy csak a rizsporral — mult vón ki, mielőtt alkalmazták vón a hölgyek, — meszelik magokat fehérre a georgiai — a maguk nyelvén: gruzin menyecskék s leányok. Tudom, hogy ezzel bolondot mondok, de jön az még czifrábban is testvér.

Elgondoltam tudniillik, hogy nem lehetne-e itt valami szebb rabszolgálot venni — tudod csak akademicze beszélek. Az ember felnevelné s öregségére főzetne vele (már tudniillik, ha mi megöregszünk s nem ő) kamillateát. Ennek az eszmének azonban — hiába biztattál, — éppen négy akadály a) el van tiltva, b) ha nem volna is eltiltva, többbe kerül, mint a nem rab szolgáltató, c) nekem ez a fekete erős kötélhajú, holló= vagy bagolyszerű szemű, rudas orrú, befelé járó, görbített hátú fajta nem tetszik, d) mit csináljak vele? — Ezek után letettem az ilyen csak kaukázusi útban támadt gondolatról s inkább a fedélzet utasai között mozogtam. Hát, testvér, egy ilyen kaukázusi hajó fedélzete nemcsak éjjeli, de nappali menedékhely is.

Az a tizenötféle nemzetiség, s hat-hét vallás, melynek alsóbb rendű képviselői itt összeszorulnak, valóságos eleven tanszermúzeumot képvisel. De ez csak a tudákos része a dolognak. Érdekesebb az emberi oldala. Annak a megírása már a Gorkij pennájának való. Én csak látom őket, de a belső fotografájokat nem ismerem. Ezek ősalakok, mi tejeskávén s egyéb kotyvalékon elpuhult típust alkotunk. Itt fekszik egy kilencz-tíz éves halálra vált orosz leányka, száraz kis lábaival lábában kapálódzik s vizet kér. Két rongyos tatárfiú futva megy vízért. Ketten is hozzák, megissza mind a két bögrére valót. Aztán odatelepesznek, mint két kis kuvasz s nézik a beesett szemű beteget. Az anyja kétségbeesve nézi s szoptatja a másik apróbb porontyát. Nem messzi tőlük két török (oszmanli) játszik naphosszat — durákot. Négyen is kibiczelnek, de egy szót sem szólnak. Ha megunják a kibiczek, elővesznek egy halaványpiros görögdinnyeszeletet, melyet karbuznak, arbuznak neveznek. Ebből is láthatod, testvér, hogy azoknak a hunóknak nem volt éppen oly=oly hősi nevük. Az a IV. Kun László korabeli Árboz, Arboz vitéz (Nagy-Kőrös mellékén máig ismert helynév), olyan görögdinnye nevű volt, akár a Körte cigány. De ez nem sértés, mert a görögdinnye jó s itt nemzeti étel. Arrább ettől a csoporttól egy feltűnően nemes arczmetszésű pásztor tiszta feketében, feje körül fekete kendő turbán formában, a botjával karikákat rajzolgat a szomszéd izraelita batyuján. Azt hittem, hogy láz nemzetbeli. Kiderült, hogy örmény pásztor. Ritka szép emberfaj ez, s a városi örménytől teljesen elütő: akár a zerge s a kecske, úgy viszonylanak egymáshoz (a kecske a városi). Puskás abeházok, magas, szép szál nyulánk legények, fekete

turbánnal, hátul lelógó boncsokkal — ma mezei csendőrök — békésen majszolnak egyhangúan éneklő nagyorosz rezervisták mellett. Hátul egy élelmes karaim képeket kínálgat szótlan, rőtbauszú, kékszemű polyakoknak. Asszonyok, gyermekek, mohamedánok, zsidók hevernek egymás mellett, a zsákok hátán egy pápa ül, akár Jónás próféta, mikor a czetből kiakolbólíttatik. Az étel- és szénszag bódító. Egy-egy kutya felvakkant, ha a farkára lépnek s irigyen nézi, mikor az «ariszokraták» uborkával megrakott kenyeret majszolnak a tea mellé.

S ebben a társaságban példás a rend s a fegyelem. Nem esik itt egy szitokszó sem. Három nap alatt egy összetűzés sem volt köztük s a végén a kaukázusi Venusnak egy — úgy látszik — birodalomszerte megfordult papnője a shawljába burkolta azt a halálra vált szegény kis aszkóros leánykát, a kit utóbb holtan temetni vittek. Hidd el, testvér, ez nem belletrisztikus összeállítás, nem képfestő «mendaciuncula»: Apró, de való mozaikok, a miket láttam. Embernek érzik magukat, összeszorulva egymás mellett. Nem szentimentálisok, mert nem a szeretet vezérli őket, hanem a nyáj ösztöne. Iszen a bürgék közt milyen sok fajta akad, csak pásztor s kutya kell mellé. Nos, a pásztor a hajóskapitány, a ki ura a helyzetnek. Kutya meg itt nem kell: hajón vagyunk, tehát nincs merre menni.

Azaz megyünk mi, mert a hajó végállomása — Batum, a Kaukázus benyitó kikötője, az egykor oly élénk orosz nafta-Liverpool.

Hogy Rothschild a pogrom miatt pusztulni engedte nagy telepét s a munkásság elköltözött, az az ő s az oroszok ügye. Ezekről beszélt nekem itteni ismerősöm, mikor a magnoliákkal, mimózákkal, sykomo-rokkal beültetett boulevardon szürcsöltem a teát. A pálmafa is vígan tenyészik; olybá vettem ezt a környezetet, mintha valamely üvegháznak leszedték volna a tetejét.

Mikor legutóbb erre jártam, éppen fejlődőben volt ez az elhanyagolt török hely; ma ugyan levitézlett, mert a naftatartályokat Alexandriában üritik ki, de tiszta hely, a hol megélhet az ember. Van gimnáziuma s a gruzin s örmény elem halad s erősen résztvesz a nyugoti átvedlésben.

Mert, testvér, a mennyire szoros lett a Krim s a Fekete-tenger északi kikötői s az orosz alföld között a kapcsolat, annyira nem orosz még a nagy csiszolás mellett sem a még nem is olyan régen pót-Szibériának tartott Kaukázus. «Ezek mind naczionalisták — mondá egy montenegrói vajdaleány, a ki egyik itteni milliomoshoz ment férjhez —, nem lehet majd ezekkel bírni». Én persze mit feleljek rá? Bizonyos, hogy ez a sokféle s tanáraik szerint nagyon fogékony elméjű nép csak ily erős kézzel szorítható le egyelőre. De eloroszosítani éppen sokféleségök miatt nem lehet őket. A denaczionalizmusnak vagyis oroszosításnak is van határa a nyugaton és a keleten.

De nem elmélkedem én itt arról, a mit egy életen át sem lehet jól megérteni s megértetni.

Akárminth legyen is, a Kaukázus kincsei már megnyíltak s erősen merítenek belőle francziák, északamerikaiak s németek. «Ha fölnyit az úr egy mogyorót, biztos, hogy németet talál benne», mondá ismerősöm, a németek rendkívüli ügyességét dicsérvén: «Hát Ausztria és Magyarország — kérdem — hogy áll a kaukázusi forgalomban?» «Hát uram, — felelé — ha tudni akarja, úgy, hogy 1912-ben 1911-hez képest a ki- s bevétel egyaránt 47 százalékkal lett kevesebb.»

Fölsorolta a cikkeket, okokat, de én azt kérdeztem tőle, naivitásomat fedezendő, hogy: de furcsa íze van ennek a teának!

Hja, mondá, ez kaukázusi ültetvény. Ugyancsak Csakvában, — vagy 18 km Batumtól, 690 négyszög djesszatjénon (1 d. = 1'09 ha) — a korona térszágain a magánosok is teát termelnek. Első minőségű teát ott a telepen 1 rub. 70 kop.=ért kap az ur (2 korona 60 fill.).

Testvér, mindig szeretem a fű növést szemlélni, hát megnéztem ezt is. Évente három aratás van. Nos ha éppen kíváncsi vagy a teaültetésre, azt megtudhatod bármely lexikonból. Nedves, meleg égélj kell ennek az izzasztó fűnek. Behoztak ide egy Csuli-Han nevű 8000 rubellel díjazott «csájmijsztert», a ki itt igen csinos házat épített s varkocsát levágva cserkeszmódra vágat föl s alá. A termesztés és feldolgozás módját csakhamar megtanulták. Belfasti gépekkel dolgoznak. Ha, testvér, Popoff-féle teát iszol, jegyezd meg, hogy kaukázusi teával kevert teát élvezel, mert jelzett úr a korona mellett a legnagyobb teista itt. Hanem azért azt hiszem, hogy a kínaiak egyszerű eljárása odahaza jobb palántát ad.

A kaukázusi tea analog ízű, mint az újbor. Olyan édesgyökérforma. Kevertem tehát kamillateával s hidd el testvér, nagy hatását éreztem. Hátha valami czifra név alatt árulnatnád ezt a keveréket? Esetleg használ a reuma s a lábtörés ellen. A jövedelmen osztozunk. A mily virágkedvelővé avatott morcosos Tyatyánk, az egykori hipertesta, te a gyönyörű hortenziákból s tamarindákból kötött bokrétát, a melyet ismerősöm felesége kapott, többre taksálad eszmémnél.

Nos, testvér, a Fekete-tengerpart orosz határáig jutottam. Sok minden bazárba illő czinczogást ojtottam lelki füleidbe. De ne hidd ám, hogy csak azt láttam, a mit itt jól-rosszul papírra vettem. Nem írtam le minden eszmét, a melyek agyamba tódultak, azon egyszerű oknál fogva, mert nem mertem ítélni — egy világ felett. Nem kell tán ismételtnem, hogy Oroszország nem állam, hanem egy külön világrész, külön életnézettel, az ösztönszerű és homályos törekvések oly tömegével, a melyet alig sejdíthet meg egy-egy ember. A szépézését ugyan melyik idegen érti meg? Mi magyarok, ha úgy nagyon belemélyedünk az orosz tenger hullámverésének a vizsgálatába, valami rokonszerű vonást

VALONA : A KIKÖTŐ
(XIV. levél.)

tán föl is fedezhetnék egy-egy hullámban. De mindez csak szóvirág. Ezelőtt harmincz évvel, ifjú lelkesedéssel, a mikor az ismeretek hiánya megadta a bátorságot, mertem írni Oroszországról hazánkról — könyvet. Ritka egy munka lett belőle, mert a sajtóshoz került.

Azóta az orosz bevitelben s kivitelben a németek járnak elől, mi csak az ötödik helyen vagyunk. Német s amerikai gépek dolgoznak s ez a mesés fejleszthetésű világ halad előre rohamosan. De nem kívánok itt a gazdasági jövő képéről elmélkedni. Akadna abban oly sötét árnyék, hogy a statisztika számszerű adatainak az értékét le kéne szállítani.

Ma, testvér, annyit mégis tudok, hogy nem merek itélkezni, de nem mernék még csak a széléhez is közelíteni annak a nagy témának, a melynek Oroszország a neve. Mondhatnád, hogy Leroy-Beaulieu is írt Oroszországról. Nos, testvér, az igaz, de — hivatalos adatok alapján. Az orosz hivatalos adatok meg nem lehetnek pontosak, mert, ha akarnák, sem tudnák összeszedni Vladivosztoktól Kisinyevig s a Ladoga tótól Karszig az exakt tudást. Szakmonografiát írhatsz, testvér, egyes orosz történeti, közgazdasági, nyelvészeti stb. kérdésekről, de az orosz világra véges emberi fáklývával egyetemes világot deríteni ma nem lehet. Lexikonok meg csak csontvázat nyújthatnak.

Emlékszel, testvér, hogy nemrég beszéltünk egy német munkáról, a mely Oroszország keleti törekvéseinek történetéről szól. Hangsúlyoztuk, hogy igaz ugyan a mit e törekvések vallási jellegéről ír, de mindez nem új. Az sem áll, hogy az oroszok azért értek el nagyobb sikereket, mert a Habsburg-ház nem tudott oly intenzíve támadni, mint a muszka. A Habsburg-politikának, megismétlem, 1866-ig két szárnya volt, egyik keletre, a másik nyugat felé irányította, ezért nem tudta oly határozottan egy célra erejét összpontosítani.

Elutazásom előtt egy közös régi barátunk ezeltört harmincz évvel megkezdett s nem emlékezem már, hogy miért félbenmaradt tanulmányom töredékét megküldte nekem. Tán nem untat, ha egyet-mást közlök veled e torzóból. Ebből kiderül, hogy — a mint Osztermann, a német-orosz államférfiú délkelet felé tudta irányítani az orosz politikát, azonkép német tudós szedte dogmába ennek az alapelveit. De íme, olvasd:

«A pétervári császári könyvtárban (H. IV. F. 159.) ily című német kéziratot őriznek: «Megokolt alapos előterjesztés Ő császári Felségének, a minden oroszok czárnőjének bizonyos czéلبavett területek és igazak irányában támasztott jogos nagy igényeire nézve». Szerzője nincs megnevezve. Valószínűleg a császárnő valamelyik akadémiai tudósa írta. Megrendelésre vagy kedveskedésképp készülhetett, nem tudni. A munkálat kétszeresen érdekes, egyrészt, mert első rendszeres formulázása a czárság igényeinek s másfelől, mert a szláv népek közösségét ezeltört másfél száz évvel politikai dogmaként állítja föl. Az, a mi Nagy Péter idejében csak vallási érzés volt a Keleten mngfordult orosz ortodoxok között, a mi németünknel biblikohistóriai alapon nyugovó czéلبnak tűnik föl. Mikor a moszkvai szent szinódus nem akar egyebet, mint a tiszta keresztényen hiten lévőeknek könyvekkel ellátását, s a bécsi orosz nagykövet (Beszusev) «az isten nevében alázattal kér» figyelmet, némi érdeklődést a magyarországi szerbek részére, a pétervári tudós így ír (27 l.):

«Az oroszok, mondhatni, rokonai a török területen lakó népeknek s még inkább megerősíthetik a rokonságot, ha ő czári felsége hatalmát ottomán területre kiterjeszti, a mire különben a történelemből folyó egyenes joga van».

Ezt a történelemből folyó jogot bizonyítgatja a szerző. A hosszas idézetekkel fölékesített nagy munkában kétségtelenül a bizonyítás módja a legérdekesebb. Alapul szolgál az a jóslat, a mely Dániel próféta könyvében foglaltatik (Cap. XI. v. 13, 15.) s ekképen szól: «13. Mert az északi király megtérvén, állat nagyobb sokaságot, hogy nem az élők, és egynéhány esztendő mulván elmégyen nagy sereggel és nagy gazdagsággal»; «15. Mert eljő az északnak királya és töltést tölt és megvészí az erős várost és a délnek királyának karjai meg nem állhatnak, sem az ő válogatott népe és semmi ereje nem léssen az ő ellensége ellen való megmaradására» (Károli G. fordítása).

A német-orosz tudós az északnak királya alatt az orosz császárt érti. A négy világgöröl való ó-indus fölfogást alkalmazza a világ ismert történetére s kifejti, hogy az emberiség nagy világmonarchiákban érvényesíti erejét. A mint az egyiknek génusza elhalványodik, a másiknak tűnik föl a hajnala. Ilyen világbirodalom négy volt. A római imperátorok birodalmára következik a német-frank világuralom, a melynek

nyomában jár az ozmánna vált keleti császárság. A keleti császárságnak utóda a teória szerint nem is lehet más, mint az északi világbirodalom, az orosz, a melynek az a hivatása, hogy az egész földet átölelje. Íme ez a szó ORBIS annyit jelent, mint:

Orientalis Russorum Borealium Imperatoribus Subjunguntur, vagy
Orientalia
Regna
Borealibus
Imperatoribus
Subjunguntur.

Szerző megtalálván a jelmondatot, a melyet a Habsburgok A. E. I. O. U. (Austria erit in orbe ultima)-jával szembeállíthat, szemléltető alakban is megszerkeszti a maga orosz orbisát.

A négy világbirodalom közül leghatalmasabb s utolsó az északi lesz. Az ozmánok csak bitorolják a keleti császárságot, isteni és emberi jog szerint az észak császára lesz e terület ura. Ez és nem más a tudós szerző álma.

Nem kívánjuk a megrendszeresített legenda fejlődését vázolni, a melynek lélektani alapja abban a néphitben, jobban mondva érzésben gyökerezik, hogy a jövőt, a jobbrafordulást bizonyos személyekhez köti.

Minden öntudatos nép, a mely a történelemben szerepelt, a mely sorsát a magabelátása szerint igazgatta, kiválasztott népnek tartja magát. Ennek az önhittségnek, ennek a bizalomnak meg kell lenni minden nemzetben, a mely érvényesülni akar. Hatalmas, gazdag elemek tűntek el a história színteréről, pedig mérsékeltlen, józanul fogták föl helyzetüket, célzataik becsületesek valának. Rongyos pásztornemzetségek, a kiket idegen erőszak vert össze nemzetté, megremegtették a világot. A norman kalandorok megigázta szlavo=finn oroszok kiállták a turáni faj minden támadását, a bennök rejlő homályos sejtelem, az a hódító erő, a melynek végső ábrándképe a szláv ORBIS, föltűnik már nálunk is a Thun Leo gróf és Pulszky Ferencz levelezésében 1843-ban.»

Pedig, testvér, ez a szláv egyetemesség nem létesült s nem is létesülhetett. A mi államférfiaink közt Kállai Béni 1869-ben a «Reform»-ban fejtette ki legelőször, hogy ez nem is fog soha elkövetkezni.

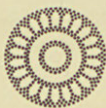
Az orosz vagy beolvasztja idegen nemzetiségeit, vagy nem. Ha beolvasztja, akkor nem lesz többé homogén orosz faj, hanem új, oroszul beszélő, de más faju «irek» támadnak majd köztük. Akkor a saját területükön belül önálló akarnak lenni, mert világbirodalom, a mely a rómainál nem tudom hányszor nagyobb, nem állhat fenn az idők végételenéig. Ha meg — a mint valószínű — nem sikerül a beolvasztás, a szétmállási folyamat abban a mértékben fog elkövetkezni, a mint a

nyugati befolyás előbbre hatol. Így szólnak, a kik Oroszországot ismerni vélik. A nyugati eszmék, a közlekedés, a világforgalom előbb=utóbb alámossa az exkluzív orosz sziklát, — hogy mikor, jóslat dolga. Ma erős az orosz.

Lehet, hogy tévedek. De nem hiszem, hogy egyben igazat ne adj. Vesse magát fiatalságunk az orosz világ egyes részletkérdéseinek a tanulmányozására, lássa meg az eredetit s jót ott is. Négy=öt értelmes fiatalember évenként nagyon sok hasznosat tanulhat s láthat ott. De tegye rendszeresen, nem mint mi, a kik extenzíve dolgoztunk.

Ne féljünk mi a szlávizmustól, de ismerjük meg céljait s dolgozzunk keményen, hogy megmaradhassunk. Mindezért nem kell sem szláv=, sem oroszfalónak lenni.

Ezek az eszmék vezéreltek, a mikor a Lloyd-társulat gőzöse: a «Graz» az anatóliai tenger felé fordult s búcsút intettem Batumnak.

IX.

Inneboli, 1913.

Testvér,

Elcsépeelt dolog, hotelszerűen, nagy kényelemmel berendezett hajóról dicséretet zöngeni. De bizony mondom, testvér, ha érdekes is orosz hajó fedélzetén kaukázusi embermúzeumot tanulmányozni, fölöttébb jól esik a Graz hajó emeleteiről nézni a napfölkeltét s kényelmesen eszméket cserélni, ha van kivel, ha meg nincs, akkor magadban úzni-fúzni benyomásodat. Első éjjel Jázonról s az aranygyapjúról álmodtam, legalább neked azt írom. Megérem, számon kéred tőlem, hogy a Kaukázusban jártam s még meg sem emlékezem erről az ó-görög «víg-játékról».

Nem tagadom, hogy részvétellel néztem azt a képet, mely az első napsugarak villanása alól szemembe ötlött az anatóliai — eddig még török — északi part határán. Erdős hegyvidéken, elég széles öbölben hat mináretes mecset bontakozott ki a szürkületből. *Riseh* ennek a terv nélkül odaépített városnak a neve, melyben 270 házat olvastam meg. Lapos téglafedélű, jobbára emeletes házak ezek, mint a Levantában általán. Messziről szabályos, szép a formájuk, tehát ne menj a közelükbe, ha ezt a jó véleményedet meg akarod őrizni. Nem is szálltam partra, hanem csak a távolból néztem, engedvén rámszállani az aranyos napasszony — most már dicsérem — hő sugarát. De hiába néztem. Méla csönd ült el a vidéken. Ramazán van, testvér, szeptember 3-áig, mikor a szegény igazhivők az esthajnali csillag feljöttéig koplalnak s éjjel élnek. Két óraker hajnalban meg a taraczk jelzi, hogy egyél igazhivő, mert estig aztán tiltja az írás. Alszik hát az igazhivő jó későig s csak úgy kilencz-tíz óra felé tartott a hajó felé néhány, portékával megterhelt bárka.

Félkettőig délután vesztegeltünk a tengeren s élvezhettem a tenger különféle színváltozását s a folyton portyázó madarak, e másnak hiányában annyiszor megénekelte sirályok játékát. Ha jól emlékszem, Löwy Árpád is gyakran szól róluk. Szegény török tenger munkások, úgy látszik, éhségükben rázendítettek valamely ritmus nélkül való nótára, a míg mi ettünk. Törököt mondék, de nem azok, hanem lázok, kaukázusi mohamedánok, kiknek itt van a török földön fővárosuk. Nincs miért

összehasonlítom a muszka rendet s a török tétlenséget, mert még friss emlékemben van a batumi beomlott móló, meg az a második botanikus kert, mely sohasem akar elkészülni. Ennek a Risehnek még szerepe lesz a forgalomban. Innen építik majd a vasutat Erzerum-Vanig s Trapezunt kiesik majd az útból. A másik vonalat Samsoun és Sivas között tervezik, mely majd a perzsa forgalmat segíti elő. De még sokszor sivít végig a déli szél a Fekete-tengeren, míg e vasútra felülhatsz, testvér, azért nem is törődöm vele.

S ez a nemtörődés, mely így tengeri útban elfogja az ilyen magunk-forma tudáskost, a «szakutazóra», a hajó kapitányára, izgatóan hat. Neuraszténikus lett a dalmát commodore, a ki még azonfölül orebicsi születésű (szemben Curzsla szigetével), a hol kötélből van a bórához szokott marczona Neptun-huszároknak az idege. (Ezekért a jelzőkért ne neheztelj, de én kétszer jártam Orebicsben s ezeknél jobbat nem tudok.) Panaszkodott, hogy nem tud aludni. Aludtam helyette én, s álomképek nélkül jutottam el Trapezuntig.

Első láttára ennek a remek fekvésű városnak majdnem lelkesedtem. Mély, festői völgy fölött igazán trapezformájú fennsíkról, még romjaiban is előkelően mered rád a régi császárvár, az oly ismerős Komnenek utóhajtásának a székhelye. A mint így nézdegélem a messziről vörös és mélyen zöld színharmoníába vegyült nagy háztengert, egy régi, kedves barátom és hazánkfia toppan élém. Huszonnyolczadik esztendeje, akár a sirály — mint előbb mondtam — végigportyázva a világot, híven, becsülettel végzi a rábízott ügyeket. S megőrizte a magyarság minden jó tulajdonságát a hibái nélkül. Nem dicsérem én őt, mert beéri a szerepével s még utóbb megneheztelni talál. Egyébként megsugom, hogy Móricz Péter a neve.

Nos, testvér, hát ez a jó barátom két napig volt iránytűm, velem izzadt s szalmaözvegy létére úgy ellátott, hogy majdnem megfeledeztem a kedves feleségéről. Hát én teljesen rábíztam magamat, úgy, hogy te is elhíheted, a mit mondandó leszek. Más alkalommal úgyis kétkedel bennem, legyen ezért két emberöltő után könnyű a föld fölötted.

Bejárjuk tehát a várost, közben gyönyörködjél a bölcse megjegyzéseken s a végén érd be a tanulsággal. Ha itt leendettél, a nagy hőségtől bizonyára guta környékezett volna, azért inkább csak így távolról olvasd, a mit szemekkel nem láthattál.

Derék barátom, kit sorsa Trapezuntban hét éve tart lekötve, már beletörődött a környezetbe és szinte röstelli, hogy nem mutathat tisztább képet, mint a minő a kikötőből jövet az ember elé tárul. Mit tehet ő a bazárbeli piszokról, a szagról, a koldusokról, az éhes — de nem sok — kutyáról, a még soványabb kandúrokról? Bizony, pedig valami olyan haladni akarhatnék itt is meglátszik, az európai, mondjuk: rongyipar-

termékei nagyobb tért hódítottak, a mennyire ebben a még csak félig a vaskorban élő népegyüléknél hódításról szó lehet. Megint eszembe jutott az az ötlet, hogy a látó embernek tulajdonkép történelmi geológusnak, vagyis a letűnt, de alapvonalaiban még észlelhető koroknak rétegeit ismerni kell. Legalább is annyit kell tudni, hogy jobban elképzelhesse a jelen állapotot.

Ha meglátod itt azokat az ökörvonta, nyersen faszetelekből összeállított, küllőften, szegetlen kerekű szekereket, okvetlen a klasszikus idő előtti korba képzeled magadat. Így vontatták a portékát Midás és a többi király kora előtt is. Út az anatóliai tartományok belsejében nincs, nem nagyítás, hogy Xenophon korában sem lehetett az sokkal rosszabb, a római s bizanti virágzóbb időben pedig bizony jobb volt. De nem fejegetem tovább ezt a tárgyat, mert siralmas hírokat kéne pengetnem egy birodalom viviszekciójáról.

Emlékezzünk a középkori emlékekről. Sajnálom, hogy nem olvastam el Fallmerayer történetét a trapezunti császárságról s nem volt alkalmam újabban átnézni az Uzszenszkij tanár vezette konstantinápolyi orosz intézet kiadványait. Mégis érdekelt engem ez a trapezunti kis császárság — mely tudvalévőleg a latin császárság mellett, mikor ezek Konstantinápolyt elfoglalták 1204 — 1461-ig állott fenn —, barcelóniai kutatásaim alkalmával gyakran sok nevezetes adalékkal szerepelt. Aztán Alfonz nápolyi király udvarában trapezunti György — idevaló filológus — nagy szerepet játszott. Mátyás király humanista törekvéseihez is volt neki köze, ha ugyan nem tévedek. Látni óhajtam ezt a hajdan virágzó tengerparti nagy telepet, mert hiába van a kezében írás, ha nincs fogalmad arról, a miről beszélni óhajtasz.

A fállal erősített régi város a mai alsó városig terjedt. Azonban ez az alsó város is menetelesen övedzi a hegysorozat alját: a Tabánt. A régi város külső falának egyik bemenő portája máig megvan, ha dűledező állapotban is, jobbról egy ikon (kép) állott, az alatt öröklámpa, mely folyton ég, a hogy azt orosz városokban szerte láthatod. Bizantinonás ez. Bemenet ezen a kapun, volt a belső váralja: az udvari kézművesek, kereskedők, hivatalnokok lakóhelye. Följebb kezdődik a fellegvár, illetőleg a palota alsó környezete, cselédség, kaszárnyák, kolostorok, könyvtár — így emlékezem legalább Trapezuntnak egy leírásából. A felső várban volt a császári palota, melynek két nagy lakosztályt példázó emeletes szárnya ma is látszik romjaiban; megvan a fürdő s a felső bástyatornyokból négyet még megtartott az idő. A várat s az alsó részeket is ormóztatós nagy fal környezte, kicsiben a konstantinápolyinak a mintájára. Megvan a bástyák mentén a körüljáró; ha pontos fölmérést eszközölhetne valamely érdeklődő mérnök, meg lehetne szépen konstruálni az alaprajzot. Régebben, a «forradalom» előtt még több

részlet maradt épen, de lerombolták. Az új=törökök ugyanis kimondták, hogy a birodalomban minden régít le kell bontani, hogy a szabadságot semmi se emlékeztesse a régi rabságra. De azután megunták ezt is, mint a hogy eleinte levették a fezt is az emberek fejéről, mert ez is a szultáni önkény maradványa. Ezeknek, a jobbára zagyva fejű, részben rosszindulatú harakiri=vitézeknek a korából csak a Huryyet=Megdani — a Szabadságtér nevek maradtak a városban. Mintha a török s a muzulmán ezeket a fogalmakat ismerné? Épp oly vígan sipígtatták utá=nunk, pompás pufókképzű leánykák a várba menet, hogy: gyaur . . . gyaur. Ez a muzulmán csúfolódás addig fog megmaradni, míg ők az urak. Egyébként, tudod, hogy a szultánok az elfoglalt fontos várakba annak idején kemény mohamedán dízdárokot: várkatonákat rendelték, azokba helyezték a válogatott janicsárságot, nem csoda tehát, ha itt maradt meg legépebben az idegen gyűlölete. Pedig dehogy gyűlölet ez. A várfalon láttuk a bizanti kétfejű sást jó magasan beékelve. Barátom mondja, hogy látott oly mecsetet, melybe beépítették ezt a köemléket. Hisz történeti érzéke nincs a törököknek.

A mint a fellegréből végigjártattam tekintetemet s Péter megkérdezte, hogy hát nem fog=e e bizonyos meghatottság az ilyen történeti emlékek avarját járván; erőltetett közönnyel feleltem, hogy nem. Ugyanekkor egy nagy holló kelt föl a romok közül s károgova röpült észak=kelet felé. Nem akarok madarak repüléséből jósolgatni, de hát hagyjuk is abba.

Idegengyűlöletről beszéltem az imént is. Nem gyűlölt senkit a hitéért ez a pásztornép, ez az erős kézben ellenállhatatlan ozmánság. Csak a magáét tartotta legkülönbnek. Első dühében nekirontott a templomoknak, de nem pusztított el annyi egyházat, mint a mennyi a bizantikorbéli vallási harcokban keresztyén kéztől elpusztult. Testvér, jobban alig tanulmányozhatod a kisázsiai keresztyénség első fejleményeit, mint itt. Két jelentősebb templomot letudva, melyet — mert maguk nem tudtak hozzá — görög mesterekkel azon nyersen átalakítottak mecsetté, meg=hagytak mindent: apró régi s újabb nagy bazilikákat. Annak a 25,000 görögnek van itt annyi egyháza, hogy olyikban a védőszent tiszteletére évente csak egyszer tartanak istenitiszteletet. A környéken, északnak föl az örményekig, az én barátom vagy 300 oly régi egyházat tud, a hol ugyancsak egyszer egy esztendőben van csak istenitisztelet. Én ezt arra magyarázom, hogy a keresztyénség első századaiban a pogány temp=lomokat átalakíták s az illető isten helyébe szentet tettek. Így aztán, mikor a népesebb községek megalakultak, a régi lokális templomok ugyan megmaradtak, de újabb székesegyházakat építettek a középpontban. Ilyen lokális egyház volt a Kozmáé és Demjéné, mely a Castor és Pollux temploma helyén épült. Trapezuntban a Szt.=Anna, a Basilios=

VALONA, KIKÖTŐ: A VÁMHÁZ
(XIV. levél.)

bazilikák is ily régtől fogva megmaradt, mondhatni magánosok kezén maradt, rendesen bezárt templomok. S a török nem bántott egyet sem.

Igazán gyűlölni csak az orthodox=egyház tud. Az orosz — nem szabad=egyházról nincs mit beszélni, ott az államhatalom intéz mindent. De a hellén=egyház, mely a latinnal állandóan faji ellenérzésből, szór=szálhasogató irányánál fogva sohasem egyesülhetett, csak magát tekintí keresztyénnek.

«A damaszkuszi pasa, — írja konstantinápolyi követünk 1821-ben — a katolikusok érdekében egy parancsot tett közzé. Tartalma világosan mutatja, hogy a katolikus keresztyén nagyobb védelemre talál a töröknél, mint azon görög papoknál, a kik megbecstelenítve érzik magukat, ha a katolikust a keresztyének közé kellene sorolniok.»

Ejnye, de elkalandoztam a tárgytól, testvér. Így van ez, ha az embernek ideje van s jó hajón szabadon csapongva írhat. De azért ne tarts engem görögfalónak. Intelligens, kufár, családjában összetartó, szívós elem ez a városi görög, elmaradt és zárkózott a falvakon lakó. A mit csalfaságáról és egyéb rossz tulajdonságairól írnak, mindaz kufár jelleméből folyik. De tán éppen azért maradt meg. Pedig eddig kétszer is vége volt a dicsőségének. A régi görög szabadságnak, melyet Schwarz Gyula jellemzett oly remekül, véget vetett a római erő s a keleti birodalom is csak addig tartott, míg a római czement ki nem tört belőle. Ennek a romjain lett birodalom a török, melynek államfőntartó eleme most odáig jutott, a hová a bizantiak a XV. században. Konstantinápoly akkor is az idegenek kegyéből élt, a kik cserbenhagyták, ma meg adósa mindenkinek és senkisémet védi. Három hónapja nem kap fizetést sem katoná, sem hivatalnok, a bírónak Trapezuntban száz korona, a vidéken 50 korona, a ki nem utalt fizetése. Képzeld most vitézi lelkesedést, jó közigazgatást és igazságot ezektől a Succiatóktól.

Szolvasd meg a bizantin krónikások leírását a birodalom zülléséről, mikor a hivatalnoknak nyúznia kellett a népet, ha élni akart. Ez alatt az összes keresztyén nemzetiségek haladtak, erkölcsi támaszuk mindig volt, de a török nem panaszkodhatott a saját hivatalnokainál, mert azok akkor sem kapnak pénzt, ha dolgoznak.

S azután jött ez az új-török kísérlet, az egymást ölés és még jönni fog újra cifrábban. Az egyetlen tekintélyt: a szultánt, lejáratták s most kiért haljon meg ez az alapjában vitéz nép? Személyiség kell ennek, urat akar látni, a ki vezet. A hodzsáért ugyan már nem hal meg, de a hodzsza is békés egy úr lett már... az is inkább szeret élni.

Mindezt csak azért mondom, mert sohse láttam még olyan elszontyolodott arczokat, mint azokat a vidéken összefogdosott tartalékosokat, kiket — itt a rendőrség elé állítottak. Juhok ezek, testvér — bár ilyenek lettek volna az őseik Mohácsnál! De minthogy ott sok veszett el, nem szaporítom a szót: mert hisz ez a nép is megbűnhődte a múltját, a jövőjéről meg hallgassunk.

S hogy erőlködik némely idealista köztük! Kézművesiskolát létesítenek. Persze rossz európai utánzat, mert egyebet úgy sem tudnak. A fejlődésre és a maguk kárán való tanulásra már nincs idejük. Beszélnek, hogy az egyik tanítót Budapesten mily szívesen fogadták. Hiszen Budapesten sokat is lehet értük tenni, de mit ér az, ha folyton változnak a vezetőik. Vagy mindent egyszerre akarnak, tehát semmi sem lesz belőle, vagy az utód mást akar, mint az elődje, s így abban marad minden kezdés. Patyómkín herczeg, főméltóságod iskolája nem innen ered-e? De Herczegséged nagyobb szerencsével s egyöntetű nyájjal dolgozott...

Gyereünk, testvér, a török színházba. Barátom biztatott, hogy nézzük meg a tökmagáruuló Chorchor aga című operettet, melyet egy örmény török írt s meg is zenésített. Fél tizkor kezdődik s egyig tart éjfél után. Hát elmentünk. Szerepelt benne vagy tizennyolcz személy, jobbára örmények, a hölgyek természetesen mind azok valának. Képzeld el a Folies Caprice régi helyiségét, egy pár páholylyal kibővítve. A közönség nagy része jeunesse dorééból, katonákból s általában urakból áll. Mindenki füstöl. Az ajtók nyitva. A büffében kapsz tökmagot, süteményt légybetéttel, gyümölcsöt, stb.

A zenekar főhangszere egy feledhetetlen hangú trombita, néhány hegedű s gitár, persze meg a nagydob. Nyolczan voltak. A ki vendég később jött, azt a zenekar közé ültették, szerencsénkre nem kaptak hangszer a kezökbe.

A darab rövid tartalma, hogy a rablók kezéből kiszabadítják a pt. apának a lányát, a kit a tökmag aga — egy huszonhét éves törpe, a deli — csalafintaságával egy fiatal bégnek (persze leány adta a szerepet)

a két fölvonáson át vonakodó apa mégis odaad. Legjobban tetszettek a közönségnek a pofonok és oldalbarugások. Hát hiszen jól adták. A hölgyek közül az egyik óriási volt, negyvenhetes lábbal és méhkas nagyságú mellél, vörös selyembugyogóba öltözött mind a három. Tánczuk rengeteg tapsot keltett, ringás közben szitáltak is, riszáltak is, a mint tőlük tellett. Hangja egyiknek sem volt. De, testvér, ha Patti jön ide, vagy Sebeők Sári, avagy Farkas Fehérke a maga mély hangjával, a trapezunti trombitás mind a hármat agyonreccsentette volna.

Életem egyik boldog percze volt, mikor ezt a «modern» török operettet otthagytuk. S mellé az a szag! Hogy élveztem a tenger felől fúvó friss szellőt, mily örömmel üdvözlém a barátom háza előtt sötétlő remek cziprust, a mint az éjjeli szellő meglíbbentette a koronáját — pennával le nem írhatom.

De nemcsak a «művészet»-nek hódoltam. Megemlékeztem arról a szimpatikus főkonzulról, Holzinger Henrikről, a ki 1901-ben agyonlőtte magát, s most itt alussza örök álmát a bosztepei katolikus temetőben. Ismerted jól ezt a tudákos embert, a kinél kettőnél sem volt több alapos ismerője a török nyelvnek. Egy darabig a Keleti Akadémia aligazgatója volt e kedves különcz, a ki sohasem pakkolta ki holmiját, hanem saját tervei szerint készített útiládákban tartogatta podgyászát, hogy azonnal útra kelhessen. Megunta Bécsset s visszavágyott a Keletre. Elkerült Trapezuntba. Itt azután öt év múlva megfogta a morbus consularis. Egy darabig élvezte az ő megszokott környezetét, tanulmányozta a nyelvet, a történeti emlékeket, bandukoló járásával megmászta a hegyeket, elszórakozott a kavaszaival, a kikkel szórakozásból kötelet húzott, de idővel minden szürke lett előtte. Ez a bosztepei temető egy meredek sziklás hasadéknak a lejtőjén fekszik. Fönn a hegynek sziklás falába bevágott mélyedésben, mint valami sasfészek, hófehérre meszelt remetekolostor van, melyhez csak tornászva lehet följutni. Majdnem olyan a fekvése, mint a görögországi Trikkala melletti (Kalabakitól egy napi járóföld) Meteóra-kolostoroké, melyekbe kosarakon vonják föl a látogatót. Legkülönb ezek között a Hagion Barlaam. Efféle, de kisebb méretű ez a madárfészek is. Ide járogatott el Holzinger is elmélkedni. Sasokhoz vonzódott, pedig csak tudákos bagoly volt. Apródonként hozzászokott ehhez az egyhangúsághoz. Hetenként egyszer, olykor kétszer kapott hírt a külvilágról s apránként őt is elfeledték. Az az idegesség nélkül való környezet lassanként erőt vett az ő idegein. Nem volt beteg, a lelke s az agya sem borult el, hanem elemezgetni kezdte az emberi lét problémáját. Belőle is remete lett. Ahhoz meg, hogy nyugodtan megvárja az élet végét s fölolvadjon a mindenség szemléletében, sokkal kétkedőbb volt a természete. Energiája megcsappant, nem tudta magát elhatározni semmire, tehát egyszerre végzett. Valamelyik éjjel

rendbehozta dolgait s egy jólirányzott golyó meggyógyította. A kevésbbé szövevényes európai karakter itt a keleten idővel ellapul, frank-törökké lesz s félig bódult állapotában már nem érdekli semmi. Ez a morbus consularis, testvér.

Ily gondolatokba merültem szegény Holzingernek szépen gondozott sírja előtt. Nem tudom, emlékszel-e még rá, mikor Holzingert s Hevesi Lajost összehoztuk egy szép éjjelen s megszőktünk előlük. Kettőn aztán hajnalig csicseregtek egymással. Egyformán végeztek az étlettel, szerencsétlen, derék tudákosok.

Nem messze Holzingertől egy másik konzul, az 1875-ben elhalt Cavallieri is itt nyugszik.

Barátságos muzulmán őr ügyel ennek a hazájától messze elhalt néhány európainak a sírjára. Csak a kutyája morog mérgesen. Még egy tekintetvetek e marczonán szép helyre s onnan barátommal a Boldogasszony-nakszentelt apácza-kolostor s nevezetes temploma megtekintésére indultam. Itt volt a trapezunti császárok temetkező-helye. A templom egy természetes barlangba van beépítve, mely alatt friss forrás buzog, akár Delfiben. Azt hiszem, hogy a hajdankorban itt valamelyes jóshely lehetett — rám azt a benyomást tette. A barlang mögött van az ikonosztáz mögötti hely, melyben örök a félhomály. A falakon, a sok pusztítás ellenére, még élénken föltetszik a festés. És pedig, mondhatom, hogy ezeket valamikor művészi kéz festhette. A látható képek közül az egyik császári képen lilíomos (Anjouforma) a köpeny. Nem készültem előre, hogy majd e képeket látom. Utólag fogom elolvasni Úszpenszkij munkálataiból a képek eredetét. Lehet azonban, hogy újabbak. Hej, testvér, ha nekünk Konstantinápolyban ilyen tudományos intézetünk lenne, mint a muszkáknak, mennyit tanulhatna a nyomunkba lépő nemzedék! Rómában ugyan van egy intézetünk, de annak az ügye is vajudik. Konstantinápolyban, ha megél Karácson Imre, ez a mi kedves, sajnos már halott barátunk, bizonyára megalakult volna egy ilyen oroszhoz hasonló intézet. Ha csak a mi nagy meczenásunk, Forster Gyula nem veszi kezébe az ügyet, vége mindennek . . . Megint csak elkalandoztam. Pedig a barlangi templom szentképei is érdekesek. Valamikor fanatikus muzulmánok — akár a rossz gyermekek — kiszúrták a szemeiket, azt híven, hogy így nem árthatnak nekik. Azt, hogy a császári tetemeiket kivetették, szokásos barbarizmus. A görög s még az örmény eszmét azonban nem ölték meg vele, mert nagy türelmesen vallási s ezzel politikai különállást is biztosítottak nekik.

Az iskola s a mi elcsavarítható tudományunk : az úgynevezett történelem, megette a magáét. A görög: Bizánczról álmodik s az örménynek: a régi örmény királyság jár a fejében. Hát járjon, úgy sem az szokott történni, a mit könyvekből szerkeszt össze a képzelődés.

A templomban apróra néztünk mindent s betértünk az apáczakolos-
tor fogadó-szobáiba, a hol a másodfőnöknő — egy bajuszos ó-görög
Sybilla — igen kedvesen a szokásos csemegéket adatta elénk. Egy in-
telligensebb egyháztanácsbeli magyarázgatta a helyi viszonyokat.

Hát testvér, innen igazán tündéri a kilátás. A szemedet nem fordít-
hatod el a képről, mely örökre megmarad a lelkedben. Nem írhatom le
másként, mint azzal, hogy a görögök az ő utánozhatatlan nyelvi plaszt-
tikájukkal elnevezték e monostort, hogy itt van a Hagiosz Theosz szke-
pasztosz: a letekintő isten monostóra.

Egy pár trapezunti mozaikkal hádd untassalak még, testvér.

Barátom elvezetett az itteni török gimnáziumba. Tanulót, tanárt
ugyan nem láttam, de a helyiségek berendezése is érdekes. Az épület
elég tágas, mindenestre különb, mint a régi raguzai gimnáziumé volt.
Ebből következtethetsz, hogy vannak rosszabbak is. Az iskola inter-
nátussal van egybekötve 160 növendék részére, 200 a bejárók száma.
Ellátási díj 300 korona évenként, de a többség ösztöndíjas. Az ágyak
jók; csakhogy némely hálóteremben negyvenen is alusznak. Éjjelente
egy ór jár alá s föl a termekben s egy órakészüléken jelzi az inspekziót.
Hét osztály van, a francia nyelv kötelező tantárgy. Hogy milyen az
eredmény, nem tudom, de bizonyos, hogy úgy Európával, mint a görö-
gökkel szemben elkéstek. Az akarat megvan, de eredményes tettig nem
juthatnak el.

Megnézzük az ugyancsak Aja Sophiának nevezett bazilikát, mely
ma — mint említém — azon nyersen át van alakítva mecsetnek. Még
a főkapu fölött alkalmazott keresztyén allegóriai csoportot is meghagy-
ták. A mecset belülről ocsmányul van kifestve, remek az azonban a
fehér márványoszlopok ó-bizantin kapitelekkel, melyek a legjobb korból
valók. Fölmentünk a volt haranglábba, mely másfél emeletnyire ki van
festve a Jézus életét ábrázoló freskókkal. A szentek szeméit, kivált a
nőkét, itt is kiszúrták.

A derék templomszolga megkínált tejjel. A tágas mecsetudvarban
tehénke leleggetett, a hepe-hupás fölszintről ítélve: régi keresztyén
temetőben. Nem kell hozzá nagy fantázia, ebből a mecsetből valamikor
ismét bazilika lesz.

Visszamenet az útmenti török temetőben egész sora van az 1878-iki
orosz-török háborúban elesett katonai síroknak. Egy díszes sír látszott
messziről. A kilenczvenes években Edhem pasát, a mecsetből kijövet,
megölte egy tisztje, koldusnak öltözve. Alamizsnára nyújtá balkezét; job-
bik kezében revolvert szorított s úgy lőtte mellbe följebbvalóját. Az új-
török mozgalom ezt a gyilkos «vértanút» a maga hősei közé sorolja.
Kár, hogy le nem «mozdították». Mert az van ám itt is . . .

Nagyot néztél volna, testvér, ha a barátom egyik segédje: Polichro-

nides (nem Polichromides) úr elővezette görög és örmény «régiségkereskedők» láttad volna. Megannyinak elsőrendű lator-arcza volt. Hoztak régi pénzeket s egyéb apróságokat. Valami különös egy sem volt köztük, tán egy régi örmény pénz bevált volna az elleméri múzeumba. Rengeteg árat követeltek, de ez természetes is. Csak nem várhatod itt gyakorlott szakemberek kínálatát. Hát azok a «szakkereskedők» Európában talán olcsóbbak, talán azok nem árulnak hamisítványokat? Miből éljenek?

A szegény török csak elégedél a maga becsületes állapotában — olykor fölriad s nekimegy a falnak. Czivilizátorai: a félig csiszolt «ifjak» még rosszabbak, mint ezek az ó-testamentomi «szarafok» (pénzváltók), mert ezek a zsebet könnyítik meg, az ifjú hitetlenek meg kivetkőztetik a lelkéből s nem adnak semmit a helyébe. Lelki romok, kába kísérletek, szalmatűz jelzik a «föllendülést». Mily jellemző barátomnak az a mondása, hogy egy török asszony a konyhájára járt, kíváncsian szemlélendő, hogy miképp főznek. Sehogy sem tudta megcsinálni s szomorúan mondá: «nem tudunk mi semmit, csak szülni». Ebben benne van a fajnak a lelke.

De indulásra intett már a hajó bűgása. Két szép nap hatása alatt búcsúztatni kezdtünk, míg aztán csak a part körül láttam már a barátommal elfibbent csónakot. Isten áldja meg minden jóval s hozzon rá víg esztendőt.

Most meg, testvér, szedd össze magadat s kövess föl a kerasszondai várba. A nap ugyan erősen tűz, de nem fogod megsajnálni. Csak a csiptetőted ne ejtsd le szokás szerint s ne tüsszents. Mert ezt nem szeretik a kutyák, s rögtön rád ugatnak. De hogy megértsd, Kerasszon (marasche, a kesernyés cseresznye hazája) húszezer lakosú város, mely — mint a keleti városok általában — remek képet mutat kívülről. Belül bazár, piszok, rossz kövezet s bűz. De ettől nem kell megijedni. Azt, hogy ezt a görög filológusoknak való beszédet nem érted, ne bántson. Tudniillik itt egy vegyesen ó-görög és ó-török keverék=nyelv alakult. De ismétlem, boldogulhatsz a nélkül is.

Végre fönn vagyunk a hajdan fényes, ugyancsak Komnen császári vár romjai közt. A várból egy földalatti folyosó levezetett a tengerpartig, a hol a császári herczegnek állítólagos nyári palotája volt. Ezt már csak kísérőm, egy igen kedves trapezunti barátom ajánlotta úriember mondotta. Nevezetesebb azonban, hogy Szent Illés=napján, a várnak egyik dombján istenitiszteleket tartanak. Ez okvetetlenül ós-pogány maradvány, ama szokásé, melyről a biblia is emlékezik, mondván, hogy «a magaslatokon áldozának». Azt cselekedte Jehu, a Jezabel kiirtója is. Nem tom, emlékezel-e rá? Egy pár üreg is van a sziklás talajban, mely egykor tömlőcz vagy remetelak lehetett, ma tehének

hús istállója. Ezek szabadon legelésznek s letarolnak minden zöldet. A szép, erdős liget ritkásán áthaladva, leülénk egy padra. Innen megláthatod a város szitusát. A tengerbe nyúló félszigeten épült. A félsziget csúcsára illesztett várból a tengert bámulom. Egy kis sziklaroncs bukik föl a vízből, olyan halforma, azért hívja a görög Palamidesnek. Arrébb egy kis sziget, néhány fával s kunyhóval s jó földdel. Pougának nevezi a török, Aritiasznak a görög. (Ezen a néven persze helyben görög újság jelenik meg. A sajtó szabad lévén, képzelheted, hogy haranguirozzák Európát.)

A látvány oly szép, hogy szinte kedve szottyán az embernek montechristóskodni. De nem hiszem, hogy egy napnál tovább állanád ezt a létet, hiszen Trapezuntnak is elég két nap, minden új benyomás mellett is — nyugatiak vagyunk. Élvezhetjük a keletet, de még sem vagyunk keletiek.

Míg imígyen magamban okoskodám, puffogatós hallatszik. Hát limonádétáruló görög időgyilkosok vadgalambokat és búbosbankákat lövöldözgetnek. Az szabadjára van bízva mindenkinek.

A tengerparton megpillantok mélyen a vár alatt a tengerre kiszögellvést egy obeliszket. Miféle épület az, kérdém ismerősömtől? Georgi (Jorjinak ejtik) vitorlás hajóskapitánynak és feleségének a sírja. Milliomos ember volt, szerette az idegeneket s mert régebben errefelé nem volt szálló, mindig vendéget fogdosott. Fölépítette a templomnak a harangozó tornyát s azután megépíté ezt a csarnokos obeliszkot, a mely alá magát és a feleségét temetteté. Eltiltott minden fölírást. Hadd tapossa az utána következő nemzedék az ő csontjait, s nézzen a tengerre, melyet ő annyira imádott.

Hát testvér, ez igazán hellén gondolat. Van ám s volt ilyen is közöttük. Ismerősöm bemutatta a Kalipszóról elnevezett barlangot. Hát ez amolyan sziklaszáda, benne napraforgó s kukorica terem (fölül nincs boltozata) s egy feketekávéval beléringatható magadat eme bús nimfa hangulatába. Itt azután sajnáltam, hogy nincs velem a tabajdi betűcsősz, ki a mitológiának nimfa=legendáit mind ismeri.

Én nem sokat törhettem rajta az eszemet, mert új t. barátom magyarázta, hogy ide 7 millió portékát hoznak be s 14 millió árát viszik ki. A hét millió többet nem látszik meg a városon és környékén.

Ide hajlítsd a füledet. Legnagyobb kiviteli cikkük a mogyoró, melynek Kerasszonda a főpiaca. Innen viszik részint kihüvelyezve, részint a héjában Triesztnak s Odesszának. Cukrászoknak s a mit nem tudtam — hát honnan is tudjam — csokoládégyárosoknak kell ez a majszolásra való gyümölcs. Vállalkozók összeveszik az itt pazarul termő gyümölcsöt s a ki tehetősebb, primitív, forgatható kerékkel megtöri. A megtört gyümölcsöt azután leányok, fiúk kiszedik s a szérűre teszik. Erre még

egyszer végigböngészik a törmelék s aztán úgy kerül a hajóra. A szegények persze csak kővel tördösik föl a héját. Egy oka ($1\frac{1}{4}$ kg) kiszemelt mogyoró ára 10 piasztér (2 korona), a héjas mogyoróé 5 piasztér (1 korona). Jó esztendőben 300,000 métermázsza kerül ki innen s Trapezuntból. Végignézttem egy ilyen mogyorótördelést. Nincs miért sajnálni ezt a víg gyermeksereget, hiszen mi öregek sem teszünk egyebet, mint az élet mogyoróit tördeljük s bizony mondom, sok a lyukas közte, testvér. Gondolj bármit, testvér — ismerlek —, ez úgy van.

Megint visszaballagok a hajóra. Véletlenül a kezembe akad egy augusztus 19-én kelt konstantinápolyi lap. Abból értem, hogy meghalt a szegény budapesti főpolgármester, megölte a trop de zèle. S ugyan csak ebből a lapból olvasok a Skerlecz Iván elleni merényletről. A milyen szomorú ez a tény, nem kell kétségbeesni miatta. Skerlecz igaz ember. Vállalkozott egy nagy föladata mindenre készen s ennek a mindkét nemzet érdekében álló megegyezésnek — ha kell — a Curtiusának is fölcsap. De a jó sors megóvta, hogy letörjön. Az ügy, melyet képvisel, jó ügy, ezért előbb-utóbb győzni kell.

Egy percze szinte otthon éreztem magamat, de előttem a kerasszon-dai part. Apránként csillagos lesz az ég. Nem jó sokáig nézni a Göncöl szekerét, mert elviszi az embert a gondolata messzire innen. Kerasszon-dától jobbra egy furcsa alakú hegycsúcsot látok. Csataalkája a neve. A félhomályban halott török fejnek nézem.

A mikor e sorokat írom, a samsouni öböl előtt horgonyoz a hajó. Lankás, de már taposódó fölszántott dombok alatt a török dohányreysi egyik főbb helye van előttem. A hol a méletusiak ősi kolóniája állott, a hajdani Amiszosz, hol később a genuaiak emeltek várat, most naponta 700,000 cigarettát készít az idevaló dohánygyár. Megnéztem hát a gyárat, melyet egy hadseregünkbeli energikus tiszt: Rizzi emelt európai színvonalra. Ez a szélütött, de még romjaiban is érdekes öreg ember rendezte be legelőbb a dohányreysit Boszniában s 1880-ban került ide. Értették a módját, hogy megnyerjék. Rizzi itt parkot ültetett s annyira megszokta a várost s alkotását, hogy itt maradt.

Testvér, akármint szidják is otthon az osztrák és magyar «bürokráciát», kiválóan képes civilizátori erő rejlik benne. Ezt csak azért említem, mert, testvér, ez a szétmarcangolt Törökország ázsiai részében csak úgy állhat meg, ha azt Európa igazgatja. Nem instruktor kell ide, de intézkedő közigazgatás, új s ezt a földrészt okszerűen igazító alapon. Én persze erről itt minek beszéljek, de hidd el, hogy ha nem ez történik, napirendre kerül a Földközi-tengerért való nagy küzdelem. Ez a jövő egyik nagy kérdése.

Nem fűzöm tovább az eszmét. Csak azért vettem föl neked, mert ezt maguk a törökök is hirdetik, hogy csak ilyenképp garantálható a

létük. Ők nem kormányozhatnak, mert letörtek, tehát nem kormányozhatnak a saját s az összes nemzetek érdekében.

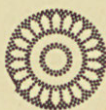
Vasúti programjuk megakadt, pénzük nincs s nem is kapnak, pedig az európai fogalom imperatívé követeli Kjs=Ázsiával ennek a majdnem félezredig ugarban maradt paradicsomnak a megnyitását. Tengődni lehet úgy, hogy annyit termelnek, a mitől éhen nem halnak, de így megélni nem lehet. Az első dolog, a mire a lelkes «új-török» megoktatta a samsouni biztos kenyérű munkást, hogy sztrájkba kényszerítette. Az írni=olvasni tudó intelligens európai munkás nem szorul a kioktatásra – de ezeknek sztrájkjogot prédibálni! . . .

Mit kuklizom én itt megint, testvér, jó samsouni dohányból karikát fűjva, hogy ne érezzem a velünk utazó 1300 ürünek az illatát.

Öreg estére száll az idő. A tenger felől hideg szél fú. Ineboliba érünk: Vác a tenger mellett, csakhogy ez szebb.

Lassan eltűnik ez a keleti kép is, hajnalban lapos partot érünk . . . Kavakon vagyunk: a Boszporus bejáratánál.

Megyek Konstantinápolyba, testvér, hadd lássam még mostani állapotában. Ha jó sorsom engedi, hallatok majd magamról, ha nem: béke velünk.

X.

Kytherae, 1913.

Testvér!

Váltig haboztam, hogy folytassam-e beszámolómat, vagy szóbeli csemegének, kolompér mellé vajnak, tartogassam számodra úti élményeim elmondogatását. Hát sajnálom is testvér, hogy hosszú értekezésekkel kell előállanom, azonban mit tehetek én róla, ez vele jár a tudákossággal. De ha felkötém a kolompot, íme, halljad hát a hangját addig, míg végére érek a csavargásnak.

Ott hagytam el a beszéd sorát, hogy kavaknál befordult a gőzösöm a Boszporuszba. Testvér, öltöztess a legszebbik tündért czafatos ruhába, bujtasd zergelábacskaít félretaposott sarkú czipellőbe s tégy a fejére otromba kalapot, hogy az arca ne lássék: akkor megkapod a Boszporuszt hidegre vált, szürke, esős időben. Így láttam én ezt a különben mindenkinek tetsző világszép tájéket a Hidzsra 1331. évének Ramazán hava 25. napján, vagyis becsületes kereszttyén időszámítás szerint 1913. évi augusztus 28-án.

Ezelőtt hét esztendővel jártam erre utoljára. Még a napjára is emlékszem. 1906 október 24-dikét írta be a nagyszakállú Chronos, a kalendáriumok patrónusa, azóta elsárgult naplójába. Aznap indultunk el a «Kelet» hajóval, hazaszállítván Rákóczi fejedelemnek és társainak hamvait. Délelőtt ugyancsak sűrű köd borult a Boszporuszra, akkor is csak a rezes banda hangját hallottuk, mikor hajónk elindult. Az öreg Galata torony, mint valami csipkés nyakbavetőjű öreg gavallér, olykor kivillant a ködből, azután végleg beléolvadt a ködbe. Később kiderült ugyan az idő, de már délután kemény észak-keleti szél kerekedett s nyomában irgalmatlanul megeredt az eső. Szegény Thaly Kálmán tartotta jó kedvvel az ingásban megrendült társaságot. Még Franknói Vilmos is elég vígan állta az időt. Végigálmodom ennek a ránk nézve jelentős halotthozásnak megannyi részletét. Mi minden is nem jut az ember eszébe ilyenkor: magadról tudhatod, hogy az egyedüllett legjobb mestere az emlékezésnek. Furcsa is ez a danteszk hangulat, mikor az ember követi a saját külön Virgiliusát (miért lettlegyen éppen csak Danténak?), nem néz sem jobbra, sem balra, belső fél fülével hallgatja a lelki kalauzát, a másikkal megpróbálja megsejteni a jövőt. Igaza van

a mesének: köd előttem, köd mögöttem: csak azt tudjuk, hogy nem tudunk semmit. Bocásd meg testvér, hogy ezzel a régi nyugdíjtörvény szerint nyugalmazott görög bölcsesktől levett lelki ruhadarabbal állok eléd, de hidd el, hogy Therapia, Bujuk=Dere, Anadoli és Rumili Hisszár s a többi annyiszor megénekelte, leföstött s ékes prózában «megrögzített» boszporuszmenti hely csatakos időben ily hangulatra készíti még Demokritosz kollégát is.

De, ime, fény árad, a nyüzsgő kikötőben csónak közeleg, rajta Lázár Alfréd, a nagykövetség levanteszerte ismert hivatalos tolmácsa hunyorgat felém. Már most tudom, hogy Konstantinápolyba vagyok. Ez a diarbekiri arab keresztyén úgyszólván a jelző zászlója lett a monarchia képviseletének. Mindent tud, mindent kijár, mindenki szidja, ha véletlenül nem sikerül Alfréd uram próbálkozása, de azért mindenki hozzáfordul. Nem akarok szokásom szerint elkanyarogni a tárgytól, különben bővebben ejteném a szót ezekről a keleti kultúrelemekről, a kik közé Lázár is tartozik. Egyetlen szenvedelme van: császári és királyi szolgálat. Nagy előszeretettel üldözi a kólonia rakoncátlan tagjait s Venus Kybele importált papnőit. Talán még csak a macskák iránt való ellenérzése nagyobb. Egy ritka tulajdonsága van, a mi erre felé majdnem kivételszámba megyen: barátnak hű, ellenségnek meg állhatatos. De hagyjuk Lázárt. Azon veszem észre magamat, hogy emlékbeszédszerűn kezdem őkegyelmét traktálni. Mit szólna hozzá követségünk és konzulátusunk, a Szigetvár hajó parancsnoksága, szaktudósító s a betűcsőszök serege, hogy róluk néma a hallgatás (valami vers emlékeztet erre a síketnéma hasonlatra), holott a dragomán szobrot kap? Nos: a mi az emlékmű *anyagát* illeti, tekintve a keleten is érezhető rossz pénzügyi viszonyokat, «lehet velem beszélni».

Mondhatom, neked, testvér, hogy mióta ez az olasznevű, de józan magyareszű márki áll a nagykövetség élén, olyan patriárkális légkör árad a környezetében, hogy még te is jól éreznéd magad benne. Nem politizáltunk — mirevaló is az a historikus profétálás? De a mit a nagykövet a jelen állapot keletkezéséről megállapít, nem teória, de talpraesett, józan beszéd. Éppen Drinápolyt foglalták vissza a napokban s nagy volt az öröm — a «városban». Csak az a titkos félsz emészti a vezetőket, hogy benn maradhatnak-e? Benn maradnak, vagy elpusztul belé Konstantinápoly is!

Semmi kedvem, testvér, a balkáni politikai szőnyegszövés rejtelmeiről nagyképpően elmélkedni. Engem ez a keleti társadalom érdekelt, mely nyugalmas apátiával szemlélte azt a bomlást, mely a két gyilkos hadjárat folyamán ment végbe. Külön világ ez a Konstantinápoly. Olyan, mint egy erős dinamó, mely néhány száz évig áramot bocsátott a félsziget eltagozódott részeibe, de elromlott a gépezet s most már

csák a régi erőnek egy tizedével dolgozik. Hogy meddig? Erre nézve kérdezd meg a politikai csillagvizsgálókat, kiket ma röviden bankároknak neveznek.

Pedig szó, a mi szó, a város haladt. Tisztább lett, bizonyos szép-
érzék jelentkezik Djemal katonai kormányzó városrendészeti terveiben. Igazságtalanok volnánk, ha a török reform-párt összes embereitől elvitatnók az ideális törekvések ösztönét. Arról nem tehetnek, hogy fővényre építenek a legtöbb esetben.

A mint így elmélkedem, belép Szarvas harmadik nagy fia: Nagyfejű János. (A nevét nem írom ki, mert rögtön nyilatkoznék a nyílttérben, hogy nem nagyfejű.) Löwyről s Tapirról eleget hallottál, de János béget, jelenleg legkülönb törökünket itt igazában megbecsülnéd. Csak ne volna olyan fanatikus muzulmán, a ki csak nehezen tud ifjúságának konstantinápolyi varázsemlékei alól szabadulni. Neki sehogy sem tetszett eleinte ez a haladgatás (haladásnak nem merem mondani), s a miért ő nem változott, nem szereti, hogy az ő ó-török Sztambulján ugyan csak meglátszik annak a csúf nyugatnak az átalakító hatása. Furcsa egy világ is ez a remekben fejlődött Konstantinápoly. Az idegenek nagy része, kiknek a lelkébe savót csöpögtetett a mindent tudni akarás gőgje, persze leszól elevent, holtat. Ezekkel szemben állást foglal a rajongók csapata. Köztük első sorban a mi Tóth Bélánk, kinek édes mákony volt a török érzése. Beléringatta magát a Keletnek szívárványába, nem látott egyebet a színeknél. Persze, mert mindig prizmán át nézett, soha szabad szemmel. Azután ott van a mi Tyatyánk, a nagy ödöngő, a ki a török világ multjából kiszedi a virágot, a csalánt meg otthagyja. Legkülönb törökünk a feledhetetlen Szilágyi Dániel volt († 1885). A Pancaldi temetőben elméláztam sírköve előtt. Jóságos kerek arca, gúnyoros, mégis szelíd szeme föltámadt emlékemben. Ott látom kis könyves boltjában, a mint a Táríkhokat (török történetírókat) olvasgatta. Kenyerét megosztotta mindenkivel, de mert gyakran nem volt mit megfeleznie, odaadta a szívét. Már azután a legújabb magyar-török tudományos előharcos, a mi Karácson Imrénk, talpig józan magyar volt, a ki ugyan nem gyűlölte a törököt, de hibáikat a saját törekvésein tapasztalta meg. Bujta a törökök multját, föláldozta az egészségét, de nem a kelet bűbája vonzotta ide, hanem a mi parányi, a töröktől fölaprított nemzetünk iránt való fanatikus szeretete.

Egészen más fajta a francziák, németek, angolok turkofilizmusa. Claude Farrère s mestere, Pierre Loti panegyristák, idealizálnak. Nekik a levegő, az iszlám mozdulatlan erkölcs, az abszolút quietizmus, az egyszerű török erkölcs imponál s rászáll a lelkükre. Léthe vize ez nekik a gall kultúrfejlődés vadzó illatának a feledtetésére.

Könyvet kellene írnom, ha ezt a konstantinápolyi törökös görög

DURRAZO
(XIV. levél.)

vagy görögös török társadalmat illő módon akarnám csak nagy vonásaiban megrajzolni. A kedvedért előszedegetem azt a kis úti reflektort, melylyel egy piczike fényt akarok erre a nyüzsgő emberanyagra deríteni.

Atvezetlek a nagy hídon — ezt újra építették hál' Istennek — Sztambulba. Velem jön János bég is. Újságot veszünk s nézzük a tömeget. Szegény és piszkos, módosabb és izléstelen, gazdag és félig-meddig izléses öltözékű, sűrű és áttetsző fátyollal borított hölgyesereg tipeg, kacszák avagy libben el előttünk. Testvér, a török asszony is megtanulta, hogy mennyire szépít az ügyes topán s láthatsz már helyes járású asszonyokat is. Szememre vethetnéd, hogy miért nem említem azt a páratlan mecset=sorozatot: az Aja Szofiát, meg a többi remeket s vén gácsér létemre inkább az asszonyoknál maradok. Azért, testvér, mert az izlámról s Sztambul pompájáról nem tudok újat mondani, de a török asszony sorsán fordul meg ennek a nemzetnek a jövője. Öt év óta itt — ha fölszínesen is —, de valami változás ment végbe a női társadalomban. Akár jó, akár bomlasztó hatással van a török feleségre és anyára a nyugati leszűrt szellem, de változtak a viszonyok. A török asszony látni és láttatni akar. Ha akarod, meg is látod a lenge fátyol alatt kifestett képét ennek a — a hogy én észleltem — négy főtípust föltüntető konstantinápolyi asszonyvilágnak. Vannak köztük nemes ó=bizantin arcok, hosszúkás fej, szénfekete haj, szelíd fekete szem, magas termet, akárcsak azok a patricziusnők, kiket régi krónikákban föstött meg a képiro barát. Ezek a Teodorák nem haltak ki, volt eszük a török hódítóknak: hogy nem csalánt, hanem virágot ültettek el a háremben. A másik típus a kerekképű, eleven, sötétszemű, kaczkiasabb járású török asszonyé, láthatsz ilyet Czegléden, Kőrösön, Halason, Szegeden. Harmadik fajtája az asszonynéembernek az a görbehátú, tömzsi, görög=örmény=sémi vegyülékű, ifjú korában szénfekete hajú, kissé vastag, hajlott orrú, nagy kíváncsi, szuroksötét szemű, bajuszkás fajtája, melyet a Földközi=tengernek a keleti szöglete: a Levante ural. Van ezek között is szép, meg jó is, de hamar hulló virágnak a gyümölcséből ne kérjünk. Magyarán szólva: rövid fiatalság, hosszú vénség. A negyedik fajta már nem is fátyolfödte néember: a szegény asszony.

Hát, testvér, a szegény asszony mindenütt egyforma, akárminő hitet is vall. Anyamadár, a ki szereti a fiókáját, maga nem eszik, hogy a gyerekek jusson.

Magam láttam, hogy a szegény török asszony alamizsnáért könyöröge menten a pénzzel bement a sztambulí Gerbeaudhoz, Hadzsi Bekirhez s cukrot vett a fiának. Éppen Seker-Bajrám járta (cukros bajrám, mikor édességekkel kedveskednek az igaz hívők egymásnak) s a szegény asszony örömet szerzett a bugyogós kis izlamitának.

Nagy kedvem volna leírni, testvér, Hadzsi Bekir cukrosboltját, a hol előtted készül a rahatlokum, ez a rágós, illatos cukor, vásnék belé családi festőnknek, Onaniásnak a foga. Nevetséges volna még csak pajzánkodva is leszólni nemzeti büszkeségünket, Gerbeaud-t, de Hadzsi Bekir, ez a középkori keleti művész, a ki beéri a kevés haszonnal, tudj' Isten inkább kedvemre való. Ha délelőtt beállítasz Gerbeaud uramhoz s végigméreted magadat az édességadó gögös kisasszonyokkal s orrod megcsapja a különböző Faubourgok (St. Leopold, St. Joseph, St. Therese és a többi) díszrokolyába öltözött hölgyeinek különféle illatszere, hát ez, testvér, sem nem élvezet, sem nem új dolog. A reggeltől estig zserbózó ifjúság, az uzonnák s egyéb komoly hangulatok leírására kérdd föl a tabajdí remetét vagy a karavukovai Bismarckot. Mennyivel különb ennél a Hadzsi Bekir kellemesen lassú férfi kiszolgálása. Nem fecseg itt senki hiába, ösmerősök nem kérdik, hogy vagy, hová mégy, mennyibe került a kalapod s mi a nézeted a bukaresti békéről. Szerettem volna tudni, hogy mennyi a forgalma ennek a bótnak s vajjon mennyi adót fizet egy ilyen nagy üzletember Persze, Hadzsi Bekir a forgalomról nem tud, adóját meg miért vallja meg nekem? Megkérdeztem tehát egyik jeles szakhivatalnokunkat, Illyés atyát, hogy tudna-e valami okosat is jelteni az ilyen fogyasztás irányában. Kiderült, hogy csak kaláberezni tud, de azt is rosszul. Mit is dohogok én emiatt, mikor rossz fogaid úgy sem bírják a cukrot?

A tudákos ember, ha könyvet lát, fölnyerít. Ezt tapasztaltam én is barátunknál, János bégnél, a ki elvezetett Hilmi könyvtárához. A mi szárnypróbálgatás esett az újabb török irodalomban: Schiller fordításokon kezdve s végezve a vaskos népkönyveken, azt mind megtalálod ebben a könyves kalitkában. János bég megoktatott, hogy a török könyvkiadókkal alkudni lehet. Meg is vett egy szekerderékálja török enciklopédiát — bizonyosan a szarvasi gimnáziumnak testálja. Hanem az már igaz, hogy ezek a török írók elég bátrak. Megismerkedtünk szegény Karácson Imre barátjával, Ahmed Refik béggel. Harminczkét éves, eleven tekintetű, vezérkari tiszt, tele a nyugat eszméivel, melyekre aztán rákenik a keleti balzsamot. Sokat tanult, sokat tud, már a mennyit az ember ilyen korban tudhat. Megírt, illetőleg összeállított egy tizenkét

kötetes világtörténetet s a kiadó megillusztráltatta. Egy kötetnek az ára nyolcz frank. Ne kritizáljuk ezeket a lelkes írókat, kiknek alig van közön-ségük, a kik irodalmi fejlődés híján egyszerre a zsurnalizmus körébe csöppentek. Bizony mondom neked, hogy megható ez a törekvés, mely-lyel ezek a török írók, tudákosok és poéták, százados mulasztást akar-nak pótolni s át akarják gyúrni fajtájuk agyát . . .

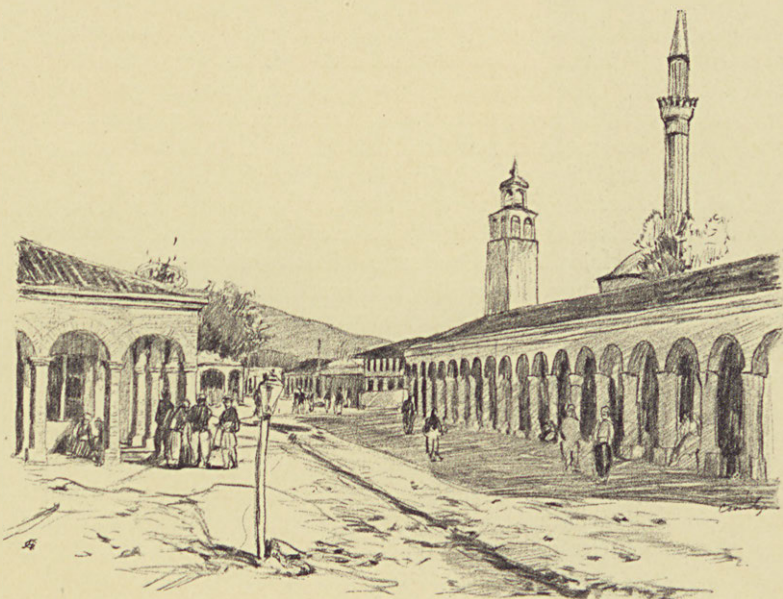
Beveszi s megemészti-e a török agy a nyugat eszméit, arra mindenki nemmel felelt eddig. Én nem felelek, mert nem kérdeztek. Csak azt látom, testvér, hogy Sztambulban már nem szívnak csibukból, alig tud-tam egy csibukszárra szert tenni. A «török» koszt meg vagy nem török, vagy én nem bírom el, az «iszlám» mély hite a felső rétegekből elpárol-gott, ortodoxnak lenni neveltség a «felsőbb» körökben. Akárhogy lel-kesedik is Pierre Loti, a francziáknak ez az irodalmi Togója a régi Sztambulért, nagyon is kutatnod kell az eredeti, hamisítatlan törökséget.

Fölkullogtam hát kedves mecsetemhez, az Ahmedijéhez. Előtte hatal-mas platán alatt megtekintheted az építésnek ezt a remekét. Pantura-nizmusban dolgozó hazánkfiait meghatná az afgán hitsorsosoknak (mert fajilag nem turániak) buzgalma. Egy csomó zarándok különféle úgy-nevezett fehérneműjét szárítgatta a mecset előcsarnokába. Villogó, fekete szemű, hosszukás arcú, sudártérmetű, de nem éppen tömjénszagú alakok heverésznek a bejárat előtt. A barátságos hodzsa majdnem testeiken át vitt be a mecset belsejébe. Valami báj van abban a kékvirágú, fehér-alapú fajánszban, mely ezt az arányos s mégis tömör oszlopszatú bel-sőséget — borítja. Azaz, hogy borította, mert nagy része a tűz követ-keztében lehullott s valami mázoló éktelenül tölté ki a lékeket. De még így, megviselve is, szép emlék ez. János bég persze rögtön leolvasta az oszlop peremére illesztett vezérmondást: «A ki kenyerét becsületesen keresi, az Isten barátja.» Akkor az afgánok is barátai az Istennek, mert nemcsak keresik a kenyerüket, de a keresésből becsülettel meg is élnek. Belétekinték az Aja Szofiába, ebbe a kőbe vésett nagy világkrónikába. Egy igazhívó imám sórczentett előttünk, a mit nem tekintek nagyra-becsülése jelül. No de megbékültünk, gyönyörködván az Atmejdan s az Eszki-Bazar csinos virágágyaiban s kertjében. Apránkint minden-naPOSÁ vált a kjef, magyarul: lelki kérődzés, melynek szívarszó mellett vagyunk részesei mi ketten vasárnap délután. A bárányfej s a piláf után feketekávé s nargileh a platánfák alatt, szemben a mecsettel, van akkora élvezet, mint a Margitszigeten szunyogot füstölni. Hogy az az állítólag egy millió zöldségből és gyümölcsből elő konstantinápolyi lakós mennyi bárányfejet eszik, azt tíz szaktudósító sem tudná megmondani. Én csak azon törtem az eszemet (a mennyi tudniillik még megmaradt), hogy a török kjef, az orosz unalom vagy a magyar pihenés kiadósabb-e? Ezt fejtsé meg Pauler Ákos, a magyar filozófusok egyik kolomposa.

S lám, testvér, én mégis jobb szeretem ezt a vén Sztambult, akár-hogy vedlik is. Pera és Galata, ez a jellemtelenség és hamis jelleg dolgában korcs hajtása az emberi összevegyülésnek, lélektani bonczolóknak való anyag. A nyugati műveltség ocsuja tangózik itt a keleti rothadással. Orr kell hozzá, a ki megelemzi ezt a vegyüléket.

Nem kívánok tudákoskodni, testvér, de azt már mégis elmondom, hogy az a Bizancz ezelőtt hétszáz esztendővel a maga istenített jellegű Bazileüsával az akkori czivilizációnak a középpontja volt. A nyugati frank barbár, tolvaj és jött=ment volt a bizanczi szemében. A szir=arab=bizanti (elgörögösödött római) kultúra akkor még erősebb volt a kalandor durva lovagvilág idealizmusánál. A hol érik, ott verik agyon álnokul a gyűlölt latint. Bizonyára ismered Andronikosz Komenosznak, ennek az emberirtó Don Juannak a viselt dolgait. Különb Borgia Cézárnál. A mi bűnt csak följegyezhet emberi fantázia, azt ez a gonosztevő nagy színész elkövette. A legvégén kiirtotta a családját. Arról is bizonyára tudsz, hogy a nép, a mikor Angelosz Izsák (1185) elfogatta, kitépte a haját s a szakállát szállanként, azután lemetélték a jobb kezét, kiszúrták a félszemét, s ráültették tevehátra s kitétték a napra. Néhány napi kínlódás után «latin» barátaival együtt a Hippodromon apránként verték agyon. Nos, testvér, ez a művelt bizanti társadalomnak az uralkodó csöcseléke. A hajótöröttek városa, Konstantinápoly, akkor is már híres kutyáiról, vak rendőrségéről, tolvajairól s orgazdáiról. Kérdés, hogy több volt-e a haramia, mint az éhenkórász szegény ember.

Erre a társadalomra rakódott előbb a német s francia «gyűttmentek» telepe, ezek helyébe lép Génua, majd Velence s Katalonia eszes, energikus és számító vállalkozóinak és szerencsevadászainak a hada. Ez a bizanczölő frank had már a középkorban is szép hajtást növesztett Perában. De a génuai Doriák, a velencei Pisanik még hagyján a középkorban, bár mindkét jeles köztársaság bővében volt a «vegyes» jellemekek. Hanem a török foglalás után, testvér, akkor lett Konstantinápoly igazán az önkéntes száműzöttek, a pribékek, a rastaquèrek, politikai iparlovagok, kémek, rejtődző tolvajok mentsvára. A régi bizanti úri elem és intelligencia világgá ment, félnék és oppurtunus része hitet váltott, a möb megmaradt, a görög kupeczre meg szükség volt. Hát még a sokfajtájú szerencsét próbáló német, olasz, spanyol, balkáni s magyar meg kis= orosz iparos, munkás. Kocsigyártók, nyergesek, németek s magyarok. A németek nagy kedvelői lévén a samosi bornak, keresetüket csakhamar beitták s nyomorogtak. A magyar lovászok is vígan züllöttek. A sok hamis pénzverő Erdélyből s Oláhországból mind ideszökött. Jeles egy típus volt Neuser Ádám, a ki unitárius vallása miatt ideszökött 1517-ben. Beállott töröknek s Ungnad császári követet «informálta» a török hírekről, mert a nagyvezér is szerette. Kapott is száz tallér jutalmat

TIRANA
(XIV. levél.)

Bécsből. (Marquis de la Merdure szerint 1575 áprilisában). Erre a derék renegát annyit ivott, hogy kerevetre került. Pajtásai: Becker Max brassói hamispénzverő, Ali bég renegát, meg egy frankfurti órás föl-zavarták, hogy ne haljon meg, míg még egyszer nem isznak. Főlemelkedik Ádám deák s azt mondja: no adjatok hát egy kis italt utoljára. Ittak pedig két napig és egy éjjel hosszat. Harmadnap virradóra Ádám úr részegen ment a másvilágra. Irgalmazzon bűnös lelkének az Úr! Így van ez megírva krónikában. Hátha még megszorítanám Tyatyánkat, a ki Balassi Bálinton kezdve Furdek atyáig minden szemenszedett dolgot tud, avagy megszólaltatván az emlékiratokat, nyomról nyomra kimutathatnám. miképen romlott le ez a két világközi népség s mikép lett hullóvé ez a levantin társadalom. A beszállingózott idegen népség ide házasodott, törökké s göröggé lett s íme így virított ki a levantinizmus.

De eleget mondtam róluk. Láthatod, hogy mennyire kedvelem ezt a keleti lelkületet. Még egy-két kaláber az idevaló önkéntes száműzöttekkel, egy kis eszmezsere Iliászismerő görög pinczérünkkel s biz én örömmel indultam útnak. Jóra vált az idő, égszínkékké a tenger vize, mit üljek itt. Kezet szoríték a francia lazaristák derék igazgatójával, P.

Vachettel, a Rákóczi-sírok egykori hű gondozójával s a Lloyd-társaság «Palacky» nevű jeles hajóján neki váltottam Athénnek, meg odább. Sose gondoltam, hogy cseh kartársunkról ilyen derék alkotmányt fognak elkeszteni. Komoly, sőt rideg arczával rám tekint, mintha mondaná: Ne egyél annyit magyar, mert megárt. Adriánk nagyfejű intézői is szánhatnának egy hajót Szalay Lászlónak vagy Horváth Mihálynak, nemcsak mindig a kereskedelmi minisztereknek.

Valami csodás időben indulunk. Teljesen kárpótól az elszenvedett csúf napokért. Hajnalban a Dardanellák bajáratánál büszkén halad el mellettünk a híresneves Hamidié parancsnoka, az egyetlen önállóan vezérkedő Rífát bég. Szürke, közepes nagyságú, karcsú hajó. A legénység éppen tisztítja a hajót s mi némán tisztelgünk. Még sem vezett el a török katonái becsület . . .

Mellettem áll Z. bég a feleségével s egy ismerős orvossal. Az asszony arca föllángol a hajó láttára, a bég unottan nézi az eget. «Nem is hiszi ön — így szól az orvos —, hogy mennyi tűz s emellett mennyi gyöngédség lakozik ezekben a török asszonyokban. Mindenét odaadja, ha megértetik vala a haza fogalmát. Egy tüdővésztes asszonyt kezeltem egy izben, a bég feleségének egyik rokonát. Elkésve érkeztem az izgatott, már halálra vált asszonyhoz. Mentettem magam. A szegény vonagló asszony csak annyit mondott halkán: «úgy vártalak, mint a madárfiók az anyját.» Ezóta vallom, hogy a török nő lelke virágos mező.»

Hát, testvér, ez ugyan megható kis kép, de nem általánosítok. 37 fok melegben fölösleges a szentimentalizmus. Ilyenkor mászd meg a Parthenont, izzadj az Akropolisz láttára s érezd magadon a nemzetközi földrajz mesterének, Baedekernek, a kijelentését: «betelik az ember lelke.» Ebben a hangulatban látván ezt a rideg athéni fátlan vidéket, előtérben a kenyér és konyakgyárat, eligyekeztem hűsebb vidékre. Tudom, hogy tudakosságunk elnöke ezért elsőosztályú lenézésével fog illetni, de hát látta ő az athéni történelmi múzeumot: a poczakos szabadsághősök mord képeit, a mint jól választott őseik: Epaminondas, Solon és társaik fából faragott szobraival tarkítják a tárlatot? Igaz, hogy görög uraimék nem tehetnek róla, hogy nincsen középkoruk, de egyben rávallanak híres őseikre, a kikre nézve veled együtt Schwarz Gyula nézetét valljuk. Megírta már Pál apostol: «az athéniek pedig mindnyájan és az ott lakó jövevények semmi másban nem valának foglalatosak, mint valami újságnak beszélésében és hallgatásában.» (Velem van tudniillik a szentírás, könnyű hát idéznem.) Hát testvér, most is olyan ez a város, mert ezt nem kormányozzák, hanem szerkesztik. Írásban és képekben zengik győzelmeiket, képzeletök elszáll néhai Nagy Sándorig s ölik, irtják a törököt s bolgárt, a hol lehet, leginkább azonban a vértől pirosuló vásári lapokon. De azért kár gúnyolni ezt a népet, mert hazafisága páratlan.

Ebben különbözik régi elődeitől: azok csak deklamáltak, de ez az uzsorás, fősvény kupecz milliókat áldoz nemzetéért. Tanulhatunk tőlök.

Be jól éreztem magamat, mikor ismét tengerre szállottam s föltűnt az esthajnali csillag, Jó estebéd, csillagok, holdvilág, Santa Lucia, tudniillik egy letört nápolyi rezes banda fujja, orvosunk meg hamisan énekl. Joga van hozzá, a mint hogy én is joggal húzódtam félre a hajó egyik zúgába. A hajó egyenletesen zakatol, nem tudok aludni. Éjfél felé a hold egy sziget szegélyére veti sugarát. Nesztelenül halad el mellettem a hajókapitány, odasúgva: Cerigo, Kytherae — Venere.

Erőt vett rajtam a képzelődés. Mintha zöld berket láttam volna. A pázsiton ül a szépség istenasszonya, előtte egy csámpás kis gyermek játszadoz. Erosznak tippeltem. Mindenféle bolondos eszme járta agyamban a tangofurlanát.

Látomásaim közepette egyszerre csak valaki a vállamra ütött. Z. bég volt, a ki fölriasztott, így szólván: «Nem tetszik egy partie piquet?» — Gyerünk, mondám nagy búsan s piketiroztunk.

Testvér!

Bizonyára emlékszel még arra az estre, mikor immár néhai janinai főkonzulunk, Ailinski Konstantin valami csodás plasztikával beszélt a janinai ostrom véres momentumairól. Hatalmas termetű, nagy kerek szlávfejú, szelíd, kékszemű ember volt, tipikus vegyülete az asszonyias lágyságnak s a félsz nélkül való bátorságnak. Olyan lengyelbe ojtott kisoroszszal elegy tatárfajta, a ki a kardforgatásban, a butykos hajtogatásban, a kártyaasztalnál s mint szellemes társalgó az asszonyemberek társaságában, egyaránt helyt állott. Hívseges ragaszkodása ritkította párját, — de ne beszéljünk róla. Szinte ríhatnékom támad, ha meggondolom, hogy íme ez az alig 40 esztendő, nagy tettekre hivatott ember, ott nyugszik az apja mellett az ilyvői (Lemberg) temetőben. A déli albán határjáróbizottságnak ez a vezérlő tagja életével fizette meg sikerét. Mert a monarchia politikáját ő vitte ott győzedelemre. Távol legyen tőlem az elparentálás. A kúnsszentmiklósi szószülő amúgy is ráfogta a hozzád intézett levelekre, hogy máris meglátszanak rajtok a szenilitás jelei. Hát inkább elhallgatok, mert majd tíz íven felelt rá az imént leszólt susárló. De ezt az én kedves, jó főkonzulomat előljáróban kellett megemlítenem, mert feleségével «a janinai hősnővel» (sebesülteket kötözött, éhezőkkel megosztotta a falatját), a derék Elza asszonynyal, oly eleven színekkel festettek tündérszép képet előmbe Pargáról, Janináról, hogy ezért vitorláztam el Epirusba. Elmentem vón én talán az ő biztatásuk nélkül is, de az idén valószínűleg lemondandottam erről az élvezetről.

Nem csodálnám, testvér, ha fölvetnéd a kérdést, hogy mit kerestem én közvetlenül a háború után, a szervezetlen állapotában leledző provinciában. Hát agg levélcsoštársam, a tudákos embert nagyon érdeklém, miképen rendeznek be egy elfoglalt országot a huszadik században. Beállottam tiszteletbeli önjapánnak, hogy tanuljak valamit abból, a mit látok. Tapasztalataimat nem fejthetem ki bővebben, mert a mi kevés benyomásom vala, azt úgyis túlzásnak minősíti majd a szalontót. Igaz, hogy jelzett barátunkat csak azért idézem, mert máris bántja sőtartódad szemeit az ismeretlenség homálya s a Tyatya gyakori emlegetése.

De menjünk hát sorjában. 37 fokos melegben (Istennek hála) Kor-

fuba értünk. Ha víg susztereket avagy sorsukkal megelégedett fogoly török tiszteket akarsz látni, itt nagy részed lehet bennök. Nem is utolsó dolog Korfuban szabadon járó fogoly tisztnek lenni. A janinai török őrség nagy részét idehozták, 4000 ember közül 1000 elhalt. A tisztek megkapják illetményeiket, újságot olvasnak, takarékoskodnak s család-joknak küldik a pénzt. A mint a nagy sétányon összeverődtek a pt. fezes tiszt urak, menten leültek s ki-ki a lapját olvassa. Hallgattak, mint a kinek rosszul jár a «blattja». Hanem a mint egy Danogán Zaki-féle alak (volt török vagy még tényleges ottomán alattvaló) beléjük kötött s az örmény újságból bizonyított valami nekik nem tetsző dolgot, szivarkájokból izgatottan füstöltek — egy jó negyedóráig. Aztán kezét fogtak a gambeczczel s alkony előtt a várba sétáltak. Remélem, elengeded a minduntalan sorra kerülő tücsökczirpelés dícséretét, meg a híres korfui színhatásokat. Kényelembe helyezkedvén, csibukoztam s azon törtem a fejemet, hogy néhai ithakai Odüsszeus (hitbizománytulajdonos) hol dolgoztatott, a mikor szabadság idejének egy részét itt töltötte. Nauzika ónagyságát (ezt a becéző nevet nem tudom ki adta neki) csak mellesleg említem, mert antik jellemű férfiú csak akkor mond rosszat nőnemen levő felebarátairól, ha hallott valamit róluk. Egy volt őrmestert, a ki betűvetéssel keresi a kenyerét, kérdeztem, hogy hallott valamit a Nauzikáról? Azt felelte, hogy már négy éve van távol a hazájától (Tabor, nem messze Prágától), azóta nem tud semmit honfitársnőiről. Hidd el, testvér, Epiktetosznál bölcsőbb ember ez a cseh gépíró, mert már elfeledte a cseh Nauzikát, most meg a görög Szófiának hódol.

Ezt a «hallgatagtalanságot» (így nevezték magyarul a csacska természetünkhöz «nem» illő indiszkrécziót) csak azért követem el, hogy hallgatag szalontótunknak ismét hízelegjek.

De már érzem magamon förtelmes (ezért a jelzőért tudom, hogy haragszol) nézésed szemrehányó súlyát, hogy térjek végre a tárgyra. Jól van hát. Szedd elő a térképed s keresd meg rajta Santi Quarantát, a negyven szentekről nevezett egykori kolostor öblét, mely most élénk lendületnek indult. Ha ennek a nyüzsgő-bongó hellénjellegeté texasi telepnek a képét akarnám megrajzolni, igazában Bret Harte-ot kellene utánoznom. De mire való a rossz másolat? Udvari festőink e részben úgysis nagy rekordot értek el. De hidd el, jobban érdekelt a kissé pözban lépegető vámosoknál (nem vagyok «hallgatagtalán», ha jó híriket nem terjesztem) és masztikát iszogató, unatkozó katonákról nem ejtek szót. Annál jelesebb ember az osztrák posta vezetője, egy Maurig nevű trieszt-melléki ember. Remete, a ki buffoszerűen éli világát: a Lloyd-ágenssel, egy vén delvinoi göröggel együtt lakik az árúraktárban. Ott van a posta, az ügynökség, a fogadó- és hálóterem. Az ügynök az asztalon

hál, Maurig uram meg a földön vagy zsákokon. Ha nincs mit ennie, hát nem eszik, az érkező hajókon vásárol olykor húst. Halat, ha fognak, azt maga készíti. Hat nyelven szórja a török-görög sületlenségeket, csak úgy dől belőle a vidámság. Nyugati embernek keleten ez az egyetlen orvossága, melankóliára hajlandó ember, vagy elkényeztetett pupák csakhamar a cziprusok árnyékába kerül. Még hagyján a hangulat. Hanem ha rád száll a különmemű pulexek hada (így idézik latinul a balhát), testvér, akkor még a csillagos égre is megharagszol.

Hát vígak valánk mi is. Egy koronáért tengeri rákot vettem s oly étket készítek belőle, hogy ezzel is megalapoztam orvosom jövőjét; hadd tanuljon rajtam.

Akad ezen a kietlen pontján a partnak még egyéb látnivaló is. Duncan Izadorának, a híres tánczosnőnek a hírét bizonyára te is hallottad. Mezítláb lejt az oldalgóstánczot s ezt úgy hívják, hogy «ó-görög koreográfia». Sokaknak tetszik, de hogy a régi hellének mit szóltak volna erről a klasszikus szóló-macsicsról, arra nézve kérdezze meg valamely professzort, p. o. Kuzsinszky barátunkat, Ennek a különben derék nőnek (nem Kuzsinszkyt, de Izadorát értem) a bátyja amerikai pénzen (onnan mindenre telik, talán még magyar célra is)* görög és albán fiúknak és leányoknak nemez-sátrak alatt természetes tanítómodorban oktatást ad. Mezítláb, chitonban és ümögben láthatod itt a gyereksereget (40 fiú és 50 leány), kiket egy tanító s egy antik szépségű korfiota nő vezet be a rajzolás és írás-olvasás titkaiba. Testvér, feketében ilyen kellemes szépséget még nem láttam. Löwy fehér verset írt volna róla, a vörös Trengényi meg még szórakozottabb lenne, ha látná. Én egy darabig bámultam, de a divina közönynyel fogadta hódolatunkat. Csak a virágnak meg a czukornak örült. Az a sok jókedvű gyerek ugyancsak kicsattan az egészségtől s imádja azt a gyönyörűséges Musinát (ez a tanítónő neve), a kit nem egyhamar felejtenél el te sem. A vén postás humora ezt a sok amerikai s angol pénzen kinevelt gyereket *fiol d'un cannak* nevezte. Szen viccnek nem rossz, de kár ezt az altruista célú kigúnyolni, mert Duncan asszonynak nemcsak a lábában van a művészete, hanem a szívében is.

Ezt a témát fejtegettük lelkesen, a mikor az albán nemzeti bank szabadalmában járó osztrák-magyar-olasz küldöttség egyik tagja nagy hirtelen leképeelt bennünket. Ettől a megörökítéstől itt sem szabadulhatsz. A jelzettem küldöttséget Pitner Károly báró volt hercegovinai váli, tehetségéről ismert orientalista s a legszebb magyar asszonyok egyikének (telefonon szoktam neki bókolni) az ura vezette. Míg azonban minket a pedagógia szeretete a Duncan-iskolához csalt, Károly uram jóízűen

* 1913-ban írtam, tehát nem a druszádra célozék.

aludt. Talán még most is álmodnék Albánia jövőjéről, ha föl nem költi a hajó keserves bűgása.

Most azonban ülj mellém a rozoga kocsiába (valami kiselejtezett fiáker) s jer velem Janinába, a görög Epirusznak immár fővárosába. A bakon Sztotiri, a janinai konzulátus kavasza (csendőrinás, beillik kuvasznak is) álig fegyverben ügyel a biztosságomra. Nem sok dolga akadt, mert a görögök erősen tartanak rá, hogy külföldi embernek baja ne essék. A még török világban épült országút elég jó, a merész kanyarodásokat helylyel-közzel a görögök máris megigazították. Velem jött a dévaj postás és a Lloyd-ágens helyettese, a jeleztem vén görög. Nekik rossz hely jutott, nekem jó. Lelkileg velem vagy, tehát elfoglalom a te helyedet is.

Forrón tűz a nap a meszes útra. Az útfélen cserje, törpe fenyő s Korfu szigetének az itt már csenevész flórája kísér. Tízennyolcz kilométer után érjük Delvinót, delvinói basák váraljából alakult nagyobb községet. Jól esett megpihenni. Avasszegélyű antik szalámit eszünk hagymával, aztán meg különféle gyümölcsöt. (Testvér, gyümölcs-e a hagyma?) Pedig remek egy gyümölcsstermő vidék ez, ha az Isten munkájának — tudniillik ő itt a főkertész — a könnyebbik részét: a megápolást átvenné az ember. Képzeld, testvér, egy négyszögletes régi gellérthegyoldalbeli házikókkal szegélyezett teret s a közepén néhány pítőreszk platánt. Ezek aljában, testvér, vagy öt langyos fekete kávének valék megivója. Ittad vonn te, s olvasnám én, a mit róla irandottál.

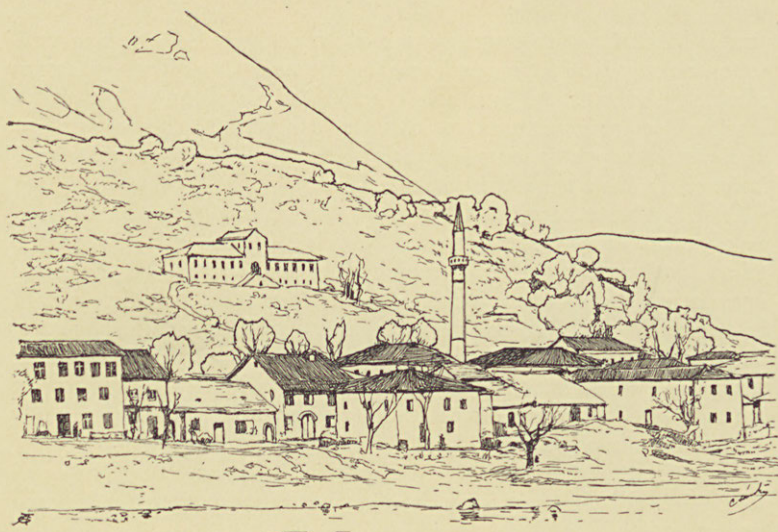
Mindamellettszép emlék köt ehhez a kis városhoz, melynek, Európa ítélete szerint, az új Albániához kellene tartoznia. Furcsa lelki állapotban leledzenek az ilyen várakozó népek, hogy vajjon ki lesz az urok: a görög-e vagy az albán? Ma természetesen mind görög érzésűek, már csak félszből is. A mohamedánok tompa megadással kullognak erre-amarra. A gyakorlatban, testvér, az a kiszmet, vagyis a végzetben való megnyugvás nem válik ám be mindig. A muszáj az úr, a kiszmet csak pótkávé.

Annál jobban esett látnom Mehmed Ali basát, a delvinói oligarchák fejét, kinek egyetlen fia Valonában van, a gyűlölt albán kormánynál. Ezt a talpig úri külsejű, öreg mágnást — ezüst szakálla, nemes megszésű arca néhai Erdődy Sándor grófra emlékeztet — a keresztyén lakosság is tiszteli. Ő mentette meg a keresztyéneket 1898-ban a basibozukok mérszárlásaitól s ezért hálások iránta s lelkőkben még mindig uroknak vallják. Kivételes érzés itt a hála. A törökök türelmességét a görög nem honorálja, azt mondja, hogy ez kegy, mely Odisszeusznak nem kell. De ha ő kapja kezébe a gyeplőt, jaj a más hitűnek. Az öreg basával élvezet volt a beszéd. Nagy tapintattal került minden aktuális célzást. Nagyapjáról beszélünk, kit Ali, a híres janinai basa, csellel hatalmába kerített s addig tömte gyapjával, a míg beléfulladt. Még

azon korbéli levelekkel is szolgált. Kár, hogy fogytán van ez a jó emberi fajta. Letarolt szálerdő veszendőnek indult derék.törzse ez a vén mohamedán. Hadd örüljön létének s lássa meg újra a fiát, a kit annyira szeret.

Délután megjött Janinából az a háromlovas szekér, melyet az oda-
való konzul küldött elém. Tizenhét órát kocogtak Delvinóig a lovak,
két óráig etették a derék párákat s késő délután ismét visszafordultak.
Testvér, ezek a négylábú postások igazán megérdemlik a zabot, pedig
csak ritkás szénát kapnak. Most azután magamban maradtam; míg
kísérőmnek, a derék postásnak kaczagását (nagyon emlékeztetett az
Izidor atyáéra) csak nagyon messziről hallottam. Mindinkább távolod-
tam Delvinótól. A nap szekere is mind lejjebb haladt az ég alján, enge-
dett a tűzéből is. Szemben velünk hosszú, lovas karavánok iparkodtak
a tenger felé. Valóságos élő etnográfiai múzeum ez a sok színes, pisz-
kos és mégis érdekes ember=állat=anyag. Majd az erdősőbb Musina
völgyét értük, olyan a vidéke, mint pátriánkban a Hűvösvölgyé. De
csak rövid ideig tart a «tempei» völgy. A hegyek oldalához tapadt ház-
sorok jelzik az emberlakta telepet. Apránkint oszt eláll a nap világa,
sötétedik a táj. Csak a lovak csengője s a szekér nyikorgása élteti a
nagy hangtalanságot. Kavaszom a sötétben, akárcsak a hiúz, hegyezi
fülét, föl húzza karabélyá ravaszát, én meg fádom. Egyszerre csak
rászól a kocsira a sötétben egy női hang. A kavasz aztán megoktatott,
hogy egy közel falubeli tanítónő helyet kér. No, mondok, legyünk
lovagiasak. (Már is többes számban beszéllek magamról.) Beültettem
a kocsiba s koczogtunk odébb. Ötven gyermeket nevel ez a tanítónő.
«Supra agnő», mint a régi nóta mondja, de jólelkű asszony, a kivel
zagyva levantei volapükkel csak megértettük egymást. Már hogyis ne
érteném a didaszkaloszok nemzetközi panaszát: hogy kevés a fizetés.
Nemsokára aztán ő is elhagyott, mert falujához értünk. Már csak a
csillagok világa vezetett a sötétben. Hegynek föl= s levezetett az út.
A lovak egyforma tempóban ügettek, mi meg fáztunk; 1200 méter
magasságban jártunk. Éjfél mult. A zseroviczai han előtt megállottunk.

Hej, testvér, ha nem volnék olyan törődött állapotban, ugyancsak
szeretnék beavatni az ilyen keleti vendégfogadók, a hanok lélektanába.
Míg a nyugati karavánszerájokban: a Brisztolokban (nem Ilitset értem!)
hat-hét ember nyújtja a tenyerét, itt a gazda egy személyben: szoba-
pinczér, istálló- és ruhanagy, étékfogó, háziszolga, Ilits és Mandl. Itt
Epiruszban ez a rendszer a jobb, Budapesten amaz a rosszabb. Nos,
képzeld egy szekértáborral teli nagy emeletes fakarámot. Kavaszom
bevezet, föl mászom az emeletre. Sötétben föl= fölpislogó olajmécses ráveti
árva szikráját egy hetek óta mosdatlan alakra, a mely rozoga, de pisz-
kos ágyban fekszik, papucsfödté mammuth=lába kilóg. A sarokban egy

ALESSIO
(Les. XV. levél.)

vörössipkás, férfiszerű hústömeg szendereg Parsifalduiban, az ambituson hölgyek alusznak. (Szuszogásnak mondaná szegény Szivos, ha élne.) Az istállóban ötven ló horkan, zabál, vág föl s rugdal, néhány kocsis pipázik, két kutya versenyt vakkant és vonít, baritonhangú kakasszó kíséri a tücsökcziripelést. Kavaszom, Sotiri úr, Odisszeusz nyelvén kitéssékeli az ágybeli alakot, a gazda volt, a ki keleti vendégszeretettel följánlja ágyát. Kyrie eleison, felelém s az ablak melletti székre teledtem. Két pohár masztika sem tud ébren tartani, kinyitom az ablakot s a sötétbe bámulok. Apránkint erőt vesz rajtam a fáradtság, a csillagok összefolynak a szemeim előtt s valami zsidongást érzek. Polos, gondolám, de én nem engedek. Elaludtam.

Háromkor hajnalban hú görögöm ott áll a fekete kávéval és szeszt hoz. Azzal mosakszom. (Bizony, elfogyott már Kostka komám izsáki konyakja!) A lovacsák víg prüszköléssel várják az indulást s az andalító hajde=szóval egy hajtásban megteszik a hátralevő ötven kilométernyi utat.

A hajnali hideg átjárja a velőmet, alig látom a völgyben csillogó tengerszemet s gépiesen köszönök az elvonuló hajcsároknak. Néha éltetem magamban Kresz Gézát és szidom Bunkukut. Testvér, most következnék a napnak dícséreti. Minek dícsérjem az éltető napot, érez-

tem és hálálkodtam én eleget a magasságos úristennek, hogy rám vetette vele sugarát. Hát még mikor a janinai tavat távolról megpillantám a hajnali párában... Még a hollók ezernyi csapata sem tudott elszomorítani, pedig sírások ezek, elesett vitézek fogyasztói. Olykor egy-egy királyas kóválygott a levegőégben és fölsivított. Kocsisom keselyűkről is beszélt, a kik a háború óta itt tanyáznak.

Tizenhat kilométernyire Janina előtt kedves tanítványom, Buchberger, — olyan az arcza, mint egy okos harkályé — és Bilinski főkonzulné, ez az igazi asszonyember, kerülnek eléem hintójukkal. Én hozzájuk igyekszem, ők meg Brindisibe sietnek, a főkonzulhoz, a déli határt szabályozandók. A hú asszony e viszontagságos útjában sem hagyta el beteg urát, ment utána, a hová kívánta. Igazi konzulné. Lakásukat Janinában rendelkezésemre bocsátották, még a Mari szakácsnő is ott maradt. Azonkívül egy öreg Radeczky=viselt alkonzul s egy görögül beszélő cseh írnok vártak rám.

Testvér, tizennyolcz órai út után Janinába értem. De itt aztán új fejezetet is nyitok, mert végre is mind a ketten meguntuk ezt a csevegést.

*

Ritka kedves egy város ez a kopár, szürke sziklával övedzett Janina. Ha ennek az acherusiai tó partján épült városnak a változatos multját el akarnám itt beszélni (lásd Ersch és Gruber lexikonát, Hopf, Jireček és Hahn munkáit), épp oly mély álomba merülnél, mint én. Még álmodtam is: ha jól emlékszem, sasok ettek risottót a sapkából. (10, 20, 88 lutriszám, nőtleneknek gazdag házasság.) Buchberger (magyarul Bokhegyi) alkonzul ágya jófekvésű pihenőhely lévén, alig tudtam föltápáskodni. De hát a vén Majkszner alkonzul s a hú cseh már vártak a levessel. Eszembe jutott, hogy nem vagyok honn s a lengyel-görög szakácsnő főztje vár rám. A rizskásában főtt csirke kedves ételed lévén, csakis ezt említem meg az étkek sorából. Hadd irigyelj.

Nos, ez a Janina hál' Istennek még stílszerű Levante. Valami természetes csinosság jellemzi házait. A délszaki fauna: virágzó oleanderek, derekas nyárfák és busa ciprusok, kecsessé teszik még a sok kellemetlenséget is, mely lépten-nyomon eléd tárul. A városnak van vagy húszezer lakosa, fele görög, ötezer mohamedán, a többi megoszlik. Gimnáziuma a leghíresebb volt a göröglakta területen, csinos attikai stílben épült. Itt nevelkedtek a valonai és epiruszi bégek fiai is teljesen hellén szellemben. Most aztán ítéld meg, testvér, megmaradt-e itt a mohamedán uralom, mely mindent elkövetett, hogy ellenségei a nyakára jöjjenek. Ha az a tizenkét mecset s az a sok városbéli török temető nem hirdetné, senki sem tudná, hogy itt valamikor a szultán parancsolt, mert a török kormányzat már 1898 óta csak for-

máiban volt meg. Bele összezsugorodott a kenyérnek, a héja meg elszáradt. Láta ezt mindenki, de a halált nem vették észre sehol. Így azután könnyű volt győzni. A törökség oda jutott, a hová Bizánc 1453-ban: nem volt már erő a vezetőkben, szegény szenvedelmes emberek egymást ették . . .

Efféle benyomásokkal eltelve róttam a kertes utcákat. Oresztesz uram, a konzulátus görögje, ugyan szépítgetni akarta honfitársai kegyetlenségeit, de annyit ő is megvallott, hogy Janina bevétele után három napig csúful garázdálkodtak az antartok, a régi kleftek utódai (nálunk zshivány a nevük) mindenfelé. Első dolguk volt a török temetők emlékeit földönteni s meggyalázni a sírokat. Csak az ó-testamentomban olvashatunk effélet. Ezt a török sohasem tette keresztyén sírokkal. Ez a dúlás azonban megszűnt, mihelyt elpárolgott a vér. Persze a mohamedánok seregestől elvándorolnak. Még megemlegetik ezt a görögök, mert alattvalónak nincs engedelmesebb nép a mohamedánál.

Beülök Oreszteszemmel a dodonai kávéházba. Megolvashatod, hogy a görög főatyaistennek, az öreg Jupiternek, a város közelében volt egyik nyaralója és kerek színháza. Máris ásat benne egy régiségtudós. A jósló hely Dodonában abból állott, hogy a cserfalevelek susogásából mondott igazat a pogány berát. Ma diófa áll ott. Testvér, kívánom, hogy ezt a mesterséget te is megtanuld. Csinos szláv-görög-albán típusú vásárosok jönnek a boltokból, mert itt nincs bazár, vitézlő tisztek a feleségükkel isszák a feketét. Majd alkonyra fordul az idő. Egy-egy szőlőlugas alatt csicsereg a szerelmes pár, ődöngő öszvért gyöngéden megrúg a tapintatos zagoracz (szláv név, helybeli hajcsár) s aztán beáll a csönd.

Este a kormányzóhoz, Zographos úrhoz valék hivatalos. Alacsony, fekete, fáradt, de nagyon okos, átható szemű, sárgás bőrű, nyugodt európai modorú ember. Párisban élt tíz évig, Münchenben tanulmányozta a közgazdaságot, bámulatos könnyedséggel beszél minden nyelven. Negyven napig külügyminiszter is volt. Sokat olvasott s gondolkozott, kitűnő gazda s egyike a leggazdagabb embereknek. Ingyen vállalta a kormányzóságot s méltóan is reprezentál. Programja egészséges, úgy a földmegváltás, mint a közlekedés terén. Először épít utat, azután vasutat. A földművelési viszonyokat rendezi s rendes pénzügyigazgatást hoz be. Ebben a háborús évben fölösleget mutat föl. Nem akarja rögtön ráhúzni az alkotmányt erre az újon szerzett területre s a mi bosnyák igazgatásunk példáján akar elindulni. Élvezet a vele való társalgás. Csak aztán egy baja van: túlzó görög, albánt nem ismer (azt mondják, hogy ő is albán eredetű, talán azért!), azokat — úgymond — nem lehet elismerni. Előre megjósolja, hogy Európa hiába diktál, ők az urak. A nép nem akarja, tehát nem lesz abból semmi, a mit a nemzetközi bizottság akar.

Talán sokat is beszélék erről. Az a benyomásom, hogy ez az eszes, de, úgylátszik, ideges ember nem lesz sokáig kormányzó, föltéve, hogy meg nem alkuszik a körülményekkel. Bajosan hiszem, Egyelőre dicsérem a konyháját — micsoda jó szárnyast evénk, testvér! Kellemes volt a társasága: segédtisztje, Melas, az osztrák generálisnak, a marengói csata elvesztőjének családjabeli, neje romániai görög: Soutzo, művelt úriasszony; a vén Miliotis jó huszárarczú lovasezredes, szakasztott mása néhai Janicsáry Sándornak, az agának. Magyar ismerete Temesvárig terjed, a hol lovakat vett. Már el kell nekem is mennem Temesvárra, annyit emlegették. Zographos unokaöccse, Karapanos és egy Zürichben képzett mérnök-kari tiszt, Hartmannak az iszlámról szóló munkájáról mondtak egy-két talpraesett megjegyzést. Nehéz is a balkáni törökség föltámadásában hinni, de minek a koporsóba még több szöveget verni. Ott volt a francia konzul, Dussoup úr is, a kit Bálint szak tudósító korában ugyancsak kitanított egynemely turáni zoológiai fogalomra. A felesége álnéven regényeket irogat, tehát dicsérték.

Lám, testvér, mily hamar eléri az embert a politizálás dühe, ha a balkáni talajra lép. Akár akarod, akár nem, meghallod, hogy Kaszabi nevű albánt elcsuktak, mert a moziban nem kelt föl a király éltetése tiszteletére. Ez a nap eseménye, erről beszélnek. Az agitációt is láthatod lépten-nyomon. Mindenki görög zászlót csinál, még a mohamedánok is; hiába dörmögnek, mert most a gyaúr parancsol. Mesébe illik, hogy mily ügyesen jár el Joresti (francia ivadék 1810-ből), a volt görög konzul, most prefektus, hogy az európai komisszió ne lásson albánt. Kár, hogy nem hoztam el az Iliászt, mert a hellén ősi lélek, a nagy keveredés mellett is megmaradt régi mivoltában. Csakhogy szó, a mi szó, olyan nárczió ez a görög, hogy az ember láttukra nem maradhat közönyös.

Vagy filohellén vagy hellenofág lesz, a kinek dolga akad velök. Megpróbáltam a tárgyilagosságot. Látom a félholdra föltűzött keresztet. Ej, mondom, a török megfordítva csinálta. Látom, hogy becsukják az albán vezetőket, még ez sem indít meg. Csak azt veszem komolyan, a mikor lelkesen hajtogatják, hogy a szabadságért küzdöttek. De mit nékem ez a görög belügy, . . . Elfogódva hallgatom Bilinski főkonzul kerti székében a janinai ostrom rémes momentumait. Lehetetlen nem sajnálkoznom a halálig hős török katonák fölött, a kik éhenhaltak hitükért, melyet saját vezetéik hagytak cserben . . . Vajjon jobbak-e a csinosan formaruházott derék krétai zsandárok a régi török zaptiéknál, az majd elvállik.

Íme, megdrágult minden, nagyobb az adó (eddig tizenegy százalék, most negyven százalék a vám) s betódult az idegenek serege, a kiket mi etetünk, — így szólnak az előbb olyan törökfaló janinaiak. A hellén kormány ugyanis királyságbeli hivatalnokokat, tanítókat küldött Epiruszba személyes pótlékkal növelvén fizetésüket. S íme, a hellén a vele

egy hitű, egy nyelvű fölszabadítóját . . . idegennek nézi s máris kiszerekszti. Így történt ez mindenütt, a honnan a törököt elszorították, mindenütt visszaírták a pipás törököt, a kit mindenki becsaphatott.

Pipaszó s kávé mellett irogatom e bölcseséget. De nem ez érdekelt engem, hanem a híres Ali Tepedelenly (törökösen Tebelendi) basa sorsa, azé az oligarcháé, a ki nagyot rázott a török birodalom épületén. Ki ne ismerné közülünk Jókainak a janicsárok végnapjairól írott regényének főhősét, a messzire elérő Alit? Nos, ennek emlékeit kerestem én itt a helyszínén, hogy megalkossam elmémben ezt a balkáni karaktert, ezt a típust, mely tökéletes a maga nemében.

Visszatérek rá még külön levélben, mert megérdemli. A kit nem érdekel majd az én adatos szavam, olvassa el Jókait.

Egyelőre, testvér, érd be vele, hogy itthagytam Janinát s a konzulátus hű csehével autón Prevezába mentem. Csehem anyanyelvén magyarázta, hogy miként folyt le az ostrom, figyelmeztetett a vidék szépségére, tudniillik hepehupas bozónál egyebet ugyan itt nem látsz. A hollók csapata híven kísért útunkban.

Preveza hanyatlóban levő tengeri kikötő. Aznap értünk oda, a mikor a prevezai intelligencia egyhangulag «levelézte» Ausztria=Magyarországot és Itáliát. Errefelé mitingekkel dolgoznak. Összeáll negyvenötven ember, nagy lármával kimondja nézetét, hogy ezt vagy azt hordja el a rossz szellem s másnap Európa lapjai megírják, hogy Kakofonósz úr mikép szerepelt, A nagyzási hóbortot nincs miért komolyan venni. A meleg ráül a déli ember agyára s nagy dolgokat láttat velük. Ha még egy «Averov»=juk (csatahajójuk) lenne, Rómába mennének, onnan meg Bécsbe, így beszéltek az egyetlen fogadóban, a tenger partján, a hol olajos gulyáshusomat testvériesen megosztottam a legyekkel. Ezen csak a fürdés, meg az esti ladikázás segíthetett. Csehem, a kit ezért menten elneveztem Orficseknek, figyelmeztetett a játszadozó delfinekre és úgy mondta el az Orfeusz történetét, mintha ő is jelen lett vón a delfinek között.

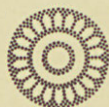
Testvér és hazánkfiai, ha van valami rosszakaród, a ki Prevezába akar menni, küldd a «Hotel Antonió»=ba. Szunyog, bűz, hangya és polos bőven áll rendelkezésre. Válassz közülök, én megszöktem.

Már kora reggel megnéztem az állítólag szlávok elpusztította Aktia=Nikopolisz romjait. Még így is impozáns ez a vázában pontosan megállapítható nagy civitas. Az ásatást máris megkezdették, a sírkövek különösen érdekeltek.

Az akteoni (Actium) híres előfok közelébe is eljutottam, de Brutus és Kleopátra sorsáról nem elmélkedem. Tudákos módra ideírom, hogy a híres ütközet 31-ben szeptember 2-án történt, így mondotta nékem cseh barátom cseh kalauza nyomán. Azt is említette, hogy az előfokon három tojást letek a Kleopátra fürdőjében. Omlettnek kevés . . .

Testvér, ne vigy magaddal tudákos kísérőt, érd be a magad tudományával, különben megunod a létet még az oly jó hajón is, mint a Pugliatársaságé, mely Prevezából Pargába vitt.

Hűvöses időben, mely megkívánta a Kiantit, neki váltánk Leukasz, olaszul Santa=Maura szigetének. A kikötővel szemben van a régi, mord váracs, melynek bástyáin százával tolongtak a török foglyok. Messziről hangyabolynak látszottak. Persze, az ellátásra vagy kíváncsi Minthogy te nem nagyon kedveled a halas rizottót, mit beszéljek a spagettiról? Inkább azt várom, mikor lesz már vége az emelyűk okozta nyikorgásnak. Éjfél után fölszedték a horgonyt. Ne félj, már megint nem álmodtam, hanem hangtalanul aludtam. A hajnali napsugár éppen akkor fűröszttötte meg a Pargát, ezt a bájos kis tengermelléki fészket, a mikor a fedélzetre léptem.

XII.

Parga=Valona felé, 1913.

Testvér!

Azon kezdhethném — mert úgy is volt —, hogy a nap remekül bevilágított a pargai öbölbe. Ha jól emlékezem, már mult levelemben megírtam néked, hogy miért jöttem én első tengeri fürdővendégnek éppen ide Pargába. Ha meg nem jól emlékezem, az sem baj, ha adósod maradsz a megokolással. Miért is ne, mondaná Czisek alpénzügyér. Képzelheted, hogy ezt csak szószaporítás okából mondom.

Nem lévén bárkám vagy jattóm, mint Herczeg Ferencznek, csak a fedélzetről szedegetem magamba ennek az édes kis városnak a távolból olyan kedves képét. Az öblöt a tengerből meredeken kiszögellő szirt-sorozat estrázsálja. Jövet a tenger felől jobbra, a francia időből való tengeri erődtímeny került az egyik szikla tetejére. Napoleonék büszke szava:

Défense de la patrie.

Még ma is csodálatra készíti az utódot, hogy ezek a modern normanok, a hová csak kerülnek, mindenütt hazát akartak alkotni.

Nem rajtuk mult, hogy vége szakadt rövidke, de nem dicsstelen itt-létöknek. A háttérben olaj- és gránátfaligetek szelidítik a margariti vad Karszt=hegység komor színét.

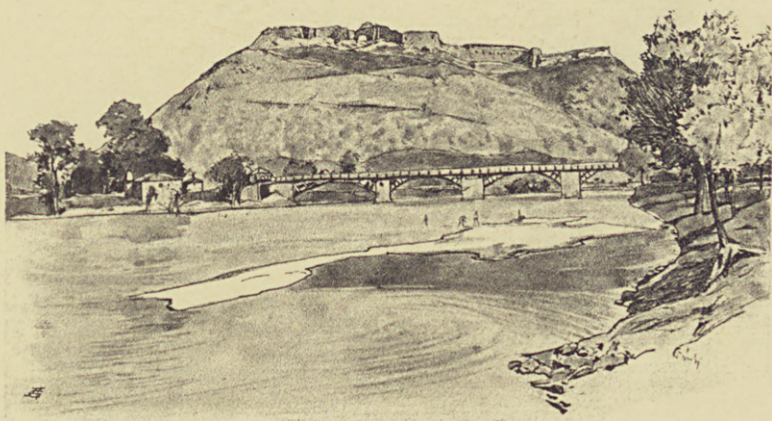
Nem sokáig gyönyörködhettem a látványban, értünk jöttek. Ajánló levelem volt az athéni kormánytól, mely jöveletemet dróton is tudatta a pt. helyi hatóságokkal. Ez a távirat két fontos elvet juttatott itt is érvényre: 1. a titulus fellobogózandít, vagyis mindenütt lengett a tarka szín: 2. a titulus bibendit. Erről később. Talpon volt az egész város. Van vagy kétezer lakosa, lehetek vagy harminczan a riván, közülük vagy huszonhárom kávézott, maradtak heten. Nos, testvér, nem vagyok én pontos reporter?

Legelőbb a rendőrfőnök fogadott; még Bodánál is nyájasabb, mert rögtön a banketről beszélt. A katonai helyi parancsnok, egy jó magyar, Lénárt Zoltán=képű hadnagy rokonérzéséről biztosított. (Nem megélni ezt, mondaná Petőfi.) De ezeknél jelentékenyebb alak vala egy Alexandriában élő milliomos görögnek a káplár fia, a ki fölcsapott önkéntesnek s most Pargában teljesít szolgálatot. Társa — de már csak közlegény

— egy Amerikából visszatért vegyész. Végtelenül szerény és alapos görög *hazafi*. Igenis, testvér, aláhúzom a hazafi szót, mert ismétlem, hogy hazafiságban a görög jár elől. S ha a többi balkáni népség között is akad áldozatrakész ember, görög magról kelt az is. Még egy okridai bolgár-görög-albán kereskedő is odajött hódolni; bizonyos, hogy nem kötnék vele üzletet, noha iskolatársa volt a jó, becsületes Pekmezinek, az albánok Bécsben professzorkodó főtölmácsának. A tisztelt urak között csak Balkosz doktornak a nevét jegyeztem meg. A margariti prefektus (főispán) ömértósága s teológiai doktor. Beállt czivilnek s most vagy 12,000 muzulmánnak parancsol. Van nálunk is elég reverenda=viselt hivatalnok, hát nem is megrovásképen mondom, csakhogy a főispán úr nem szerelemből vagy hivatását megúnva, hanem hazafiság=ból beamterkedik. Csodálatosképp csak az anyanyelvén érti a szót. De ebben nem esett hiba köztünk, mert bővében valánk a tolmácsoknak. Azonkívül Balkosz uram tisztán ejtette a szót; hogy megérthessem. A bibliáról folyt a szó, még pedig az ótestamentom egyes vonatkozásairól. Nagyon értette az írást ő is. A szultán úgy járt Európával, mint Saul király Sámuellel. Sámuel összeveszett az izraeliták fejével s akármit akart is az Sámuel megengesztelésére elkövetni, hiábavaló munkának bizonyult.

Hát, testvér, kell-e ennél jámborabb beszéd? Ha a nem egészen modern berendezésű pénzügyi kaszárnyában a nyolcadik feketét iszod s a kilencedik gugyit (itt is masztika a neve) hajtod föl öfelsége a görög krály s a magad egészségére, válaszsz bölcsebb témát. Aktuális vásári politika az, ha utazó ember pillanatnyi benyomásokat állít oda tényekül. Persze, hogy erőszakkal térítik görög rendre a más nézetűt. Ezen idegen nem segíthet, de még az egyesült Nagy és Riznyai tőkehalszállító=czég sem adhat írt a szegény muzulmánok lelki sebére.

Végre megpihentem a Lloyd-ágensnél. Szép kertes házban lakik s olcsó bért fizet érte. Remek hullámverésű itt a tenger, finomfövenyű a part, s az ember nem lát magán kívül sem európai alakot, sem fürdő=pénztárt. Rögtön elmembe nyilallott, hogy nem volna-e jó itt valamely szabad fürdő=telepet berendezni akképp, hogy kiveszünk valami kényelmes házat, leviszszük Ilka kettőt főzni s magunk válogatjuk meg a társaságot. Zenedij nincs, mert nem muzsikálnak, fürödni bárhol lehet, le is fogyhatsz, mert muszáj bőjtölnöd s megtanulhatsz görögül is. Ha időm engedí, testvér, én okvetlenül visszatérek ide. Máris hívnak. Tudom, hogy mindenki megigéri majd eljövetelét, az altruista bank igazgatósága megesküszik, te majd nem bizonyosra mondog, a Tyatya meg éppen, piktoraim meg írásban adják a kötelező ígéretöket, Mollányi röpülni akar, de azért magamban maradok. Pedig mi szép lenne itt idealista embereknek fillérben kaláberezve nézni az Afrikából jövő hullámokat,

SKUTARI: A VÁR
(XV. levél.)

a piktorok modellnek szép ürüket találnának s te meg szám=feladványokkal mulattatnád a kajlalábú pásztorokat, mint annak idején a mafla Retket Zandvoortban. De úgysem lesz ebből egyéb, mint legföllebb valamely újabb tudákos levél. De azért, ugye, jegyeztek részvényt? Lénárt vagy Farkas László, esetleg Vajda László (a ki reánk testálná) tudorokat, azt hiszem, hogy becsaphatom, azok biztosan vállalkoznak valami szanatóriumfélének a megépítésére.

Eladdig nem akarván várni, míg a főndícsért tudósok idejönnek, noha nagy meleg volt, mégis fölmentem bibliás főispánommal a várba. Elgörögösödött dizdár=ivadékok (várórségbeli katonák) fogadtak. Házuk előtt álldogáltak s nagy meghunyászkodással köszöntek. Azt hiszem, nem is gondoltak egyebet, mint a hogy mi szoktuk, mikor «kellemes» látogatónk érkezik.

A régi pargai vár ma elhagyatott rom. Ali basa, a mint birtokába vette, úgy el is hagyta, s félórányi távolságban, Rapezában épített új várat, mely ugyancsak rom. Ebben a melegben két romot nézni sok, még két delinek is, azért inkább a régi várban járkáltam. Megtekintém az otthagytott velencei és török ágyúkat, bejártam a földalatti régi börtönöket, melyekben még Balogh Jenőnek is gyönyörűsége telnék. Innen ugyan nem lehetett megszökni, csak mi szöktünk meg a nyirkos levegő elől.

Leültem a vár kapuja előtt díszlő diófa alá és néztem a Val=Toti öből gyönyörűséges hullámverését. Azalatt hű csehem görög=cseh nyelv-

ven magyarázta kísérőimnek a cseh sonkakészítés titkait, én meg jegyzeteim közt lapoztam. Elmélkedésem eredményét íme eléd tárom. Adjon Isten erőt és egészséget, hogy elmédbe véssed.

Ennek a kies fekvésű különös parti városkának változatosabb a multja akárhány patinás nagyhírű területnél. Nem is csodálom, hogy az épp oly eredeti észjárású, mint különös életmódú Lajos Szalvátor főherczeg kedvet kapott Parga multja megírására. 1908-ban fényes kiállítású kötetben közzétette vizsgálódásainak az eredményét. (Versuch einer Geschichte von Parga.) Hej, testvér, mégis csak jobb dolga van annak, a ki azt főzethet, a mit akar. Ezek a tudomány és irodalom gourmet-i. A magunkfajta tudákos örül, ha olcsó húsból főzethet jó levest. Mert *híg* levet mindenki produkálhat.

Szeretném elmondani ennek a munkának az alapján Parga multját. De attól félek, hogy a nyilvánosság kizárásával megjelenő Történelmi Szemle mindent látó Angyala is hosszallaná a sok tudakosságot. Érd be vele, hogy a régi Parga hegyen feküdt s csak a tizenegyedik században telepedtek a tenger mellé a pásztor albánoktól szorongatott hellének. A kis község Bizáncznak hódolt ugyan, de tőle Velence vette át az epiruszi városok fölött a védő szerepét. Parga legkésőbb hódolt be, de aztán jóban=rosszban híven kitartott a köztársaság mellett. Hogy is ne szerették volna ezt a kényelmes «felsőséget», mikor minden családfő bizonyos segítséget kapott a köztársaságtól. Azonfelül mézespogácsa járt nekik, karácsony estéjén és január 25-én a kormányzó — szabályszerűen — bankettet adott a nemeseknek, melyen a főétek sorában édes tészta szerepel. Lám, minálunk a hal járja, de azt az illető ünnepelt fizeti s azonfelül még kinevetjük érte. A pargai nemesek — tíz aranyért mindenki lehetett nemes — nem nevettek, csak ettek, no meg a doge tiszteletére édes görög bort ittak. Jó világ volt az, mikor a görög óbor csöbörje 40 fillérbe sem került. Mi a Tóth György küldte kecskeméti vinkó literjéért (nem is tabajdi Mészöly-féle aszúért!) 1 K 20 fillérral adózunk, s még örülünk is, ha küld. Ezt a jó pargai szokást még a török basák is tiszteletben tartották. Egy ünnepnapon — elfeledtem már, hogy melyiken — a teljes vámbevétel a pargaiakat illette. Nos, testvér, ezt aztán elitták közösen s az asszonyokat és leányokat tánczra vitték. Velence csak a vámbevétel felét tartotta meg, másik fele a városnak jutott. Ennek a fejében csak a partvédelmet tartoztak teljesíteni a velencei capitano vezérlete alatt. A városnak régen 31 családból, illetőleg nemzetségből (farosz) álló mintegy 3000 lakosa volt a tizenötödik században. Ezekből 450 szavazó került ki, a tanács meg 32 tagból alakult, élén állott a polgármester, mellette meg titkárként valamely görög Sztankovits fogalmazta a gyér írni valót. Követküldési joguk volt s velencei törvény szerint ítéleztek. Ilyen jólét aztán meg-

SKUTARI: BAZÁR
(XV. levél.)

szaporítá a lakosság számát. 1788-ban már ötezernél is többen voltak, a régiek: gyökeres nemes patricziusok, az újabbak: még ha száz éve laktak is ott, a gyűttmentek. Kereskedni csak velenceinek volt szabad, ennek a fejében aztán tehettek a pargaiak, a mit akartak. Gritti Ferenc (1571) a szomszéd mohamedán albán törzsek ellen erős várat épített. Ennek a védelme alatt a város azután derekasan megállotta helyét a törökkel szemben. A pargai polgárság egyébként régen is csak azt művelte, a mit ma. Leste a hajókat s kivált a szentgyörgynapi vásárkor összeverekedett a hegyekről idesereglett népekkel.

S most aztán el kellene mondanom Ali basának, a híres Tepedelenli kényúrnak a harczeit ennek a sziklafészeknek az edzett harczosaival 1781-től fogva. De rövidre fogom a szót, mert különben végig kéne vezetnem az olvasót a görög szabadságharczon. Tisztelet, becsület ezeknek a régi pargaiaknak, kemény vitézek voltak. Mikor megtudták, hogy a velencei köztársaságnak Korfuban elfogyott a katonája, száz-huszan ingyen vállalkoztak a szolgálatra.

A mint a velencei köztársaság lélegzete elállott, a francziákat kellett az epirota partvidéknek uralnia. A francziák azonnal kormányzót rendeltek Korfuba, három megyére osztották az új szerzeményt, melyhez Parga is tartozott. Nagy kedvem volna Ali basa mesterkedését elmondogatnom, beleszönöm a szulióták hősi küzdelmét az akták alapján, legendába illő jelenetté alakíthatnám az utolsó hetvenöt szuliótának bevonulását Pargába. Csakhogy gombot varrnék egy nagy kabáthoz s az

fenne a vége, hogy Pargát kéne megtennem a francia=angol=oroszlavante politika középpontjának. Hősiességüknek az lett a vége, hogy 1817-ben az angolok átadták Pargát a portának akkép, hogy a porta nevében Ali basa fizessen kártérítést a pargaiaknak vagyonukért, mert a lakosság inkább kivándorolt, semhogy Alit vallja urának. 1819 május 10-én tűzték ki a török zászlót az angol helyébe. Nyolcyszázharminczkilencz ház népe hagyta ott a várost. Ki ne hallott volna arról a szivetrázó pargai búcsúzásról, mikor apáik csontjait kiásták a temetőből és zacskóba varrva vitték el magokkal. Az utolsó éjjel virrasztottak, az asszonyok végső szemlért tartottak, mit vigyenek magokkal. Virradatkor a gyermekek kagylókat szedve játszadoztak. Mikor messziről meghallatszott Ali basa csapatainak dobszava, a 2700 ember parancsszóra sajkába ült s elevezett a szigetekre: Paxosba, Antipaxosba s Korfuba.

Ezzel a bús akkorddal zárom be a tudákos értekezést. Beleizzadtam, tehát lementem az öbölbe fürödni. Nem állítom, hogy jobban esett, mint a Balaton vize s a földvári vagy lellei selymes parti fövény, de azért megélveztem ezt is. Utána bárkában evezénk a túlsó partra. Révedezésemről nincs mit írnom, mert verset úgy sem vársz tőlem.

Olvasd el Byron Child Haroldját! Egy dolog érdekelt csupán. Öt kilométernyire innen van az Acheron=folyó torkolata, melynek baradjája a régi helléneknél a pokol torkát jelképezte. A modern Danték, tudniillik a kik benne jártak, azt mondják, hogy vad, kietlen a sziklaodú, csókák ezrei és szűnyogok milliói teszik kényelmessé a lelkek útját. Minthogy ezúttal még nem szándékozom az alvilágba jutni, inkább betértem a török dohányjövédék igazgatójához, Bozio uramhoz. Derék talján, kinek felesége az Afroditi, fia meg az Erosz névre hallgat. Mitológiai nevű háziasszonyom olyan befőtten szolgált, hogy még a Dóry Etelka híres készítményének is elébe tettem, persze, csak hízélgésből. Erosz ifjút barátságosan megbuboltam a neviért, a miért unokaöcscsével, Mentor úrral összeverekedett. Hát nem kedves környezet ez, testvér: Afroditinél befőtten enni s Hephaisztosz=Bozionnak a dohányját szívni. Oly jól éreztem magamat, akár Besnyőn, a kapuczinusoknál.

Holdvilágos este banketre hívott a helybeli értelmiség. Az öböl közepén, egy sziklás szigeten kised monostor tövében, oleanderek közt asztalt tettek a riva mellé, kivilágították lampionokkal s egy derék bárány nyárson sült húsát rakták a tálamra. Megetettek szőlővel, makarónival, édes bort itattak velem, dícsértek néhány kultúrnyelven és én, testvér — mindezt túléltem.

Kakasszóra ébredtem. Napkeltekor fürödtem a tengerben, reggelire sült halat és albán jamot evém, utána feketekávé. Ez csak téged érdekel, azért tudatom veled, hogy lépj a nyomomba. A búcsú is elkövetkezett. Megadták a módját. Afroditi asszony kinevezett — nem

Marsnak, csak — Apollónak, de lant helyett ennivalót adott az útra. Reggel tízkor fölszállottam az Albanien névre keresztelt hajóra s kis vártatva már csak a «távol lenge ködében» láttam Pargámat.

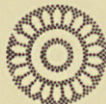
Ne unj meg, mert még adós vagyok a végével.

Korfuban újra partra szállottam. Mily csodálkozás és meglepetés vártreám! Bilinski főkonzul, Brindisit megjárta felesége, titkára: Bokhegyi, Labbia: az olasz határbiztos, Korosac: fiumei hazánkfia, fogadtak. Szegény Bilinski széles jókedvében késő este nagy vacsorát rendelt Gasturi faluban, királynőnk egykori tündérpalotája mellett. A part mentén szép ciprusoktól övezett domb emelkedik, melyről a nagyszony egymagában holdas éjjeleken nézte az ezüstös hullámtornyok játékát.

S most mi, pogányok, vígan eddegélünk. Bilinski lelkesen beszélt a jövőről, terveiről, dicsérte kollégáit. De a tenger lelke mintha megihlette volna a társaságot. Lassankint elhallgattunk. Mindenki magába szállott. A hold rávilágított a főkonzul sápadt, kerek arcára — a halál ült rajta. Utoljára láttam.

Megittuk borainkat, csöndben bekocsiztunk a bólingató fák között Korfuba. Ő a halálba ment, én meg Albániába.

Ilyen az élet: virágjában szakad meg a fiatal ültetvény, a vén fa meg tovább korhad.

XIII.

Az «Albanien» fedélzetén, 1913.

Testvér!

Légy készen a legrosszabbra, a mi olvasót érhet. Igazán tudákos leszek s veled együtt megúnnak valamennyien, a kik majd e sorokat olvassák. De megígértem, hogy Ali Tepedelenli janinai basát, a XIX. század érdekes kényurát bemutatom, a milyennek ma látom, halála után kilenczvenkét esztendővel. Gyakran szóbeszéd tárgyává tettük, hogy a mi nemzedékünk Jókai hatása alatt állott. Ki ne ismerné közülünk a janicsárok vértől piros végső napjait, a sátáni színben megrajzolt öreg Alit, a kit az öreg Dumas sem tudott volna különben élénk állítani. Egészen odaillett a Jókai színes képzeletéhez ez az ellentétekben bővelkedő jellem. A magvát természetesen nem hüvelyezte ki, hiszen a mi nagy álmódónknak nem a jellemfestését élvezzük, hanem a fantáziájában gyönyörködünk.

Nos hát, testvér, Janinát megjárva, némileg foglalkoztam ennek a kényúrnak a lelkével. Mert csak a helyszínén érti meg az ember, hogy miért nem teremhetett itt római karakter, már a milyennek klasszikusaik, nevezetesen az öreg Plutarchus szokta megrajzolni hőseit. Különben valami sok dolga amúgy sem lehetett velük, mert kevesen voltak.

Hidd el, testvér, forró nyári napon, mikor a nap rávillant az alig mozgó vízszintre s imitt-amott föl-vág a kófic delfin, a sirály meg falatért esd, akárcsak ti, ha jót tálalok elétek, nincs kellemesebb foglalkozás az írásnál. Az ember nem is érzi, hogy a nap hevíti. Igaz, hogy néha egy-egy gondolata félangolosra sül, de kevesebb zöldség kell hozzá mellékelnek. Éppen neki akarok váltani az öreg Alinak, a mikor egy furcsa levantinus az ablakon át rámsandít. Haboztam, hogy vajjon kiöltsem-e rá a nyelvemet, vagy más módon adjam tudtára; hogy milyen kellemesen esik az ő figyelme. Hirtelenében föltűnt előttem közös Aeskulapunk ezüstveretes habitusa s az ő nyelvén csak ezt a szót rivaltam a nyájas idegenre: szörccszörej. Ijedt arcot vágott s menten eltűnt. Rövid vártatva az étékfogó szép szőlőt tálal élém, mondván, hogy az a nyájas úr küldi.

E kedves intermezzo után elővettem az Alira vonatkozó irodalmat. Legtöbbet ér máig is Pouqueville J. munkája. Szerzője Ali mellett volt

konzul Janinában. Jelentéseit tavaly adta ki Párisban Boppe. A meny-nyire konzul akkor pontosan értesülhetett, elég jó képet ad. Mert hogy garmadával kelt a hazugság, elképzelheted. Davenport és Vaudoncourt angol munkái, ha nem is oly elevenek, mint az előbbi, de használhatók. Azonfelül elolvastam még Alcaininak 1823-ban Bécsben és Buda-
pesten kinyomatott német munkáját. Íme, megtaláltam a Jókai forrását. A derék fordító, mert Alcaini az egykorú újságokat, jelesül az Augs-
burger Allgemeine Zeitung-ot ollózgatta — nem is tagadja — minden rém-
mesét összeszedett s becsülettel kiszínezte. Nem is rosszindulatból
füllentettek az akkori levelezők, hanem tudatlanságból és a mi körül-
belül egyre megy, hiszékenységből. Ma sem rosszabbak.

Hogy megszálljon az ihlet, megvettem Lord Boyron Child Harold-
ját. Megvallom, hogy először olvastam végig ezt a remeket s megér-
tettem, miért hatott az két nemzedéknek a lelkére. Minthogy azonban
a költészet muzsája akkoriban, a mikor a te tudákos barátod meglátta az
Istennek ezt a szép világát, éppen nagymosást végzett, beállítottam a
búsképű veres Tregényit s ő nagy hirtelen le is kanyarította azt a pár
versszakot, melynekem Alira vonatkozóan a legjobban tetszett. Olvasd:

«A halvány Pindosz és Acherusia
Tava mellett, hol Hádesz szája volt.
Kellott hősünknek* is elvonulnia.
Majd egyre beljebb vette útját Harold
S Alihoz tartott, a ki országolt
Törvény s jog ellen, vad erőszakkal, bár
Szerencsében ő sem térdig gázolt:
Az albán hegyek közt rablóbanda jár
S szembeszállt vele, csak a pénz segít itt már!

Az albán kurta köntösben érkezett,
Melyen aranynyal hímezett sok rojt,
Amott a büszke mór állig vértezett
S a maczedonon fényes tisztí bojt.
Az egész menet tarkán összefolyt. —
A ravasz hellén oldalán görbe kard,
Nubia fia megcsonkítva volt,
S a török, ki itt mindent bírtokban tart,
Állát vakarta, mit hosszú szakáll takart.

A tarka sereg bolyként nyüzsög-forog,
De majd mind szótlán s komornak látszik.
Itt egy ájtatos török imába fog.
Ott egy pipáz, egy kardjával játszik,
S az urat adja az albán váltig.

* Tudniillik nem Tregényinek, hanem Child Haroldnak.

A görögnek halk szóra nyílik szája
S a minaretről távoli tájig
Száll érczesen a müezzin imája:
Csak egy isten van és csak egy a prófétája!

A márványszentély mélyén szökőkút áll,
Csacska sugára hús gyöngyöket hint
S büszkén csobogva mind magasabbra száll.
S hol párnás nyugágy pihenőre int,
Ali — feledve gonosztettet s kint, —
Úl elmélázva és magába szállva,
S szelíden, fáradt szemmel szétekint.
Gyalázatát nem hinnétek, így látva,
Hisz a sok harc s gázság nincsen írva arczára.

Nem mondom, hogy a fordítás hűségben vetekeedik a nagy magyar fordítók: Baksay Sándor, Tabajdi Gedeon, Ábrányi Emil, s a többiek munkájával, de annyit elhíhetsz, hogy ez angol Koriolánusz jobban ítélte meg Alit, mint sok életírója. Levelezéséből is idézhetnék nem egy érdekes helyet, de akkor igazán megszólhatnál a sok idézet miatt.

Akadémiánk főkönyvsősze, a ki két határban szánt — csak arasson is — nagy serényen, Széchenyi István utazását is rendelkezésemre adta. 1818 — 19-ben járt ezeken a vizeken nagy igazlátónk. Bele is látott a jövőbe néhutt, akár csak Ezsaiás próféta, de a Kelet lelkét a Nyugaton vitézkedett modern ember szemével kémlelte, Aliról sokat hallott, de csak inkább legendába illő vonásait jegyezte föl. Mert Aliról legalább is annyi mesét vett szárnyára a hír, mint a mi bécsi tanyánkról. De azért öröm olvasni ma is az útja közben látott emberekről odavetett megjegyzéseit. De hagyján az útleírások, olvasd el a különféle konzuli jelentéseket. Akkor aztán magad is azt vallod, hogy azok a drót- és úttalan világban írott konzuli jelentések — letudva a kivételeket — átlag kevesebbet érnek egy lelkiismeretesen megírott mostani hírlapi tudósításnál. Kivált a messze helyekre szorult konzul néhány esztendei tartózkodás után mindent elhitt. Ezért nehéz elhagyakozni az egykorú, csak szóbeszédre alapított úgynevezett hivatalos tudósításokra. Mennél czifrább a hír, annál inkább hitte a szegény hivatalnok s a kacsát menten föltálalta illő mártásban a t. cz. fölöntös hatóságnak.

Ezek után magamnak is szinte elment a kedvem, hogy akár Botticelli, akár Rubens modorában pingáljak Aliról képet. Az ortodox iszlám fölfogása szerint ezt a fősvény, telhetetlen hitetlent a gyehenna fenekén kínlódó lázadónak kéne leföstenem. Nagyfejű János mester megoktatott, hogy a mohamedán pokol nagyjából egyezik a mienkkel.

Oly eleven színekkel tárta elem ezt az alvilágot, mintha ott együtt csibukozott volna Alival. Ha már ott van, tőlem ott is maradhat, nem akarom én őt fehérre mosni, avagy balkáni Napoleont faragni belőle.

Pedig akárhogy csűröm=csavarom a dolgot, mégis rá kell térnem a dolog lényegére. Csak nem néztem meg hukmuk=fukra, — a hogy jávai nyelven mondják — Ali holttestének két darabját, a tetemét Janinában a régi vár nyugati sarkán s a fejét Konstantinápolyban a szkutari temetőben? Hiába méléztam vón a Litharizzai váracsnál, a hol a vén kényúr tragédiájának utolsó fölvonása játszódott le? Igaz, hogy ma már nem sokat látsz belőle, mert 1830-ban mindent leromboltak ott s a toronynak csak egy roncsa hirdeti még sötét multját. A torony neve voltaképp szlavo-görög formája a hisszar = váracs, erőd szónak. Ma már görög katonák ülnek a romokon, akárcsak a tarvarjak s jól betanult kalauzok módjára mutogatják Alinak s hozzátartozóinak rácsos sírját. Kaliczkának vélnéd messziről ezt a gyászketreczet.

A romok sohasem keltik az embert vígasságra, de ez a janinai kőhányás csakugyan eszébe juttatja az embernek az írásnak a szavait «és olyan lesz <Epirusz földjén> Ali emléke, mint mezőn a ganéj».

Szinte végigregez az emberen az ozmánság egész története, ha szemével látja azt a rést, melyet ez a mohamedán oligarcha ütött rajta. Tizenkét év mulva lesz csak száz éve <1826 június 16.>, hogy a janicsárok többé nem jelentek meg a szultán pénteki fölvonulásánál, nevüket átok alá fogták, üstjeiket széttörték és fölvirradt a török reform=kor. Mahmud szultáné az érdem, hogy mert a multtal szakítani. Pedig az a legérdekesebb jellemvonása, hogy ő nem is szerette az újítást <ki is szereti azt, hacsak nem a *fogorvosok?*>, de kénytelen volt vele. Erős mohamedán volt, de híjával a harczyasságnak. Már pedig csak szóval, kard nélkül nehéz boldogulni a keleten. Szegény törökök akkor sem vették komolyan a világ folyását. A kalifa, a minden igazhívók fejedelme — pedig csak öt gyermeke volt — monopolizálta az élelmiszereket, rosszabbá tette a pénzt, ezért aztán minden drágább is lett. A nép, képzelheted, hogy szidta az urát, de másfelől szerette, mert Mekkába biztos volt az út, a rablóbandákat pedig jóformán kiirtották. Jó puskás, jó lovas, nem kegyetlen, de bosszúálló. Erős csont, de kevés velő, így nem csoda, ha alkotásai kontárok. Íme ez annak az államnak a feje, kiről a mi földink: Huszár portai tolmács, Stürmer nagykövetnek a veje, igen bölcsen azt írta, hogy «a török birodalom a rendetlenségen alapul s bukása elkerülhetetlenné lesz, mihelyt ott valamelyes rendet akarnak behozni».

Ingott ez a birodalom régóta, de az európai «hangverseny»-ben mindenki karnagy akarván lenni, egy darabig veszteglett, sőt Velencez bukása után még meg is bővült a partja. Nem csoda, ha erre valamely bátrabb farkas fölkerelkedik s úrrá akar lenni, hiszen a kalifa sem tesz egyebet, mint csak vesz, de nem ad, juhainak gyapját magának foglalja le. Bolond pásztor az, a ki éhezik a gazdája miatt — miért ne csapja

ki a falkából a legkövérebbet magának? Így okoskodott a már vénülő Ali 1814 után. Azt hitte ő is, a mit az angol nagykövet, hogy a török birodalom az első komoly rengésre összedől.

Testvér, emlékszel a Carbonári=közpönyegekre? Hogyne. De azt is tudod, hogy 1814 után a nápolyi Szent Ubaldus védőszárnyai alatt titkos társulatba szövetkezett forradalmi elemek kezét fogtak a görög hazafias egyesülettel, a hetaireával s elterjedtek a keleten; Konstantinápolyban, Perában gyűléseztek s élükön véletlenül egy Carbonaro nevű zugügyvéd állott. Mikor a nagyvezért figyelmeztették, hogy Perában ilyen anarchista=klub működik, azt felelte, hogy tud róla, de ezek «frank bolondságok». Abdul Hamid ugyancsak megérezte ezeknek a bolondságoknak a hatását, ő nem is ezt felelte volna, ha akkor él. Ali basa minden törekvéseknek a barátja volt, a minek romboló célzatai folyamán hasznát vehette. Az európai kalandor=világ a derék patrónus szárnyai alatt mind Epiruszba gyűlt.

Ali basa származásáról, vajjon kisázsiai eredetű volt=e a Hissas=család, a melyből eredett, vagy albán főcsobán, 1750 vagy 52-ben született=e vagy valamivel később, arról nem elmélkedem. Nem szólok az Atridák véres történetébe illő epizódról sem, a mikor anyját, Chamcót s a nényjét, Sajnicát, a gardikiak, akár Sodoma és Gomorrha lakói, megfertőztették s ő 30 év múlva még az unokákon is véres bosszút állott értök. Elég az hozzá, hogy a tepedelenli kivert bégnek, Velinek a fia, az egykori kleft (vagyis rablóvezér), Ali, Janinának lett a rettegett kormányzója.

Hogy ezt miképp érte el, hosszas dolog volna előszámolni. A szulioták harczeitől kéne hőskölteményt prózába foglalnom, de ezzel csak eltérnék a tárgytól. Ha ez kell, fogj magadnak egy Vergiliust. A fődolog az a mód, a hogy Ali úrrá akart s részben tudott is lenni a többi fölött.

Nem kímélte a vért, rokoné vagy idegené volt=e, neki mindegy. Az az elve, hogy inkább többet, mint kevesebbet öljön az, a ki az élőköt tart. Csak a holtakban lehet bízni. Nem hitt senkinek, neki sem hihetett senki. Igazat öntudatosan nem mondott. A legnagyobb művészet a hazudni tudás. Micsoda memória kell ahhoz, hogy az ilyen kényúr megtartsa emlékében, kinek mit s mikor hazudott? Az ilyen hazugság=mondáshoz nagyfokú színészi képesség illik. Ali tán a legnagyobb Balkán=színész volt. Tudták róla, hogy nem lehet neki hinni s rendszerint az ellenkezője igaz annak, a mit mond s mégis felültek neki. Napoleon átlátott rajta, nem is szerette Ali a francziákat. Legjobban ismerte Alit, a ki végül is megbuktatta: Kursid, a szeraszker.

Hálás föladat lenne az olasz kényurak típusát: Borgia Cesarét, ezt a fényes gonosztévőt, mint Ali Tepedelenlinek elődjét odaállítanom

SKUTARI: VÁRRÉSZLET
(XV. levél.)

mustárnak. Most is előttem van vadul lobogó, mélytűzű szemével forlíi képe, melyet podesztánk a nagy Onán tanítványával képeltetett le a maga számára. Csakhogy mégsem egyazon fajta e két hiúz. A reneszánsz kényura elvből és kedvtelésből gyilkol, Ali ösztönszerűen cselekszi. Az egyik finomodott házi ragadozó, a másikban az őserő fog kezét az őstromlottsággal. De akárhogy forgatod is kettejük jellemét, nem bukkansz semmi mentő körülményre. De nem is keresek tapaszt erre a sebes két úrra.

A spanyol Borgiában esetleg megtalálod az arab-sémi réteget, Aliban a kisázsiai ősi sémivel elegy komor pásztorkirály elemi kegyetlensége mered eléd. Minden tehetségük embertársaik irtására irányult. A szelíd, kékszemű — apjától, Veli bégtől örökölte —, finom arczélű Ali első pillantásra veséjébe látott az embernek s ha rávetette a szemét, legyőzte vagy megnyerte. Ravaszság, pénz és gyilkol a rendes eszközei, kitérés és lélekjelenlét a segítő társai. Akkor volt a legkedvesebb, mikor valami hitványságon törte az eszét. Olykor bú emészté a szívét, ajkán pedig mosoly játszadozott. Forrott a dühtől, kifelé vidám volt, szinte turbékolt. Alattvalóit porig sujította, hadd féljenek. Állítólag mindennap fölolvás-

tatta magának Macchiavellit és a körülményekhez alkalmazta a bölcs tanácsokat. Félt is, meg útálta is az embereket (valami igaza volt is), legjobban a portát gyűlölte. Nem, megvetette.

Fösvény, mert tart a jövőtől, remegve gondol arra az időre, mikor már nincs számára élvezet. Hatalom, asszony, bor, vér, letiprása az ellennek s a háttérben a királyság mozgatja az ő szövevényes, de kultúra-mentes agyát.

Lefoglal mindenkit, a kit céljaira fölhasználhat. Követeket járát titokban s nyíltan mindenfelé. Apródonkint birtokába akarta keríteni: Albániát, Montenegrót, Tesszáliát, Moreát. S mindazt, a mi odatartozott. Dalmáciában is tartott embereket, mindenben benne van a keze. Fölkínálkozik mindenkinek, Zannininak, a pataszai osztrák konzulnak megízeni, hogy a török birodalom amúgy is feloszlik, ismerjék hát el őt albán fejedelemnek s ő 80,000 harcosával örökké híve lesz Ausztriának. Ámde 1820-ban ugyanezt az ajánlatot teszi Oroszországnak és Angliának.

Mindenről értesült, jobban ismerte az olasz, orosz és angol viszonnyokat, mint a porta, 1818-ban orvosát, Luka Vaját, egy ravasz albán-görögöt s egy Sztavro nevű kereskedőt drága handzsárral, rózsa-vizzel, fényes kiállítású sálokkal Bécsbe küldte, hogy Károly királyi herczegnél tisztelegjenek s ez ajándékok elfogadására kérjék. A bécsi udvartól orvost is kért s bizalmasan megkérdezette, hogy ha esetleg úgy fordulna a sora, hogy menedékhelyre lenne szüksége, találhat-e ilyenre a monarchiában. Károly királyi herczeg főudvarmestere, Grünne gróf, kivételesen elfogadta ugyan az ajándékot, de ellenajándékul egy szép ismétlődő-aranyórát kézbesítettet a követnek. Ali basa, a ki aligha volt jobb mohamedán nálad, mert ő is szerette a vörös bort s évente csak egyszer ment a mecsetbe (te egyszer sem), féltette az életét, illetőleg szeretett vón örökké élni. 1812-ben néhány talján szédelő annyit beszélt neki az életelixirről, hogy pénzt adott kísérleteikre. Öt évig kotyvasztották a sok füvet, de a basa csak úgy vénült, akár mi. Rövid úton egy szép napon aztán felkötötte őket s megint a rendes emberirtóhoz: Vaja uramhoz fordult. Ezért kerestek Bécsben valami tanultabb orvost. A t. albánok a Wollzeilén laktak, ama mozi fölött, a hun Fehérke szokta beszerezni a libabört, s ott beszéltek Hoser dr.-ral, a királyi herczeg orvosával, Ali uramról. Pedig a főcéljuk az volt, hogy kitudják, *mi történt az aacheni kongresszuson.*

Mint az erdők vadja, már előre érezte, hogy végső harcára készül-nie kell. Triesztból elhívatta a legügyesebb építőmestert, Micali Georgiót, s vele építette meg a már dícsért, vaspánttal védett, titkos kijárási litarizzai tornyot, a hová vagy negyven millió koronát érő drágaságait vitette. Ezeket jobban szerette a véreinel s az asszonyoknál. Egyetlen élve: ő maga. Ezért a becses elvért mindent földad. Nem mohamedán,

de utálja a keresztyént, zsidót s a kalifát egyaránt. Csak magát tartja úrnak ez a büszke kleft s lenézi a «barbár muszkát» —, pedig biztatja a porta ellen, a görögöket meg ugyancsak — s irigylí Angliát, Ausztriát nyúzza, mert három százalék helyett négy százalék vámot szedet hajóitól.

Testvér, a mivel kereskedni lehetett, azt ő foglalta le. Jaj annak, a ki útjába mert állani ezen a téren, menten sírhalmot ástak neki; szerencse-csillagában bízik még rendületlenül. 1820-ban már fegyverkezik erősen, sőt még a rablókat is maga köré gyűjti.

A középkori és a korabeli északalban kényuraktól abban is különbözik Ali, hogy nem hadvezér. Katonái szedett-vedett, ideig-óráig hív nép; terv, vezérllet nincs. Alattvalóit csak a félsz tartja vissza a nyílt lázadástól. Azalatt Konstantinápolyban ekkor még teljes közöny uralkodik, sőt a janicsárok nem akarnak az «igazhítű» Ali ellen harcolni. Úgy sem kapnak nagyobb zsoldot. Hadzsi Halil effendit, ezt a cserkesz rab fiúbój sejk-ül-iszlámmá fölverődött bátor embert illeti az érdem, hogy a szultán szíve megkeményedett Ali ellen s végre is megindította ellene a hadjáratot.

E pillanattól fogva (1820 július 10) Ali aknákat rak le mindenfelé. Felkölti a görög nemzeti érzületet az albán ortodoxokban, szerződik az apuliai karbonárikkal, barátkozik Antonio Passanóval, a gyilkos tengeri rablóval s megengedi, hogy Janinában klubjok alakuljon. «Kezdeni és végezni» ez a jelszó.

S ettől fogva megindul a két évig tartó halálharcz a vén Ali s a porta kérlelhetetlen, szívós vezére, Khursid között. Belészövődik a görög szabadságharc s a mohamedán és ortodox albánok közt lefolytatott véres dúlás. Az ostrom első évében Ali túljárt a törökök eszén, megmozgatta a poklokat, ádáz ellenfelei, a szulióták érte vértettek s már-már felülkerekedett, A portának egyezséget kínált egyfelől, másrészt a föllázadt görögökkel szövetségre lép, melyben megígéri, hogy fölveszi a keresztyén vallást s a mi kormányformát megállapítanak, azt ő elfogadja. Konstantin herczegnek nevezi magát s máris föltűzi a görög forradalmi lobogót. A görögök alig hogy néhány várból kiverték a törököt — «kegyetlenkedvén, mint a vadállatok» — máris megszervezik a Peloponnesust, Ruméliát pedig Ali «elnökle» alatt hagyták. Ali erre egyik hívét, Mazzi agát elküldte Korfuba államjogot tanulni. Ali azonban, minél többet hallott az «alkotmány»-ról, annál inkább belezavarodott. Szavroját Metternich herczeghez menesztí tanácsért. Azt hiszi, úgymond, hogy legjobb a népnek az alkotmány, de mert nem igen tud hozzá, mondja meg hát a herczeg, hogy mitévő legyen. Metternich azt üzenete neki, hogy hódoljon be. A tanács későn érkezett, mert mire Szavrója Janinába ért, Alinak már nem volt feje.

Azalatt Khursid basa mindinkább összevonta a gyűrűt Janina körül.

Ali maga égette föl a várost s emberei kiszökdöstek. Konstantinápolyban fölébredt az iszlám. 1821 húsvét hétfőjén a konstantinápolyi görög patriárkát felkötötték a saját háza előtt s a nagyvezér csibukozva nézte. Ali, a hitetlenekkel üzérkedő, lázadó, elvesztette gyökerét az iszlámban. Megtagadta eredetét s így nem volt számára mentség.

1822 január hónapban már csak a vastorony maradt meg mentsvárának. Ő maga, a ki négyszáznyolcvan emberét eladdig lelkesíteni tudta, komoran, tüzevesztett szemmel várta, hogy mi lesz. Fiai elárulták, de a minék még örülni is tudott, előbb végezték ki őket, mint őt. Egyetlen okos embere, Giuseppe Garretto, a ki félszemét vesztette a harcban, kiszökött a toronyból, mert a megzavarodott öreg ember durván megsértette. A fősvény deszpota Vaszilikivel s néhány emberével magára maradt. Szökhett volna, fölrobbanthatta volna az aláaknázott tornyot, a mivel Khursidot meg is fenyegette. Szökni nem akart, az öngyilkosságtól meg mi tartotta vissza? Felesége=e, vagy bízott a szultán kegyében? Nem tudni. Pedig állítólag kétezer hordó puskapor volt az aknában s még január 31-én kiüzente, hogy az ő hamvát ugyan nem gyalazza meg senki. S már két nap mulva alkudozik, Khursidnak behódol, mire nagy tisztességgel internálják a janinai tó kis szigetére, a Szent Pantaleimon monostorába.

Testvér, a természet vett erőt ezen a vén emberen. Az, a ki nem hisz se mennyekben, sem a pokolban, hanem csak magában, bestiává lesz végül — fujná föl barátod Nietzsche — s összeroppan. Ezért gyáva voltaképp minden zsarnok, mert kitűnik, hogy rongy a lelke.

Khursid ugyan nem ígért neki kegyelmet, csak tisztességes bánásmódot. De hiába is ígérte volna. Három nap mulva jött a fermán, melyben Ali fejét kívánja a szultán. Mehmed basa, az egyik alvezér, február 5-én meglátogatja Alit sziklás menedékhelyén. Testvér, ha szereted a friss vizet s a rákot, odamenj. Bementem magam is abba a rozoga monostorba, de előbb rákot ettem. Mesébe illő romlás képe fogad. Az udvart fölverte a bozót, a harangláb dűledez.

Nos, Mehmed vagy huszadmagával fölmegy a lépcsőn a nagy vendégszobába, a hol a vén Ali embereivel tisztesen fogadja. Leülteti a vendéget, a ki csak egy emberével lépi át a küszöböt, a többi lenn várja. Alig esnek át a fogadtatáson, Mehmed lepiszkolja az öregét. A vén tigris szeme vérbeborul, kirántja handzsárját s rávág a vendégre. Ez pisztolyával szíven lövi. Dulakodás, öt-hat ember elesik, de már délután sebes vágatva viszik az öregnek fejét Konstantinápolyba.

Testvér, ritkán örvendeztek úgy az Arany Szarv mentén, mint akkoron. A szultánnak fia született, pénzt láttak a csapatok s a birodalom legnagyobb ellenségének feje íme ott rothadt az Atmejdánon. Alatta ezt az írást olvashatták az igazhívők:

«Az egész világ tudja, hogy Tepedelenli Ali basa 30—40 év óta sokféle jótéteményben részesült a Magas Birodalom részéről. Rábízott számos járás és ország, s úgy ő, mint gyermekei sokféle kegyelmével éltek a Padisának. E kegyeket azonban nem tudta megbecsülni és soha nem látott, nem hallott árulásokat és gonoszságokat követett el. A hol csak valami ármány mutatkozott, abban neki titkon avagy nyíltan része volt. A kormányzásán kívül álló tartományokban és szandzsákokban is különféle zavarokat támasztott, a szegény alattvalókat elnyomta, a lakosságból sokaknak vagyona és élete ellen, másoknak pedig becsülete és családja ellen tört. Albánia s a szomszédos járasok népét hazájából kiűzte és sanyargatta. Intelmek többször intéztettek hozzá, de ő megmaradt a maga útján s folytatta gonosz tetteit. Végre arra a vakmerőségre is vetemedett, hogy Sztambulba menekülő néhány ellenfelére lövetett. Szükségessé vált tehát, hogy megbüntettessék, de a midőn a vezéri rangtól megfosztatott s a reá bízva volt szandzsákok másoknak adattak át, nyíltan föllázadt s abban a téves hitben, hogy jótévőjének, a Magas Birodalomnak ellen fog tudni állni, Janina várába zárkózott. Mórea és Szuli hitetlen lakosainak pénzeket küldött, hogy az iszlám népét megtámadják, miáltal ismét megmutatta, hogy sem valása, sem felekezete nincs. Ezért őt a szeriat alapján s kormányzati szempontból is ki kellett végeztetni. Ártalmatlanná tételével Rumili válija, Khursid Ahmed basa szeraszker lett megbízva. Az őt elfogván, a kiadott fetva és császári fermán értelmében alávetették megérdemelt büntetésének. Az említett Tepedelenli Ali basa nevű árulónak, kinek erőszakosságai alól Mohamed népe felszabadult, ez a levágott feje.»

No, testvér s bagolyszemű Tyatya ugye elég már a tudakosságból. Noha villog már a szemem s estalkonyra jár az idő, csak azért is fölhörpintek még egy csésze feketével s folytatom.

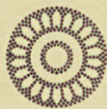
A mint Epirusz sorsa ehhez a zsarnokéhoz volt kötve, azonkép sínylődött Közép- és Észak-Albánia. Törvényes rend, államhatalom s több efféle frank czafrang nem fogamzott meg e sasok és saskappanok trágáyza talajon. De nem úntatlak nagy mondásokkal, ezek csak Bobónének (nem ám Bodónének) tetszenek. Tudnod kell, vén szemüvegtisztogató, hogy 1821—1913-ig ezen a területen sohasem ért nyugovóra a rend, magyarán szólva: állandó volt a rendetlenség.

Hallgass meg egy hivatalos jelentést 1855-ből: A krimiai hadjárat végére ért s a portának bele kellett nyugodnia, hogy keresztyén alattvalóinak bizonyos engedményeket tegyen az úgynevezett tanzimatban (alkotmánylevélben). Albániában a porta szándékai ellen a mohamedánok adáz ellenállást fejtettek ki. A katolikus északi albán törzsek ugyan együtt harcolnak a mohamedánokkal a dunamelléki és a krimi csatákban, de a veszedelmes helyekre őket küldötték. Az országban

megszűnt a jogrendnek még a nyoma is, rablás, emberölés miatt senki sem mert panaszt tenni. Ausztria 1853-ban tudvalevően energikus föllépésével, az úgynevezett Leiningen=misszióval megmentette Montenegrót. Ezért az albánok meggyűlöltek a monarchiát, Montenegró vajdája, Daniló, pedig csak szóbelileg mutatta ki lojalitását. A határharc azalatt nem szünetelt. A montenegróiak apródonként irtogatták az albán kucsi és triepsi törzseket. A levágott fejekkel azonkép bántak, mintha csak sioux=indiánok vívtak vón harczukat. Hecquard, a francia konzul, Daniló fejedelmet védte, a ki országában véget vetett a lopásnak, de a szomszédban organizálta a rendszeres rablójárásokat. Monarchiánk ezzel szemben a török felsőséget pártolta s a válik (kormányzók) hatalmaskodását béketűrőssel szemlélte.

A katolikus papságról egykorú jelentések rendkívül sötét képet tárnak élénk. A rablásokból nekik is van részök. Agyonexperimentált népség volt ez az albán mindig. Míg azonban a birodalom többi tartományában valamelyes kultúrmagot mégis elvetettek, itt tövestül tépték ki azt is, a mi megvolt.

Folytatnám a szót virradatig. De máris föltűnik a valónai öböl. Szegély, melytől csak hét kilométernyire esik a mai főváros. Látom a síkságot elzáró hegy tetején a kaninai várat. A hajó födélzetén megcsap a neked oly kedves sirokkó. Fekete kétféjűsasos veres zászlóval közledek a hivatalos ladik. Mennyi idegen arcz. Egy köpczös csendőrkapitány, Iszmail Kemal bég fia, Edhem bég kezel velünk nyájasan, akár csak nálunk a kis Bárczy az idegenekkel; majd élénk jönnek konzulaink, kedves két ember. Az egyiket Barcelónában láttam tavaly — bizony a Rambla platánjai helyett a valónai malária országába jutni ebi csere. A parton félig beöltöztetett zsandárok fogadnak nyájasan — mi közöm a tartásukhoz. Én nem kívánom tőlük a stechschritt, «döflépés», a hogy a nagy Geda mondaná. Azt hiszem, hogy te sem. Ezért kívánok neked jó éjszakát.

XIV.

Valona – Durazzo – Tirana.

Testvér!

Rég nem esett szó köztünk az evésről. Sokan megszólaltak érte, hogy kétes értékű ételjellemzéseknél nem tudok egyebet írni. Vehetted is észre, hogy jó ideje kerülöm a menü-himnuszokat. Pedig ezen a helyen európai ember főleg két tárgyról elmélkedhetik: az ételről meg a klímáról. A legháládatosabb tárgyat, az emberszólást, félreteszi imitten a nyugat embere, mert örvend, ha pantallós nemtársakkal hozza össze jó sora.

Nos, testvér, négy napig élveztem a valónai «Hotel Riedhof» kosztját. Így nevezte el egy víg bécsi mérnök az albán ideiglenes főváros első laczikonyháját. A faggyas ételekről már orosz benyomásaim vázolósa alkalmával is megemlékeztem, leírván, hogy mily élvezetes illata van a parfume de moutonnak. Itt azonban az összbenyomást még a piszok és fülledt levegő is növeli. Sőt a feketekávé sem jó. Képzelheted, hogy mily örömmel fogadtam torpedónaszádunk parancsnokának a meghívását. Vellebitnek hívják a mi naszádunkat, Juciliernek az olaszt.

A két «járómű»-nek — így nevezi Togónk — vetekedtek a tisztjei az egymás iránt való szívesség megbizonyításában. Hidd el, testvér, hogy a mi ármádiánk tisztjei a legjobb viszonyban élnek az olaszokkal. Ez nem mesterkélt tüntetés, hanem barátkozás. Afelől is biztos lehetsz, hogy én épp oly élvezettel fogyasztám a Vellebit rizottóját, mint a Fucilieren elem tálalt elsőrangú töltött melanzanit. Különb ez, testvér, akár a pannonhalmi alapítólevélről, az Illésházy pöréről, a Blagayakról írott költői remekeknél. Bocsáss meg, hogy a tudákos baczellust ideiktattam. A valónai öböl nyílt vizén jó ebéd után, hazai szívart füstölve, mit bánom én, hogy vörös az égálja a nagy erdőégéstől, mikor az az erdő nem az enyém. Igaz, hogy ádá az meleg, de buda gecser, ez is elmúlik.

Az sem utolsó élvezet, mikor az egész valónai társaság az érkező Lloyd-hajóra ment — vacsorálni. A heti fáradalmakat ott pihente ki e meggyötört gyomor. Az odajutás ugyan életveszedelemmel járt, mert a bárkát igazgató admirálisnak senki sem engedelmeskedett s mindenki parancsolni akart, így oszt majd befordultunk a tengerbe. Mennyivel

ügyesebbek a Vágon tengerészkedő tutajos tótok! Nyugodtan szívja a zapekacsát (bagueau braisé = párolt bagó), senki sem szól, a kormá-nyos ümmögésére szelíden lapátolnak a trencsényi matrózok.

Mindezekért kárpótol a fedélzeten összegyülekezett társaság. Ott van Iszmail Kemal bég fia, a köpczös Edhem rendőr-, csendőr- és testőrkapitány, mellette látom Kakarigi urat, az első albán nyomda igazgatóját, Patalakit, a bécsi sajtó emberét, Sieberts vállalkozó-hírlap-író, kinek van mersze belefogni a kultúrmunkába. Egyszerre elkezde-nek sugdosni s megjelenik egy öles, braziliánus külsejű, állig fegyveres alak: Christopoulo albán bandavezér, a ki állítólag 106 embert ölt, köztük egy metropolitát. Hogy éppen 106-ot ölt-e vagy kevesebbet, azt nem tudom, de azt hiszem, hogy kevesebbel is beérnök. Sőt, magunk között legyen mondva, csak azt a metropolitát vagyok hajlandó elhinni, azt is félig. Tudja az Isten, testvér, nekem az afféle tömeggyilkosoknak kistafférozott balkáni Buffalo=Billek még akkor sem imponálnak, ha fény-mázás csizmában járnak is.

De hát az ilyen alakok minden félig barbár állam első leltárában szá-mot tesznek. Ha végigjárom ezt az egészségtelen telepet, nem látsz itt egyebet, mint primitív boltokat, néhány nagyobb kaszárnyát, melyben a bégcsaládok laknak s legföllebb a mi konzulátusunkat tarthatod még emberi laknak. Meg is lakjuk istenesen. Egy vasúti bizottság tanyázik benne, melyet Dedie, a folyton izgó-mozgó, Boszniában szolgált francia mérnök vezet. Társai vértanúk a hallgatásban, mert folyton ő beszél. Lärmázik, szid, közben eszik, iszik, pakkol, alkudozik, mindig útra készül, de azért folyton elhalasztódik az útja, Mindazáltal fele sem tréfa, gyöngé mulatság az itteni létnek. Azon a lejtős síkon, a hol a mai Valona fekszik, egyik mocsár éri a másikat. A ki hosszabb ideig lakik itt, okvetetlenül megkapja a maláriát. Hogy ez miféle baj, kérdezd meg felcsereedtől, rókaprémes fejű egészségügyi tanácsosodtól. Bezzeg, ha itt laknék, már régen testált volna reánk. S ez a mai Valona szanatórium a régi Apolloniához, ez ősi görög gyarmathoz képest, mely egykoron a Semeni és Vogussa összefolyása mellett alakult. Hat évszázal Kr. u. a lakosai ott is hagyták a lázas tanyát s közelebb kerültek a tengerhez. A régi Apollonia helyén mai egy Pojani nevű kis oláh falu tengődik.

Valonáról bizonyára olvastad, hogy a Vlora-család törzsökös helye. Hogy három vagy több ezer lakos él-e benne, mellékes. Vegyes a nép: dél=albán, a ki azonban megérzi a közép=albánt is, görög, néhány cigány s egy kis apuliai olasz kolónia vívja itt az élet harcát. Sok rossz meg-jegyzést tehetnék erről a főváros=embrióról, de minek? Először is úgy sem itt lesz az új albán állam főhelye, másodsor meg könnyű dolog kiszínezni ezeknek a soha állami jogrendhez nem szokott elemeknek a vergődését. Szeretném én látni, ha imádott székesfővárosunkból elvin-

nének minden kormányzati szervet, s Rendőr Andorainkról lehúznák a pantallót s azon csóri módon odaállítanak a tizedrészüket, meg eltudnók a katonát belőle, ugyan volna-e akkora békesség nálunk, mint itt. Csak úgy eshetett meg, hogy az öreg Iszmail Kemál (ugyancsak Vlora nemzetségbeli, tehát nincs jó lábón a többi Vlorával) átvette a kormányt s maga mellé kinevezett egy csomó Evetovicsot miniszternek. Evet törökül igent jelent. Ezzel Evetovicsot, a derék bácskai képviselőt a viláért sem kívánom megsérteni.

Iszmail Kemál a tengeröböl partján lakik egy körülbelül akkora sárgára meszelt egy emeletes házban, mint a budai vizivárosi temető előtt diszló pénzügyi laktanya. Ide jár az öreg dolgozni reggeli nyolcz órától est-alkonyodtáig. Egy szobája van, akkora, mint a tied, ott tanácskozik a minisztereivel. Ha aztán a fia vendéget jelent, a miniszterek kimennek a felek közé, vagy az egyetlen írószobában dohányozgatnak, mert a minisztertanács permanenciában van, akárcsak valami redakció vagy hitelszövetkezet. Azért a miniszterek között is akad eszes fő, csak a pénzügyminiszter nélkülözi a szükséges tudományt. De Vrioni tekintélyes család, tehát megtették fináncznak. Nem hiszem, hogy Teleszky megtette volna az öregét. Legérdekesebb cselekedete, hogy a durazzói vámbevételket (16.000 font sterlinget) nem hozatta el onnan, mert nincs, hová tegye, erre aztán minisztertársa, Esszád basa lefoglalta, mert neki már volt hová tenni a pénzt.

Kemál bég 72 éves, köpczös, fehér körszakálu, okos, kékszemű öreg úr, a ki némileg emlékeztet Bartoniekre, az Eötvös-kollégium igazgatójára. A reformtörökök közé tartozott mindig s Kisásziában helytartóskodott. Görög nevelésben részesült, francziául jól beszél (családját Belgiumban neveltette). Volt számüzött is, tiz esztendeig Kiutahiába internálták, ugyanabba a palotába, a hol Kossuth Lajos lakott. Azt mondja, hogy a vankosok, melyeken aludt, még abból az időből valók. Nicht erleben, mondaná erre Löwy Árpád (szabadon Petőfi után), a kit itt nagyban nélkülözök. Bámultam ennek az öreg embernek az idegeit. Soha dühbe nem gurul, a legváltozatosabb dolgokhoz hozzászól, vagy legalább is markirozza öblös hangjával, hogy gondolkozott róla. Az a mindent megértő török táblabíró-ész megvan benne is. Csak azt ne kérdezd, testvér, hogy miképpen érti meg azt, a mit mondanak neki s milyen szempontból fogja föl. Annyi bizonyos, hogy eleddig ebben a várakozó időben nem csinált semmit, de azt azután jól csinálta. Ugy tetszik nekem, hogy ő szereti is ezt az állapotot. Nagy dolog is az a szóval ténykedés, de meddig tart? Most összetüzött a másik albán vezéremberrel, Esszád basa Tobtanival, a szkutari védővel. Ebben aztán van egy jó adag akarat, energia és alattomosság. Hiúnak mind a kettő az. Egyik sem népszerű. Iszmail Kemal törökös ügyismeretét honorálják, de alát-

tomban vicsorítják rá a fogaikat, Esszádtól, ettől az éppen nem puritán hírű katonától meg félnek. Egyébiránt ma számos dudás fújja a nótát az albán csárdában: itt Iszmail Kemal, Durazzóban Esszád, a Miriditában Prek Bib Doda, a malisszorok között Tzoku, Szkutariban az angol admirális szervezet. Nem csoda, ha ebből pokoli disszonancia fejlődhetik.

Jobbnak találtam a konaknál, vagyis a miniszterelnöki palotánál a tengerpartján rögtönzött plázst. Valami kioszkféle díszlik ott, a hol feketét mérnek, meg úgynevezett szeszt is kaphatsz. Bosnyák mintára elnevezték ezt az alkotmányos Café Luftnak. Volt olyan is, a ki még szemérmetlenebb nevet adott neki. Oda gyülekezik az intelligencia: Ekrem bég Vlora, a ki a bécsi Teréziánusot végezte. Művelt, finom modorú, sokat olvasott ember. Minden érdeklí, de mégis a Kelet fia. Nem mossa el nála a nyugat a mohamedán alapréteget, mert ez az életfelfogás a családi hagyománynak, a környezetnek s az albán úri rend lelkének az eredője. Pedig Ekrem=bég jó hazafi, pontos megfigyelő, érdekes könyvet is írt, de nem elég energikus. Ahhoz puha, hogy keményen belemarkoljon az ügyekbe, tudásában nincs rendszer s a nyugati felfogásból nem tudja, hogy mi illik hozzájuk, mi nem. Riza bég, a multkor dícsért öreg delvinói basáak egyetlen fia is itt van, Ekremnek unokatestvére. Jóságú, de szívtelen fiatal ember. Vassa libanoni (keresztény) basának a fia Szelim bég, volt török katonatiszt nemes arczélevel válik ki, de ez sem az akarat hőroza. Íme, testvér, ez urakban bemutatam neked a gazdag bégek színe-javát. Kemal bég adja a demokrátiát, ezek konzervatívok. Mint nagybirtokosok nem igen akarnak a csiftsi, vagyis szegődvényes földmivesek viszonyán változtatni. Pedig ezen fordul meg Délalbánia jövője. E részben tanulhatnának Boszniától. Nehéz a kis deszpotákkal kormányozni, ezt már a törökök is megtapasztalták, nos ha majd önmagokat kell kormányozniok, minő világ lesz akkor! Lélektanilag jellemző, hogy az itteni pt. miniszterek azt hiszik, hogy hivatalnokaiikat elcsaphatják. Ez bennök maradt még Bizáncz idejéből. De mit fecsegek én itt az albán hivatalnoki pragmatikáról . . .

Meg sem ítélnéti idegen ezt az országot. A hol nem volt s nincs törvény, ott nem lehet bűnös sem. (Lásd a példabeszédek könyvét.) A ki pénzt vesz, az itt nem panamista, örülnie kell, ha kap. Itt hazááruló sincs, mert nincs haza. Efféle gondolatokkal déli széltől fájós fejfel igyekeztem a szép fekvésű koza-tepessi türbétől (sirtól) a tengerre . . . Testvér, láttál-e már bugyogós Lázókat, Dzsonikat pantallóban? Hát az a mord pásztor, a ki bugyogóban, handzsárral az övében, óriásnak látszik, s jól fest, európai ruhában micsoda ízléstelen ficsur! Ekkor látszik csak, hogy mily hitvány tagokat föld el az abaposztó. A kultúrába testileg is bele kell nőni.

A török uralom idejében az a sok kultúrára vágyó albán a külföldön: Amerikában, Belgiumban, Bukarestben, Bécsben, Párisban ivott a Castalia butykosából. Ezek az írástudó elemek azután egy kis angol, francia, német, oláh=francia, s a ki görög vagy konstantinápolyi isko-

DJED GJO LULI ALBÁN TÖRZSFŐ
(XV. levél.)

lában tanult: levantin mázt hoztak magukkal. Képzelted, hogy ezzel a Fernolendt-lakkal módszeres munkát végezni nem lehet. Teljesen végzett ember alig akad köztük, legföllebb az, a ki a konstantinápolyi főiskolán járt. Van köztük német pedagógus, amerikai önmérnök,

poétává vedlett orvosnövendék s leendő miniszter bőven. Megannyi ért a zsurnalisztikához, miért is ne értsenek? Persze az irodalmi nyelv még nem forrott ki az északi albán *geg* s a déli albán *toszék* nyelvjárásból. Körülbelül Elbasszanban beszélnek tisztán az albán nyelvet, a meny nyíben ezt a sokféle vegyülékű nyelvet tisztának lehet mondani. A szükség azonban mégis csak összébb hozta a két nyelvjárást, s megértik egymást. Ha nyugodtan fejlődhetnek, valószínű, hogy a középalbán átmeneti nyelvjárásból alakul majd meg az irodalmi nyelvük. Ezen írják azt a 4–5 lapot is. A valonai hivatalos lap: «Perlindja e shquipenies» néven már is ezen a nyelven íródik. Megállapodtak végre a helyesírásban is, Csak úgy mellesleg említem, hogy a mi Kállaynk volt az első, a ki az ő helyesírásukra ügyet vetett s megíratta történetüket.

Hanem azért, testvér, az ifjú, hosszú hajú, cilinderes, harangnadrágú, kifordított sarkú, nem a Fehérke kifordított gusztusa szerint manikűrözött literátorok a maguk munkáin kívül nem olvasnak egyebet. Az albán sajtó nem kenyerük, az európai lapokból élnek ők. Mit mond Európa? ez a kérdés mindenfelé... Annyiban igazuk van, hogy alig foglalkozott a világsajtó annyit idegen területtel, mint éppen Albániával. Kivált a taljánok nagyok az «albán levelek» megszerkesztésében. Sokáig azonban nem állja egy európai sem Valonát, a tekintélyes letelenedési szervvel rendelkező Dzsáfer — ez a Hotel Riedhof gazdája — elijeszti őket a faggyas taskebabbal. Még a különféle sapkákra kéne felhívnom a figyelmet. A fez már nem kell a szabad albánnak, valami különböző formájú sapkát szerkesztettek hát maguknak, olyanformát, mint a minő a cseh szokolistáké. Már én, testvér, ezeknél a sapkás modernistáknál jobb szeretem az öreg mohamedánokat, az ósdi turbánosokat, de fogynak szegények, s velük együtt a régi módi becsület is. Az albán asszony, szegény, szül és dolgozik, ezekkel törődjék Iska, a magyar feministák nagy főpapnője. Menjen el a balkáni asszonyok közé, akkor tán meg lesz elégedve szegény, nem nagy igényű, nem zsúrozó, nem politizáló idevalósi nemével. Szülni s dolgozni különben nem szégyen, úgy-e főpapnő!

Azokról a politikai kotyogásokról, melyeket itt úton-útfélen hallatsz, mit írjak? Hogy most Skanderbég van napirenden, — mindenki dicsekszik az ő tetteivel, — elképzelheted. Azt azonban nem említik, hogy a kős kapitány úgy ott hagyta őseiket, mint annakidején Szent Pál a románokat s beállott Nápolyban hadvezérnek. Mufid a külügyminiszter Tepedelenli Aliról beszélt sokat, írt is könyvet róla. Kár, hogy Ali energikusságáról nem maradt írmagnak valami. A külügyminiszter úr különben kellemes szavú ember, belga nevelésű levantinus. No de nem jellemezgetek többé, mert különben magam is elvalonaisodom, a mennyiben itt mindenki pazarolja az időt. Erre azt felelte a

Juciliere kedves parancsnoka, hogy azért fecsérlék az időt, mert vizük nincs.

Kora hajnalban keltem s végigapróztam benyomásaimat. Azt az egyet biztosra veszem, hogy ez a sittyó=társadalom idegen szellemi s anyagi támogatás nélkül soha álladalomná nem szervezkedhetik. S ezt védettjeik nemcsak érzik, de tudják is. De nem értem rá a meditálásra, mert Bülbül, a konzulátus bölönbikádad hangú szolgálja jelenti, hogy készen vagyunk. Úgy=e jó név ez a Bülbül, majd azt a miskolczi gyereket fogjuk úgy nevezni. Azt mondja róla a fehérvári Tacitus, hogy nagyon szépen éneklé a zsoldárt. Meg sem emésztém még ezt az ötletet, máris a valonai kikötőben valánk. Az Ungaro=Croatá=nak egy 200 tonnás hajója vesz fel utasai közé. Rakományja nincs, csak egy víg kis foxli bogárczik a kis hajón — a minőt Bárczy ígér két év óta írásban. Jóízűen elbeszélgettem vele.

Testvér, furcsa dolog az a konkurrenczia. A trieszti Lloyd, az olasz Puglia meg az Ungaro=Croata versenyeznek ezért a sovány ország forgalmáért. Mindegyik meg akarja fogni, de a tehén még be sincs állítva az istállóba. Nincs is és nem lehet hasznok belőle, de ez nem az én dolgom, nem én fizetem a deficitet. Beérem azzal, hogy szép időben élvezhetem a tengert. Útitársam is akad, Steinmetz Károly, bosnyák mesteriskolai igazgató képében. Derék, jó cserkésztermetű ember, a ki nagyon jól ismeri a hegyvidéki albánokat. A fedélzeten utazik egy csomó djakovai albán. Steinmetz feléjük megy s ujságot olvas fel nekik. Eleinte gyanakodva hallgatják, de aztán fölmelegednek, szinte látszik a szemökön, hogyan élvezik mindazt, a mi úgy sem igaz. Bizonyos, hogy a szerbek Albániában alapos munkát végeztek. Úgy verték agyon a fegyvertelen albánokat, akár a patkányokat. Elérték vele, hogy egy századig is eltart majd a gyűlölség köztük. Végre feltűnik Durazzó, a régi Dyrrachion — Epidamnos, albánul Durrës. Ezelőtt harminckét esztendővel jártam erre. Konzulunkat akkoriban a piaczon találtam meg, a mint libát vásárolt. Együtt tisztogattuk és sütöttük meg a derék állatot. Ma fiatal, elegáns bécsi fiú a konzul, a ki hibátlanul beszél magyarul. Ez részben a mi Farkaskánknak is az érdeme. A mi a várost illeti, biz az nem változott, romhalmaz még. Kikötője kotrásra szorul. Képzeli egy előfok (Pali a neve) déli oldalához épített több ízben átvedlett, legutóbb ormós velencei fallal elkerített (184 m magas) várat, melynek tenger melléki részén megolvashatod azt a pár sárgára meszelt épületet, melyben ember lakhatik.

Pedig ritka tenger melléki helynek van olyan érdekes története, mint ennek a Krisztus előtt 625-ben dórok alapította városnak. A hátmögén a taul-antok illir törzs lakozott. Lakossága a történet folyamán többször változott. A római, arab, bizánczi, délolasz, norman, magyar,

velencezi történelmi folyamatok mind egy-egy áramot irányítottak a Vénusz=tiszte=város felé, melyet az Adria=tenger korcsmájának neveztek. A hátmögi, vagyis belföldi családok közül a Topiak szerepeltek itt leginkább. 1358-tól 1392-ig magyar érdekkörbe tartozott az Adria nyugati partvidéke Durazzóig. Tudod jól, testvér, hogy miképp vélekedem én úgynevezett igényterületeinkről. De hát azért még sem szabad az ily leszakadt gombokat elvetni, mert emléknék szépek. 1501-től kezdve a török lett úrrá ezen a vidéken és csövestől kiverte a velencezéseket. Egyébként olvasd el majd Jirecsek Konstantin szép cikkét a legközelebbi Ungarische Rundschau-ban. De hiába historizálgatok én neked, mert én csak odavetve ejthetek szót egyről másról. A szerbek ugyancsak eltüntették a nimbuszt, mely Durazzó fölött lebegett. Úgy megnyomták a várost, hogy a lakosság mocczani sem mert. A mit lehetett, szerb testvéreink elvitték, a mecseteket megfertőzték s ha még tovább maradnak, bizonyára gyökeret vernek.

Az az öt=hatezer lakos (kétharmada mohamedán) nem éppen virága a Balkánnak. Indolens, csak a görögje elevenebb. A mit mohamedán helyen még sohasem észleltem, azt itt megtapasztaltam, hogy a mohamedánok nem szóltak semmit, mikor az orthodox metropolita kidobatta a mohamedán sírokból a csontokat. Még láttam szerte fehéríteni a koponyákat. Bezzeg Boszniában ugyancsak fölzúdultak a mohamedánok, ha városrendészeti szempontból egy-egy temetőt ki kellett sajátítani a város közepén. Albániában, azt hiszem, hogy könnyebben fogják berendezni a városokat, mert az iszlám itt engedékenyebb.

Ha majd dél felé lecsapolják a mocsarat, szép termőföldet nyerhetnek s megszűnnék a láz. Csinos és pittoreszk a vár fekvése is. A ma domináló Toptani-család fővárossá akarja tenni ezt a helyet. Meglehet, hogy az is lesz belőle.

Sajnálom, hogy a konzulátusban Rudnay Lajosnak csak hűlt helyét találtam. A háború folyamán ez a konzulunk energikusan viselkedett s megállotta a helyét. Terraszáról néztem ezt a históriai emlékekben gazdag, jelenében sívár tengeri várost. Odalátszott a Rókus=templom (ez a patrónusuk), harangszót véltem hallani, vígat, csengőt.

Nem sok időt tölthettem a harangszó kémlelésére, mert konzulkánk befogatott egy negyvennyolczból való csészába s elvitt Tiranába, a hol minden «kaputos ember» nyaralni szokott, magyarán mondva «lázmentesíti» tetemét.

A rázós, negyvenkét kilométeres rossz útról nincs mit írnom. Ha szereted a vadgalambok bűgását s a hollók káromgását, azt hallhatsz eleget. Az esthajnali csillag fényességéről sincs mit verselnem. Inkább Rudnay örökben itthagytott magyar konyhafőnöknőjének remek főztjéről zengenék ódát, ha tudnék.

Tirana, a régi Disszamum, a kertek városa. Itt aztán igazán enyhelyre talál, a ki romlatlan iszlám várost meg tud élvezni. Én tudok. Oly kerti város ez, a minőt még nem láttam, de még a Tyatyta sem. Bármerre fordulsz, testvér, új kép tárul eléged. Kifestett mecsetei ugyan nem művésziek, de vonzóak, mert háziipar termékei. Szinte fölszívod magadba az eredetiséget, olyan ez a virágos freskó rajtuk, mint a mi régi lakodalmas ládáinkon. Egyike a különb mecseteknek a Hadzsi Ekrem bég dzsámi, ennek a münárehjáról leesett a félhold a szerbek bevonnása előtt. Rossz előjel, suttogták az igazhívők, vége az iszlámnak. Régi iszlám sírköveket is láthatsz itt, gyönyörű változatokban. Az asszonyok arannyal remekbe készítenek hímezéseket, szóval van itt látnivaló eléged.

A bazárt végigjártam. Nem sokat ér, frank rongyot árulnak benne. Ötvöseik sem valami különösek. Annál inkább élveztem a platánligeteket s az óriás busa cziprus erdőcskét a város végén.

Olyanféle a város vége, mint a hédervári világfürdő látóképe. Lápos víz, tele libával, ujjokat szopogató gyermekpásztorokkal. Azt hiszem azonban, hogy Tiranából is csak akkor lesz nagy hely, a mikor Hédervárt is beveszik a fürdők sorába. A fősvény kis Károly nem akar a fürdőért tenni semmit, így hát nem is csoda, hogy hazai fürdőink nem fejlődnek. Egyébként Tirana ura: Eszád, e részben éppen úgy gondolkodik, mint a fiatal Héderváry.

Testvér, azért nyugdíjas ember bízást ellakhatnak itt. Megszoknád apródonkint a cigánygyereket, meg Bibi urat, egy télen=nyáron mezetenül sétálgató, csöndes városi bolondot. Rosszkezdű volt szegény s nagy unszólásra fogadta el csak a kenyeret. Kifejlett, eső idején tisztálkodó vén ember a szerencsétlen, kit mindenki tiszteletben tart. A konzul öcsce, egy csalafinta német diák, éppen akkor kapott le a masinájával, mikor Bibi úrral értekeztünk.

Megnéztem Eszád basa udvarházát. Őt magát, ezt az újabb változatú oligarcha típust nem láttam. Kastélya, mely állítólag háromszáz éves — persze keleties modorban — nagyban hasonlít a régi erdélyi udvarházakhoz. Eszádról eléged hív képet adhatnak, de igen aktuális találnék lenni. Fontosabb ennél az az észleletem, hogy a szerbek esztendeig sem voltak itt s máris mindenki gagyog ráczul. Ez a kultúra nélkül szűkölködő, elmaradt nép, melynek tradíciója nincs — legföljebb a Toptaniak uralmáról van kevéssé hízegő fogalmuk —, áldozatát esett volna a szerbégnek. A szerbek itt is saját érdekük ellenére tapintatlankodtak. Egy szent muzulmán türbjét kijelölték illemhelynek. A hodzsa megátkozta őket, de azért a szerbeknek csak nem esett bajuk. Ekkor meg a hodzsa dühödött meg a szentre s a mint a rossz nyelvek beszélék. Ő is utánozta a szerbeket. Ámde ez még hagyján, máskülönben is rendszeresen meggyűlöltették magukat, mert írtó háborút viseltek.

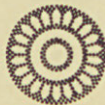
Tiranában tudtam meg Vámbéry Ármin halálát is. Nagy dervisünk, bármily jól ismerte legyen is az iszlámot, ekkora hanyatlását még sem képzelte az ő híveinek. Tiranában aztán, testvér, lóra kaptunk Steinmetz urammal. Fogadtunk három kabalát s mellénk adtak két lovas szuvarit = csendőrt: Mehmedet, egy jóképű krójai embert és a tiranai Hasszánt, a ki hat évig részben szolgálta, részben meg elárulta a szultánt. Szkutari ostrománál vitézkedett, de csak éhezett, egyéb vitézi tetteről nem beszélt.

Lassan poroszkáltunk a tiranai síkon végig, hepe=hupás talajon. Olyanforma vidék ez, mint a szerajevói magas róna; tt=ott látsz egy-egy marhacsapást, majd egymást éri a bozót és cserje.

Majd egy kárvallott gyalogos jött elénk, a ki elpanaszolja, hogy rabló hajdukok elvették a lovát meg a holmiját s rá is lőttek. Elvittük magunkkal; két koronáért hat óra hosszat vitte a nehéz málhánkat. Mehmed szuvari útközben egy csalitos helyen megmutatta három csendőrnök a sírját, a kiket néhány héttel ezelőtt lőttek agyon lesből a t. zsiványok. Mindezt, testvér, nem azért írom, hogy utamat veszedelmes színben tüntessem föl. Jártak már én előttem többen is erre, európai embernek még a haja szála sem görbült meg. Hanem a hegyekből kiüldözött «vérben álló» pásztorok, ha nincs mit enniök, rabolnak. A szerbek, meg kell adni, a leshelyekre alkalmas csalitokat jobbára kivagdosták, de persze maradt még néhány, a mire nem akadtak rá.

Egyik útszéli hannál (csárda) lepihentünk. Hogy áldottuk a tiranai konyhafőnöknőt, a ki két kacsát sütött az útra! Mi ehhez képest a toulouse-i kappan?! Majd a feketekávé után rágyujtva, messziről nézem Kroja remek látképét. Éktelen úton, mintegy 1000 méternyi hágón váltunk fölfelé. Lovaink bírják, mi is álljuk. Csak most értem, hogy miért nem tudtak a törökök erőt venni ezen a helyen. Azért, testvér, mert Kroját a síkság felől meredek, természetes sziklás öv védi, innen meg még meredekebb fokra kell jutnod, hogy az alsó városhoz éj, innen ismét jó darab hágó vezet az igazi várhoz. A XV-ik század ostromlószereivel még a rendes török sereg sem vehette be ezt a hármas redoute-ot . . .

Így bölcselkedém, a mint az alsó város kertes házai mellett fölügettünk a várba. A nép kíváncsian szemlél bennünket, barátságosan köszönt és nagy örömmel kísér a beledijára: városházára. Helyt vagyunk. Derék út volt, örülök, hogy megtettem.

XV.

Kroja – Skutari – Castelnuovo, 1913 október.

Testvér!

Ülj mellém a krojai vár nyugati bástyájára s hajlítsd hozzám ősi szokás szerint a füledet. Albánia szívében vagy s megérted, hogy miért lüktet itt gyorsabban ennek a kétezer év óta állami létre föl nem verődött népnek a vére. Mert, testvérem a tudákosságban, te ezt megérted. Hányszor néztünk mi a budai vár különböző pontjairól a nagy alföldi rónára s azokra a tündéri budai hegyekre, dohogván a sors ellen, hogy százötven esztendeig kellett megsínylenünk az egyetértés hiányát. Hát ezek a nemzeti öntudatot nélkülöző törzsek, kik mindig idegent szolgáltak, ne panaszkodjanak? Tudom, hogy erre azt gondolod magadban, hát miattad ugyan moroghatnak, tán eszembe is juttatod, hogy én magam sem tartom őket valami életrelvő, államalkotó fajnak. Hát, testvér, ezt én mondtam, de nem értettem a krojaiakra.

Kroja, albánul Kruja (Krüe a forrás, tényleg a környék tele van remek vizű forrásokkal) az igazi albánságnak, az aránylag tiszta illyrségnek az egészséges része. Kár, hogy oly kevesen vannak. S ezt, testvér, nem általánosítom. Mert mikor a krojai várban, a kormányzósági épületben: a Hücsümetben a szokásos bemutatásra megjelentem, a ki felnőtt férfi volt a környéken, mind odagyűlt. Átlag magas, jobbra hosszúkásfejű, aczélszürke szemű, inkább szőke, tagbaszakadt árja fajtájú nép. Van köztük kerekfejű feketés vegyületű is: török, czinczár, makedó-szláv s egyéb vérrel elegy, de a színalbánnak valami hideg, aczélos a szeme. Ezer közül rájuk ismerek. Belső érzését az idegennel szemben bámulatosan el tudja titkolni közönnyel, de ha megismerni vélte, kezes lesz. Amellett ennek a népnek van történeti tradíciója, melyet nem könyvekből magyaráz neki holmi írástudó. Ugyanazon a helyen laktak, a hol őseik Skanderbéget szolgálták. Apáról fiúra szállott a multak eleven emléke. Nem is volt mit beszélniök ezen a saslakta sziklatanyán, a hová az isten ajándékképp küldte védettebb debrőibe az olajfát meg a fűgét, áldassék érte a neve . . . Verekedtek, követték a szultánt az Eufrátestől Bécsig, aztán mint rokkantak hazajöttek meghalni. Itt azonban ebben a fészekben a szövőasszonyok a mult hagyományait mondhatni szertartásosan megőrizték. Hűvös estéken odagyűl a vén fák alá az

elszört házak népe s önkéntelenül is ráfordul a beszéd sora a vidékuralta vár egykori urára, kinek lelke, mintha ráült volna ezekre a feketés, szürke hegyekre. Még 1830-ban megvolt a Skanderbég czimere a várkapu felett, egyes feliratok az ő idejéből még épen állottak, de Resid basa a nagy lázadás idején mindent elpusztított onnan. Nagyon emlékeztet ez a nép — hogy analógiát hozsak föl — a tiroli elhagyatott völgyek durva, de élelkü fiaira, csakhogy ezek szegényebbek, mert sajnos a kő csak követ terem.

Nem úntatlak tovább ezzel a tisztán egyéni elmélkedéssel, mert elvégre is utas ember mindig a maga szemével lát, vagy elnagyolja a dolgot, vagy elhagyja a mi tán másoknak érdekes. Elég a belé, hogy ritka barátságosan fogadott bennünket a népség. Kajmakámjok: főszolgabírájok egy Ali Fehmi Kastoria nevű egykori török hadseregbeli őrnagy. Kumanovónál elfogták a szerbek és szigorú fogságban, sötét helyen elzárva tartották. Szelíd természetű délalban, a ki inkább melan-chóliára hajlandó. Látszik rajta, hogy sokat szenvedett. Végtelenül előzékeny volt ő is, meg az odavaló Bárczy István, a város feje: Husszejn effendi. Tévedek, inkább Bódyhoz hasonlít, mert orra termetes, akár az imént dicsért viczéé. Csakhamar összeverődtek a közigazgatás főszervei: Ramiz Pertev, a csendőrparancsnok, Drinápolynál vitézkedett lelkes hazafi és Ibráhim Nari, a csendőrhadnagy. Még török uniformisban járnak s nagy buzgalommal tartják fenn a rendet. Nem sokra mennének azonban, ha a nép nem volna oly türelmes. Mert a krojai és a valijezi síkság népe jólelkű és vezethető. Képzeld el a krojai vár kerületében — a közvetlenül alája épített, irtóztató kövezetű szegényes bazárt letudva — 1000 egymástól jó távol épült kertes házat. Minden ház egy-egy kis erődöt példáz. Nehéz dolog itt «közigazgatni». Ezeknek hozzon törvényt Némethy Károly, ha tud. A városhoz körülbelül 5–6000 lélek tartozik. Kérem az egyik városi ellenőrt, a kin a XX. század leghosszabb császárkabátját tiszteltem, hogy van-e itt keresztyén? «Hál' istennek — mondá — mind muzulmánok vagyunk.» Erről a tárgyról nem is beszéltem többé.

Összeültünk azután a nagyteremben kupaktanácskozni. Kiderült, hogy vizök, levegőjök jó, sőt gyógyító hatással van, birkájok is csak volna, gyümölcsök ízes, csak éppen pénzök nincs. Megvizsgáltam őket, hogy másoknak sincs. Egy vágyok van, hogy ide tegyék a fővárost, vagy legalább is ide jöjjön a fejedelem nyaralni. Nos, testvér, ideálisabb nyugovóhelyet még nem láttam Krojánál abból a szempontból, hogy itt nem igen találna rád protekcióért esdő levél. Itt el lehet készülni a halálra és ismeretlenül menni át a végtelenbe. Oly barátságosak itt a városban szerte elszórt ingyenes sírok, hogy szinte megkívánod. Úgy esténként, mikor lámpával elhaladunk mellettök s a t. cz.

krojai polgárok a sirok közt pipázgatnak nagy némán, szinte helyre-
állítva látod élet s halál közt a kontaktust. Így van ez rendben.

Mily pittoreszk is a várban Hamza bég Kasztriotának, Skanderbég
török hitre tért atyafiának a türbéje. Ki van fősve tarkán, mint a kor-
mánpalota. Már messziről megláttam, hogy egy fehérsapkás, hosszú-
szakállú dervis piszmozg a türbe körül. Közelebb érve, megoktattak,
hogy ezt a dervist Alinak hívják, s a krojai bektasi tekének (mondjuk
monostornak) egyik főembere. Tudnod kell, hogy Albániában, kivált
déli részén, erős gyökere van a Bektas dervis alapította «eretnek»
mohamedán felekezetnek. Muzulmán ember nem ismeri el őket magá-
hoz valónak, mert bort isznak s nem ismerik el a kalifát. Voltaképen
nem is mohamedánok ők, hanem a mint egy a bajor akadémia kiadta
értekezésből sejtem, a keresztyénség előtti kisázsiai gnosztikus tano-
kat keverik össze külsőleg a mohamedanizmussal. Valamit megtar-
tottak a Manes-tanából is. A dervisek a tökéletesek, a hívők szemre
ugyan mohamedánok, de a valódi hitőket s a Bektasi-tant titkolják.
Az európaiak abban reménykednek, hogy ezek a mohamedán liberáli-
sok s mert az albán iszlámnak (a lakosság $\frac{2}{3}$ -a) többsége bektasi, majd
ezek fogják megszervezni az új államot. De, testvér, ebben ugyancsak
tévednek, ezek a bektasik éppen nem liberálisok, nem is megbízhatók
és többségben sincsenek. Tudják ugyan, hogy vannak bektasik, a kik
titkos ismertetőjelekből azonnal egymásra ismernek, de ebből a fele-
kezetből nem lesz reformegyház.

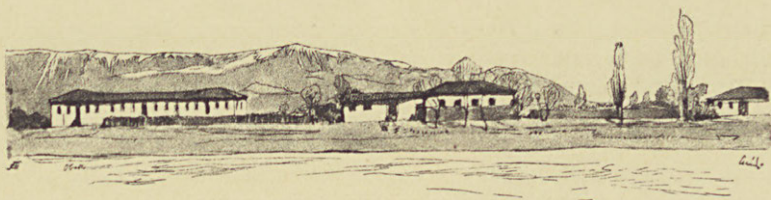
Bocsáss meg ezért a kitérésért, de Ali dervis olyan megvető
pillantással mért végig bennünket, a hatóság tagjait, hogy még
dakota indián sem lehet barátságatlanabb. Csakhamar megvigasztal-
lódtunk. A kilátás kárpótolt a tisztelendő Bektasi atya hidegségéért.
Bezzeg András és Alajos atya nem így fogadott. Igaz, hogy ők derék
kapuczinusok.

Testvér, ha mindezek után délnyugatnak veted tekintetedet, ellátsz
Durazzóig, előtted a Pala-fok, s Medua befogta Drin öböl, a Slinzarév,
s északnak a tengermenti, hol mocsaras, hol erdős sík terül el. Közve-
tetlenül fölötted a Mal-i Kruj (krojai=hegy) csúcsán (1138 méter),
Szarizaltikon, egy szent türbéjét tisztelheted, a hová évenként ünneplésére
járnak az igaz hívők. Dél irányában vonulnak a tiranai s folytatásként
északnak a krojai fekete hegyek: a Malzij. Ezek a juhélő sziklás, rideg
hegysorozatok ma úgyszólván ismeretlenek. A török ide nem tette be
a lábát, mert a szakadásos kötenger a szegény, de bátor csobánokat, a
pásztorvilágot uralta. Krojától délnyugatra a hegláncz befaral s egy
mély völgyzurdok vezet föl a havasba. Klisszura=szoros a neve ennek
a mély völgynek. Ebből én, testvér, megtanultam, hogy miért tudott
ezelőtt vagy 400 esztendővel Skander bég oly hosszú ideig szembeszál-

lani Murád szultánnal. Azért, vén levélcsósz, mert a pásztornép e járhatatlan vidéken bőven ellátta élelemmel, vize volt fölösen s fegyvert az ellenség nem ismerte utakon szállítottak a velenceiek. A várat meg akkoron még lövőtávolságra sem közelíthette meg török had. Ámde, testvér, ösmered a bürge természetét. Szárazság idején elhull s nem lévén napidíjas, nem sokáig állja az éhséget. A majdnem hús évig tartó harcok folyamán elfogyott az eleség s az «európai hangverseny» csak ígéretekkel tartotta a hegyeknek ezt a kemény lelkű királyát. Embere volt elég, de éhezni ő sem tudott, azért gondolt egy nagyot s átkelvén a tengeren beállott Nápolyban csapatvezérnek. Több históriát azonban ne kívánj tőlem, mert akkor egyebet se írhatnék. A mi elmúlt, csak elaprózott részleteiben maradt meg öntudatlanul a nép lelkében s csak akkor kamatozik, ha kellőképp forgatják.

Bizony mondom néked, hogy a szerbek nem bántak emberileg ezzel a néppel. Azért, mert kétszáz év előtt ennek a népnek az ősei kegyetlenkedtek az ő szépapaikkal, kár volt oly véres forbátot venni az utódokon. Ramiz Kertev csendőrparancsnok elvezetett a vár déli bástyájához. Eleinte azt hittem, hogy az órástornyot, a Szahat-kulát akarja megmutatni. Nem a, hanem rámutatott három bitónak a tönkjére. A szerbek, mikor Krojába bevonultak — úgymond — két lövést hallottak az erdő szélétől. Senki közülök el nem esett. A hadoszlop rá sem hederített a lövöldözőkre, hanem tovább menetelt. Azt, a kit útjokban találtak, számszerint nyolczvanat (köztük három asszonyt — egyikök másállapotban volt), elfogtak s a teljesen ártatlanokat rögtönitélet után fölakasztották. Egyik szerencsétlen asszony leugrott a bástyáról és szörnyet halt. Kissé kételkedtem benne, de Ramiz megmutatott a bástya alján még nedves felületű nagy sírt. Meggyőződtem róla, hogy erjedő hullaszag párállott a levegőben. Hát, testvér, nincs ez megírva a királyok könyvében? Nem akarom ezt a tényt bíróilag elemezni, de kegyetlenség és politikai esztelenség volt. Népirtással nem lehet államot alkotni. Vehetted észre, hogy egy balkáni nemzetet sem szóltam meg, de ezzel a vérontással többet ártottak ügyöknek, mint azzal a királygyilkossággal. Ámde ezt bizzuk Mc Nemezisre.

Mindent összevéve, testvér, nagyon jól éreztem magamat. A kajmakám ellátott minden jóval, a mit a görög-török konyha nyújt, olyan bőreket (túrós bélest) ettem nála, hogy Brillat-Savarintól Ilka kettőig nem teremtett ilyet szakácsi kéz. Nem szólok ama jeles tyúkiakról, kedvelt ételedről: a laptapecsenyéről, a jó szőlőről. Meg is kérdeztem, hogy minek köszönhetem ezt a mód felett való szívességet. Nagy hal-kan azt válaszolta, hogy mikor mint elbocsátott szerb fogoly Durazzóba ért, Rudnay konzul oly szívesen fogadta, hogy élte fogytáig így lát el minden magyart és osztrákot. Pedig hogy nyomorgattam ezt a konzult,

OBOTTI, SKUTARI FELÉ
(XV. levél.)

mikor vizsgája elé állott! A könyvekből nem is sokat tudott, de az életben eminens lett.

Fölhangzott végre a parancs: Lóra. Egy Taj nevű ménre telepedtem, a kit jávai nyelven elneveztem Pá=Csernek, vagyis Eredj-már-nak. Sehogy sem akart megindulni, csak a mikor egy piszkafával hátul oda-hízelegtek neki, egyet rúgott s andante útnak eredt.

Megyünk, mendegélünk hegynek fölfelé északnak. Két új szuvari (csendőr) hártja el útunkból a faágakat. Majd vagy 260 métert haladunk a Karsi tetőig, egy cserjés kis lönnsíkiig. Onnan ritkás erdőn át lejtősen vezet az út a síkságra. Nyugatra kéklík a rodoni rév. Ez az erdő, testvér, tölgyes, bükkös lomberdő. Elszomorító állapotban van. A t. pásztorok, hogy kecskéik (minek is van kecske a világon) lombot egyenek, kiégetik a legszebb törzseket, ezek meg osztt ott korhadnak az út közepén. Boga-rak ezrei bujnak ki a fa héja alól, a mint a ló patája éri. Messziről a sziklák egy-egy magas szurdokában látok ugyan egészséges fenyves-sávot, de kinek van arra pénze, hogy vágassa s csúsztató híján tengerre szállítsa a szálfákat?

Emberrel nem találkozunk Lacs-i hanig, a hol leheveredünk. Azaz mégis akadt egy derék szál ember, Ali bég Dervis nevű fia képében, a ki ránk szólt: Egyetek velünk kenyeret. De a háza jó messze volt s így csak dohányt cseréltünk vele. Szinte kedvem volna a pihenésről elmélkedni, de minek kérődzem én utólag. Elég kín nekem most írnom fáradtan. Ha velem jövendettél, most megkímélném a bibliografusokat attól, hogy mindezt számon tartásák. Egy darabig fejtegettem Steinmetznek, hogy Albánia kicsi, de azért szegény, hanem már alkonyatra válván az idő, ismét felültünk s neki váltottunk a Delvinistii magaslatnak (300 méter, de sziklás út) Biandhi érseket meglátogatandók.

Pihégték a lovak, mi meg zötyögve vettük az akadályokat, akár a mozibéli portugál lovasok. A kísérő csendőrök örömmükben elsütötték a puskájokat, végre is az érseki palota előtt állottunk. «Nincs itt az érsek, éppen most lovagolt el Durazzóba», mondták az elősiető szolgák, a kik igen szívesen fogadtak. Hát, testvér, útközben nem kell az efféle

dolgot sajnálni, itt a hó! nem öli idegeidet a telefon s a távirat is gyalog jár, örülj, ha végre tető alá kerülsz.

Az érseki palota kéteemeletes nagy épület huszonöt szobával s valami divinus kilátással. Vöröslött az ég alja s fenséges nyugalommal szíttá magába az Adria az öreg éltető napot. Láttuk Meduát s a tengermellék síkján a kúpos tetejű Majahegyet, alatta szürkéllik Alessio: Les, ugyan-csak Skander bégnek a régi vára. Az Isten szabadjában legeltettük szemeinket ezen a feledhetetlen látványon. Apródonként leszállott a kék tündér s fátyolába burkolta az egészet. Olykor fölillant a világító toronyok fénye, majd a hegyek oldalán tüzet rakott egy-egy pásztor. Eleinte vörösen lángolt, majd fehérré vedlett, akár valami gyopárbokrétá. Közbe puskaropogás hallatszott, aztán csönd lett. Bementünk az ebédlőbe. Egy darab albán prsut (sonka, prosciutto), sajt, meg leves a vacsoránk, mi kell ennél egyéb? Hát, testvér, ez a nagy püspöki székhely egyúttal vendégfogadó meg szanatórium is. A ki beteg pap van a környéken, az mind idejön; ha tetszik az Istennek, fölgyógyul, ha nem, hát elkövetkezik az órája. Tegnap temettek itt egy halálravált plébánost, mondá a szolgál s keresztet vetett. Mi is megcselekedtük s nyugovóra tértünk.

Éjfél tájban megeredt a szél, belékapaszkodott az ablakokba s rázta a palotát rettentően. Mellé meg süvöltött, akárcsak a Balkán összes boszorkányai itt adtak vón találkozót egymásnak. Csak kevésé zavart ez a delvinisti szonáta, hiszen emlékszel, hogyha nem tudtam aludni, Éljenkreszgezával játszottam a skálákat s a tabajdi tiszteletbeli kántorral énekeltem a zoltárokat. Virradatkor templomozni mentem. Nos, testvér, az Isten nem lakik oly házban, mint főpapunk, de azzal vigasztalódtunk, hogy hiszen a Teremtő mindenütt jelen van. A templom körül van a temető, galambos keresztekkel a köves sírok tetején. Ősi forma ez, melyet a Balkán hozzáférhetetlen helyein mindenütt megtalálsz. A bosnyák bogumil sírköveken is megleled ezt a stílt. Ide temetkeznek a kurbini katolikusok, a vidék legharcziasabb népe, melyet a török sose tudott behódoltatni: Szent Antal a pátronusok, a jó szent különös kegyeltje az ambruzzói ugyancsak vad pásztoroknak is, odaát az italkai félszigeten.

Delvinistitől már vígan koczogtunk lefelé. A püspök szolgálja igen jó úton vezetett a Mat-folyó síkjára. Ez a hetvenöt éves ember oly fürgén haladt előttünk, hogy szívemből kívánom neked is, így gyalogolj majd háromfertályszázados korodban. A Mat-folyó kacskaringós, erős esésű folyó, mely kövecses, csak gyéren megmivelt földet szel át. Ártér ez mind, itt-ott kukoriczást látsz, majd egy-egy kalyibát. Vagy háromszor gázoltuk át a folyót, szegény páráknak oly jól esik a víz, hogy szinte kedvet kap az ember a fürdéshez. Már ez más világ, testvér, mint a

Delvinisti Dzonim (János) katun. Katun, kanton tudniillik a havasi járás neve. Ugyanígy nevezték a Dinahegység megyéit is a magyar középkorban. Ez a vidék: a Bregu Matit, (a Mat lankája) telepes föld. Ide hajtja télen bér fizetése mellett a birkát a havasi albán pásztor, éppen úgy mint Apuliában Foggia környékén. Halld meg, testvér, azért rabol a havasi pásztor, mert ha nem kap telelőre bérföldet, vagy nyáron éhínség dúl a hegyekben, kénytelen ott szerezni ételmet, a hol éppen éri. S nem lévén főhatalom, vérbosszúval igyekezik eligazítani a maga sérelmeit. Elképzelheted, hogyha az albán pásztor majd a szerb földekre kényszerül a télen, minő békesség lesz ott. Ezért a pásztorvilágot kell majd megszervezni az új fejedelemnek — de minek adjak én neki tanácsot?

Ha végignézed ezt a síkot, mindenféle templomok romjait látod. Nehéz eldönteni, vajjon Esszad basa égette-e föl a tavalyi lázadáskor, vagy a szerbek, illetőleg a montenegróiak tavaly. Szóval végigszántott ezen a népen a háború ekéje s feltúrta az ereiket. De, testvér, máris a kultúra körébe jutottunk: utat csinálnak. Ez annyit jelent, hogy le kell szállani a lórul s gyalog megyünk a feltört úton. Mentsen isten, testvér, az ilyen turistáskodástól. Hál' istennek vége az útnak, látjuk Alessiót.

Félórányira a várostól nagy lovascsapat fogad, élén Tzoku urammal, az alessiói kajmakám unokaöcscsével. Lovasnadrágban, újmódi albán sapkában tánczoltatja derék kabaláját. Ezt a Jurani barátunk rendezte fogadtatást nem nagyon élveztem, mert komoly képpel kell beporoszkálni Alessióba, a hol minden bolt előtt köszönni illik. Bevisznek a hotelbe, a hol az öreg Djeto Tzoku, egy jóképű, már őszbe csavarodott, kissé ravasz szemű hegyvidéki albán veszi át a gazda szerepét. A malisszorok, vagyis a sskutari hegyvidék katolikus törzsei, külön szervezetet képviselnek, azért lett főbíróvá a tekintélyes Tzoku, a csobánkirály. Értelmes ember, a ki ügyességével néhány ezer juhot szerzett s a leggazdagabb köztök. Így lettek nemesekké, főurakká a középkori meggazdagodott pásztorok is. Komoly képpel megesszük a delvinisti kakast (az érsektől «szereztük») — kemény elvei lehetnek szegény tenoristának.

Alessio, testvér, olyan, mint Vácznak a külvárosa, csak a vára, mely természetesen rom, az ad néki valamelyes képet. Arra már nem értem rá, hogy megnézzem, történeti vonatkozású dolog úgysem lévén benne. Inkább a népet szemléltem. Ez már szerbvel érintkező kupeczhad s közel lévén a tengerhez, csakhamar haladni fog. A történelmi elmékedésektől megkíméllek, mert Tzoku csakhamar beültetett egy ócska fiákerbe s az úgynevezett jó úton öt óráig élveztem a szakadékos területet. Nem kellett nékem aznap dagasztó-kúra, félkilót lefogytam. De ez csak a doktorunkat érdekli, rázza meg őt ez a kocsí.

Útközben Tzoku uram elmondotta terveit a jövőre nézve s hidd el, hogy talpraesetten beszélt. Nem ő az oka, hogy így döcögöttünk, hisz

az internacionális bizottságon múlt, hogy megépítse ezt az utat. Egyébként tudod te jól, hogy Európa már sok mindent megakadályozott, de hogy a nagyhatalmak admirálisai egyetértőleg utat építsenek, arra alig van példa. Öreg este lett, mire a szkutari révhez értünk. A révész úr éppen a vacsoráját ette, tehát egy félóráig dideregtünk, míg átvitt. Utközben egy montenegrói munkás csatlakozott hozzánk, a ki nagyban ajánlotta a két nép kibékülését. Nem törődtem a beszéddel, mert Szkutari sziluettjét s az elhíresedett Tarabost néztem. Csak később riadtam föl elmélázásomból, mikor egy elsőrendű pofonnak a csattanása hallatszott. A montenegrói volt az átvevő, a kísérő szuvari meg az adományozó.

Ne csodáld, testvér, a szeretetnek ezt az odafattyintó megnyilatkozását. Mert a mint Szkutariban leadták fegyvereiket Tzoku és a csendőr, (osztrák=magyar détachemens), valami rettentő úton elértük a nagy bazárt, melynek 370 boltját rabolták ki alaposan a montenegróiak. Míg a szerbek öntudatosan irtottak és szereztek, a montenegrói zsványkodott, romhalmazzá lövette a boltokat. Nehezére esik az albánnak szeretni ezért a fekete hegylakót. Ugye érted? No de legalább Szkutariban vagyok. Kedves tanítványaim elhelyeztek lakásukon, jó ágyat adtak alám, megetettek, szóval úrrá tettek. Még csak egyet Djeto Tzoku főszolgabíróról. Igazán meghatóan búcsúzott tőlem ez a naiv, de tehetőség öszmer. Becsületesen nézett rám, mikor kezelt velem s az isten oltalmába ajánlott. Tíz nap múlva, ugyanazon a helyen, a hol unokaöcsce Alessio előtt fogadott, szíven lőtte egy miridita bérgyilkos. Nyugodjál békével, Djeto, amúgy is biztos lehetsz afelől, hogy véredet megbosszúlja nemzetséged.

Nos, testvér, ez a Szkutari nemzetközi katonavárosá lett. Erős az én hitem, hogy Lehár barátunk még zenét ír ahhoz az operetteszöveghez, melyet erről a megszállásról fognak majd írni a jövő Bakonyiak. Őt szektorra osztották a várost: osztrák=magyarrá, olaszra, francziára, németre s angolra. Ezekben meg az utcákat minden nemzet a maga gusztusa szerint nevezte el. A taljánok hajóikról, a mieink (Rue d'Autriche=Hongrie, Rue Radetzky, Rue Fr. Ferdinand) vezérekről, a francziák históriai alakokról, a francia nyelv a közös érintkezés s a feliratok nyelve, noha az admirálisok doyenje: Burny «basa» angol. Mindenütt formaruhás katonasírtást látsz: emitt feszít «döflépés»-ben a melák német, majd apró csúnya francziák (kevesen vannak) lézengnek, a taljánok fesákoskodnak, a mieink: isztriai legények, ha jól tudom, elég csöndesek. Tisztjeink hátratett kezekkel — akár a komáromi naszádosok kései admirálisa — járnak a kávéház előtt, az angolok itt is otthont markiroznak. Nagy urak, finom a menázsijok, az ezüstjüket is lehozták. Muzsikaszót hallasz mindenütt. Különös, hogy nem a mi zenekarunk a

legjobb, hanem a máltaiakból álló angol banda. Karmesteröket féltettem, hogy megpukkad, úgy ágált, patakban csurgott róla az izzadság. De igaz is, mit bánod te ennek a máltai taljának az ambícióját. A mi admirálisunk Barry (most a fumei tengerészeti akadémia igazgatója) tapintatos úri ember, a kit általán szeretnek. Finom szóke szakálla van.

Ha emberszólásra vetemedhetnékem lenne, hej be le tudnám írni azt a sok intrikáló, kamorrista alakot, a kivel itt úton=útfélen találkozhatasz. De ezek jönnek s el is mennek majd. Sokkal érdekesebbek az albán típusok. Szkutari kereskedelmi középpont. Ha megszabályozzák a Bojánát, de nem úgy, a hogy most történt, a városból virágzó hely lesz nem=sokára. Eddig tudniillik úgy kotorták a Bojánát a mi kotróhajónkkal, hogy a mi hajóink nem jöhetnek föl Szkutariig, hanem idegen hajók igen. De ez a Kvassay Jenőt érdekli. A szkutari vegyült lakosság albán ugyan, de kartagói jellemű, ezeknek a hazaszeretete nélkül. Eszes. önző és poltron. Ha tőlem függne, én nem tartanék attól, hogy ez a határon lévő legnagyobb város legyen a főváros. De úgy=e, testvér, miért fájjon ezért a mi fejünk? Mert bizonyos, hogy itt minden alaptényező megvan, hogy európai várossá alakuljon e török végvár; van itt pénz, terület s ügyesség.

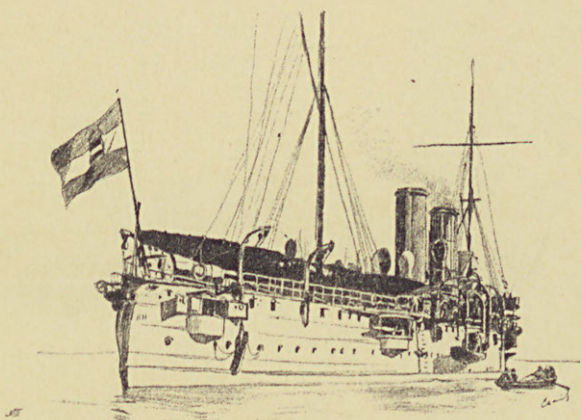
A katolikus egyháznagyok közül a legtípusosabb Sereggi érsek. Igazán albán, eszes, jó pszichológus, energikus, konok a maga nézeteiben s pesszimista, tehát nem levantín szélhámos. Ugyancsak szedd össze magad, ha ezzel a száraz humorú pappal beszélsz. A Megváltó sem idegenkedett a találó példabeszédektől, ő mint szolgája, híven követi ebben is. Akár csak a régi bibliai próféták, úgy ostoroz mindent, mert lelkéből szereti a népet. Megmutatta nekem Szent Antalnak fából készült szobrát a kis Jézussal, a szentnek s a megváltónak orra, füle le van metélve, azonképpen a keresztre feszített Krisztus feje le van hasítva. A montenegróiak mivelték ezt egy Bojana melléki templomban: «ezt cselekszik ők élő emberekkel» is, mondotta csöndesen. A mieink sem különbek, de szentelt dolgot nem bántanak. Primo Docchi, a miriditák főapátja, más fajtájú. Amolyan miniatüre Richelieu, a kinek azonban eddig csak a negatív sikerei nagyok.

Fishta, a tudós nap, Jaik bég konitza, vándor=dipomata s a legjobb stíliszta, a ki, idősebb Teleki Sándor ezredessel szólva, otthon is emigráns, Zurani, a Bécsben kipallérozott albán Colbert, képviselik itt a szellemi Albániát. Aránylag tehetséges és reményre jogosító nemzedék ez, mely, ha tere nyílik, még alkotni is fog. Van már klubok is, ahol megbeszélik a világ sorát. Könnyű volna, egy=két nevetető aperçuvel leszólnom idevaló barátimat (az ellenséget dicsérni kell), de nem teszem. Láttam én már szeretett hazánkban (ideértve a polgárosított határörvidéket is) ennél hitványabb hangú, de üresebb klubtagokat, mint Szkutariiban.

Nem felejttem el Alus Lhoja agát sem. Egy reggelen szép pej lovon, szikár, sasorrú, kék, aczélos szemű, kemény csontú alak poroszkált a főutcán. Zurani megállította s ő leszállt. Gyanakodva nézett a szemembe, én éppen oly erősen álltam a pillantását. Nem szólt semmit, hanem meghívott egy kávéházba. Nos, testvér, ez az analfabéta törzsfőnök, kinek szavát kétszáz hegylakó családfő követi, ősi típusa a vitéz és szavatartó régi albánnak. Ha megbízik benned: őszinte. Fejedelmet akar. De ő igaz muzulmán, neki kalifája a szultán, de érzi, hogy már az nem ura neki. Testvéreül tekinti a keresztyént, ő épp úgy áll jót keresztyén barátjáért, mint a hogy vért vesz annak a muzulmán ellenségétől. Olyanok vagyunk mi együtt, uram, mint a rablók: éjjel együtt rablunk, nappal meg összeveszünk a zsákmányon. Ő nem fog kívándorolni, ősei ide valók a hegybe s ha Isten is úgy rendel, itt fog meghalni. Nemzete ellenségeit halálig gyűlöli, barátaiért meg oda adja az életét; szó szerint adtam le neked, a mit mondott, ebből jobban mértheted az igazi albán jellemet, mint híg jellemzésekből. Hogy megmarad-e ez a típus a jövőben, azt kérdezd meg valamely modern Montedegoi Alberttől. Tudod, hogy ez ismerte legjobban a csillagok járását. Alus Lhojáról hiszem, hogy önzetlenség is van benne.

Nem kevésbé érdekes alak Adem effendi, a mufti. A sectorban lakik: a Pluviose-utczában. Nos testvér, ez a mufti az ó-török, bektasigyűlölő albán mohamedánnak a mintája. Ennek a vén embernek az ősi fölfogása olyan, hogy igenis, modern iskolát akar, a fiát francziára taníttatja s elismeri a felekezetek egyenlőségét. Ha mind ilyen a fanatikus muzulmán — mint a hogy nem hiszem, hogy ilyen legyen — akkor Albániában a mohamedán elem életképesnek fog bizonyulni. Boszniában annak idején a «liberális» muzulmán nem beszélt úgy, a hogy ez a «fanatikus». Bemutathatnék neked egy törekvő, haladni akaró béget, a kinek a szép iránt is van érzéke, elővezethetnék egy szívárványjellemtű mohamedánt s oly rasztákat is, minőket még Paraguay is elvállalhatna. Néhány zsurnalisztatípussal is találkoztam, a kiket a szelidlelkű Miksa udvari tanácsos az első pillantásra kitagadott volna.

Végig jártam az iskolákat, templomot, admirálisokat, gyönyörködtem a városi rendőrség angolos ruháiban (angol kultúrhatás, úgy illik rájuk, mint tehénre a pantalló), ettem Juraninál szármát, ittam rá bikáölő prosectot, gyönyörködtem egyik kedvelt tanítványomban. Schmidtben, mint a száz szál gyertyát parancsolt a csárdában, persze hiába, végig hallgattam a Tarabos ostromáról háromféle változatot, megélveztem a különféle típusokat. Mindezt azonban rendszerbe foglalni vagy hosszasan föltálatni nem akarom. Festeni nem tudok, csak a kubistáknak szabad mindent elnagyolni. Példának okáért mit érnél vele, ha tudnád is, hogy az idegen katonatisztek, a mint a Tarabos védőműveit meglátták,

Ő FELSÉGE «ASPERN» HADIHÁJÓJA. PARANCSNOKA: TOGO.
(XV. levél.)

vagy jobban mondva nem találták — mert alig voltak ilyenek —, fejcsoválva mondogatták: miféle ostromlók voltak azok, a kik ezzel a primitív védőművel nem bírtak?

Csak azért kapom ki a sok közül Tarabos ostromát, mert Zurani amerikai sekélyjáró gőzladikján haladok a Bojanán lefelé Oboti=ig. Indulásom az egyetlen európai módon épült vashídtól vala. Nézem a tájat, előttem sötétlik a szkutari sziklavidék (Mal=zija di Scodra), a dulcignota kapitány magyarázza a Bojana sodrát. Megeszünk egy frissen fogott halat s végigsurolva a 3—4 méteres folyó medrét, végre elérünk Obotiba. Itt aztán átszálllok az olasz szállító gőzösre: a Marghírára. Olasz vadászokat (alpinistái) szállít a gőzös, kik az északi albán határ-igazításhoz jöttek segítséghez. Megtermett alakok: reto=román s germán vér is van bennök, azért oly csöndesek. Bámulatos precízióval történik a partraszállás; kivisznek három lovat, egy csomó öszvér Meduából jött ideig szárazföldön, 25 perc alatt az egész «különítmény» menetelésre készen állott s gyors lépésben vonul Szkutari felé.

Tudod, testvér, az effélet megjegyzi az ember, téged meg mint volt két posztócsillagos altábornagyot nagyon érdekelhet. A mint hajónk aláblejtett, egyhangúvá lett a vidék. Majd nagy, sziszegő sásos part-vidék közt zakatoltunk, mikor végre előttünk volt a síma Adria.

A Bojana torkolata déli szél idején életveszélylyel fenyegeti a hajóst. Eleddig a nemzetközi hajórajból tizennyolczan fúttak a tengerbe. Csak-hogy nékem, testvér, úgy látszik, azért kedvezett a vén Neptunus, hogy megírhasam néked ezt a levelet. Gyönyörű szép tükre volt a

nagy víznek. A mint horgonyt veténk, értem jött az „Aspern“ hadi-hajó egyik tisztje. A hajó ladikján vagy nyolcz legény volt, a kik belépésemkor magyarul rám kiáltották, hogy «éljen a b.-nagy úr». (Ez a b.-nagy nem tudom, mit jelentett: vezérnagyot=e vagy vezérornagyot?) Hát magyarok voltak az istenadták, mint a hogy az Aspern legénységének nagy része hazánkfiából telik.

Képzelheted, hogy ki volt az Aspern parancsnoka. Hát a mi derék, símára borotvált arcú Togónk, kedveltje a magyar és német delegációs közönségnek. Hogy mi mindenről kérdezett a nyílt tengeren horgonyozó derék Neptun-huszár s hogy mi mindenre nem tudtam én neki felelni, elgondolhatod. Csak egyet tartottam meg a sok beszédből. Tőle hallottam utoljára hírt megannyi ónk szerett nagyasszonyáról: a mi patronánkról: Gizelláról, kit nem sokkal utóbb nagy bánatunkra, de tán a mennyekbéliek örömeire magához szólított az Isten. Kabinjában a derék parancsnok tejben* -vajban fürösztött, kitűnő rizsottót, jó bort adott. Annyit megérdemel érte, hogy visszaéljemezzem mindezért. Testvér, nem véled, hogy mily jó férjek és apák ezek a tengerészek, ha «behajózzák». Feleségük, gyermekeik képe folyton előttük. Nehéz szolgálatokban ez önt a lelkükbe erőt. Testvér, jó, hogy nem tengerészkedünk.

Megcsodáltam a Marconi-távíró pontos, majdnem csodás működését. Este kilencz órakor táviratoztam haza reiszekért, másnap Herczegovinában az állomásnál Jablanicán már várt a pénzes tregényi. A kedves együttlétnék azzal lett vége, hogy betettek egy torpedo-naszádba s útnak eresztett Togóm.

Virradatra Castelnouóban ébredtem föl. Már most, testvér, ne kívánd tőlem, hogy Herczegovinának és Boszniának a szépségeit is eléd vessem. Legfőllebb Rákosi Viktornak meg Löwynek volna hozzá jussa, hogy Jablanicza szállójáról zengjek nekik regét a régmultról. De ezt a Tyatyára bízom. És különben is gépkocsival jártam be keresztül-kasul az országot, miközben a jeles pénzügyi fő a házértékadót magyarázta. Nos, testvér, van néked házad? Nincs. Van-e nekem? Nincs. Akkor hát ne kérdezz. Hogy Boszniában a néphangulat a háború idején teljesen megbízható volt, arról mások illetékesen beszéltek. Szép ország ez, testvér, kár, hogy csak elfoglalni segítetted s beéred Brcskával s tuzlai viselt dolgaiddal. Mióta szegény Vaszi porlik, nekünk hiába is beszélsz rólok. Most nézd meg, vitéz hadastyán! Kérlek ne felelj, tudom előre, hogy mit mondasz. Hát látod, testvér, Szerajevóban egy pavillon-rendszerben épült igazán nagyszabású múzeumot nyitottak meg, mely máig nemcsak hogy a legszebb Balkán-múzeum, de egyáltalán a leg-

* Teje nem volt.

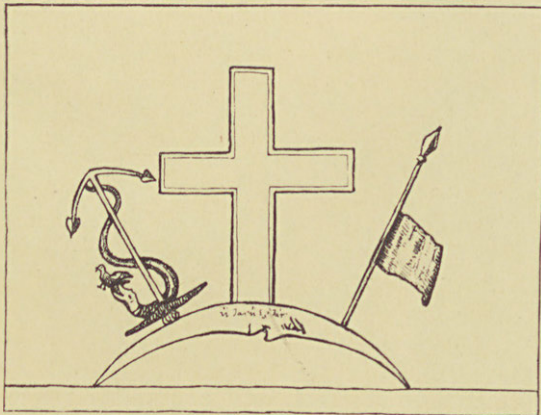
modernebb is. Még magyar ember lelkéből: a Hampeléből is van benne egy darab. S ti, szeretett honfitársak, az egy Bábity Jóczót letudva, beszéltek Boszniáról hallomásból, s majdnem oly kevésbé ismeritek, mint Erdélyt. Irodalmi komitádzsik vagytok, egymás házában megolvassátok a szalmaszálat, de Promontorig sem mentek.

Nem lévén azonban Kukli — mint a hogy a leányom Kukliné —, nem akarok sem veled, sem másokkal perbe szállani. Veled azért nem, mert szeretlek, a többiekkel meg nem érdemes.

Most aztán, testvér, a végére is értem volna barangolásimnak. Úgy-e, hogy azt kérdeed most tőlem, mi az összeredmény? Erre csak rövid feleletet adok, de annál világosabbat. Tavaly a nyugatot jártam be, ott többet tanultam, az idén mélyebben éreztem. A nyugatot irigylem, törekszem a nyomába lépni, a keletet sajnálom, de élvezem. Félni nem félek egyiktől sem.

Emlékszel, testvér, mikor a János-hegy Erzsébet emlékműve tetejéről egy hűvös alkonyon lepillantottunk arra a mi kedves, tündéri Budapestünkre? Emlékszel, mikor az öreg Dunának ezt a részleteiben oly megkapó kincses szekrényét felmagasztaltuk gyöngé szavunkkal?

A míg ez a látvány, ez az érzés szívünkben él, — pedig bennem él, bárhol legyek is — testvér, addig ne csüggedjünk.

A GÖRÖG FELKELÉS ZÁSZLAJA.

DEBRECENI MAGYAR KIRÁLYI
TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
1924 / 1934
gyarapodási naplósám.

